

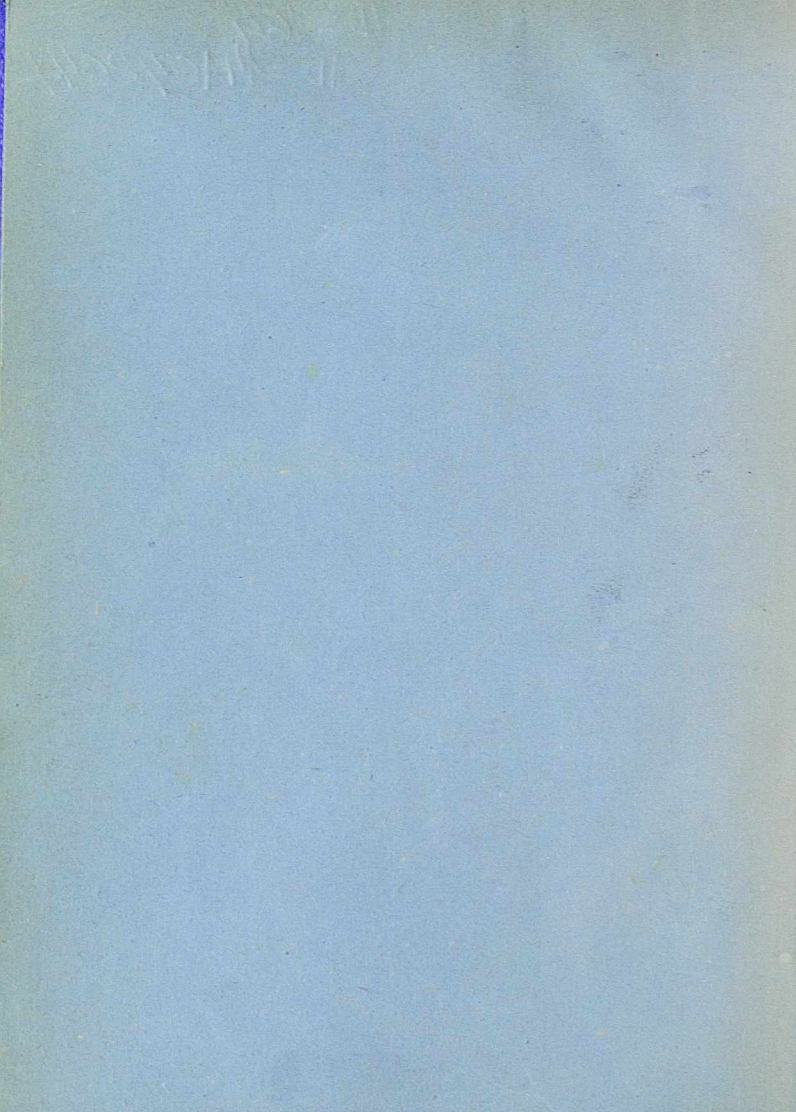
Л 613

76

МОЈ КОЧИЈАШ

0

И 613
76

В. Н. Олтаренко
Доб. Лексикон
МОЈ КОЧИЈАШ

УНИВ. БИБЛИОТЕКА

И. Бр. 85080

СЛИКЕ 1883 ГОДИНЕ

НАПИСАО

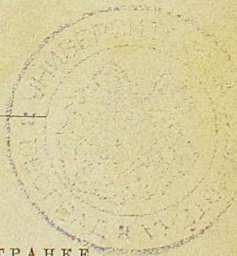
Л. КОМАРЧИЋ

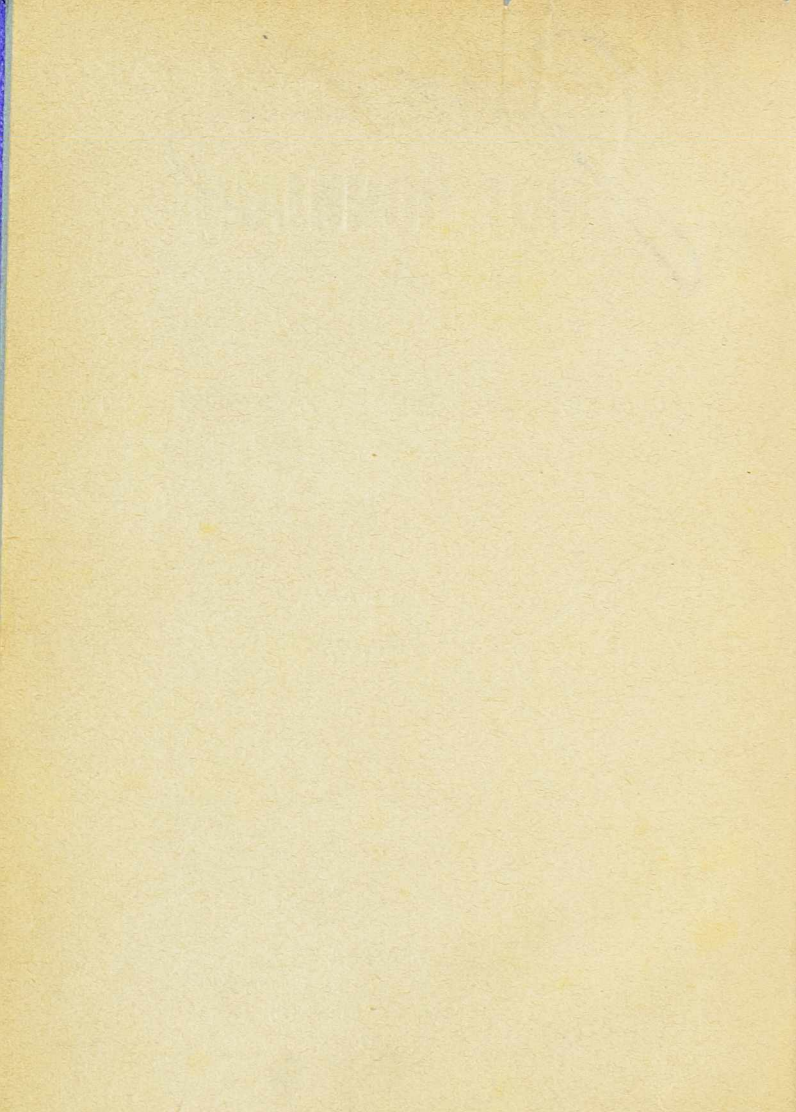
БЕОГРАД

ШТАМПАРИЈА НАПРЕДНЕ СТРАНКЕ

(Обилићев венац бр. 1.)

1887

МОЈ КОЧИЈАШ

Од истог писца изашла је:

Драгоцена огрлица¹

А почели су излазити:

Бездушници²

Полудела³

¹ 1880.

² „Отаџбина“, свеске: 20, 21, 22, 23; 33, 34 и 35.

³ „Србадија“, свеске: I и II 1882.

I

Истина, ја не знам, којој је политичкој боји припадао мој кочијаш, што ме је ту неки дан одвезао из Б..... у В....., али сам одмах опазио, да је то враг човек.

На сахат пре, но што ћемо се кренути, рећи ће ми смешећи се:

— Господине, ви сте ми одобрили да могу повести још једног путника....

— Па.... да ниси нашао још кога? — Ако твој Чинош и Ђулаш могу вући, узми још ако хоћеш и двојицу.

Кочијаш се осмехну.

— Ја то нисам хтео рећи, господине. Има и међу сиротињом људи од речи. Ја сам нашао још једнога путника. Плаћа ми да не може боље бити. У колико сам могао опазити — као да му се хити. Он жели да се за сахат кренемо. Сад пред изборе они

су се по свој земљи размилили као мрави!...
Из очију му вири радикалска карта....

— Па шта се то све мене тиче? упитах га мало оштрије.

— Бојим се, господине, неће вам бити по вољи.... Он је, рекох вам, радикалац....

— Тим боље. Повези га. Можемо поћи овога часа — ако му се баш хита.... А што се ти бојиш што је он радикалац? — упитах га на један мах, и не знајући за што.

— Не бојим се ја, господине. Нама је све једно. Ми смо напредњаци, кад возимо напредњаке, либерали, кад су нам они на колима, а радикали свуд, где их у гомили видимо; а кад на колима имамо све партије редом, онда припадамо оној, која за нас успут плати по коју напојницу, а на конаку трошак за коње и за нас вечеру. Ми кочијашни не знамо за друга начела. Сиротиња се мора довијати свакоме јаду.... Но ја оно упитах вас ради. Бојим се да вама не буде што неугодно.... Знате какви су они.

— А што да мени буде неугодно?.... Шта те је навело на ту мисао? Може бити

да ја баш водем да се са радикалцима „возим на једним колима“....

— То не верујем, господине.... Напредњак и — радикалац?!...

Ја пренух у смех.

— Дакле ти мислиш да сам ја напредњак? Од куд ти то изводиш?

— Е, господине — то се одма позна. Ја се у томе до данас нисам преварио....

— И ти си познао да сам ја напредњак?

— Те још какви!

Ја се опет насмејам.

— А шта ти то на мени виде напредњачкога? — упитах га теке шале ради.

Он окрете главу на страну и стаде се злобно церекати....

— Ако ништа друго, а оно ми је могла казати ваша синоћња препирка за вечером, кад вас оно беху напала она два либерала и три радикала.... Вала, господине, баш вам вала! — онако је и требало. Они нам већ пробише главу с којекаквом кукњавом. А бога ми, господине, ја им не верујем — да легну у ватру, па да се живи пеку... Чини ми се, нико их не зна као ја. Ја се

само чудим овоме свету, што је узео неки ук.... Дакле, велите — да га повезем?

— Слободно, одговорим му, мени је баш мило, што ћу имати прилику, да се и с њим мало обавестим.

— Е, то ли ви мислите, господине? — Нисте потревили. Онај се господин не да обавестити. Он је прави — ак — радикалац. У њега је: ко нема радикалске карте, тај није човек.... Видећете само.... Ја би волео да се некако прикријете. Реците да ви не припадате ни једној партији. Одмах ће му засветлити очи као у гладне мачке. Све ће употребити да вам уђушне радикалску карту — видећете само.... Чудна је то сорта људи. Њих има од две руке. Први мрзе на либерале као на ђаволе. Ови се боје г. Р..... као живе ватре. Другима је прва реч на језику, да су напредњаци сто пута гори од либерала. Ови се по каткад толико забораве, да, кад с либералима воде разговор, како би се напредњацима могло доакати, — они онда не праве никакву разлику између себе и либерала.... Они би рекли: „**Ми** треба тако и тако да

радимо.... **Ми** смо ту и ту погрешили.... Да **смо** онда то и то учинили, **ми** би их већ досле оборили и — данас би власт била у **нашим** рукама!....“

— А овај, што ће с нама данас путовати, у коју врсту он спада — у прву или у другу?

— У прву, господине.

— А где је он; хоће ли одма доћи?.... Могли би се овог часа кренути, додадох моме кочијашу, и већ ми беше од некуд мило, што ћу и овом приликом да измењам мисли са једном радикалском тицом.

— Он је, господине, на стану у гостионици код „Два јаблана“. Тамо би могли стати с колима, уснут нам је.

Тако је и било.

* * *

Ми путујемо има читав један сахат. С мојим непознатим сапутником још нисам ни речи прозборио. Он ћути, ја ћутим — прави Енглези. Али опет овај сахат путовања није ми на цаба прошао. Посматрао сам овога радикалског орлића.

То вам је некакав дугајлија. Мршав је као берлински дијурниста. Гледао је непрестано преда се — као да се од некога стидео; а кад би се мало усправио и погледао у ме, и то је чинио као крадом. — Једном уграбих, те му завирих право у очи. Оне су се светлиле као у гладног курјака. Изгледао ми је сетан; па и опет би с часа на час севнуо неком неразговорном ерџбом — баш као да му се у души кувала некаква луда мисао. На ме је погледао с неком врстом подозрења....

С времена на време мој би кочијаш стао око себе некога ђавола наменитати, и том би приликом уграбио да ме погледа. Враг!... Његово би лево око пакосно креснуло, а десни би му се брк чисто уздигнуо. Баш као да ми је хтео рећи:

„Је сам ли вам казао, да је *ак*?... Видите — он већ на вас подозрева. Да му је како год могуће, сад би вас избацио из кола.... Така је то сорта радикала!“

* * *

Ево нас близу села П.... Крајње куће већ су се могле видети — а и она три јаблана,

што су пред сеоском механом. Чинош и Булаш беху узели јачи кас. Знали су они, да ће ту бити колико толико одморка.

— Хоћемо ли мало стати овде? — унитаће Јоле кочијаш, погледав у ме, па онет кресну десним брком. Шта му је ово значило, то још ни данас не знам.

— Па да станемо мало, одговорих му онако на сумце, ако ни за што друго, а оно да се исправе леђа. Ово је три добра сахата како се непрестано каса.

— Ја обично стајем овде. Механџија је добар човек.... Ово је село еретно с њим. Оно има и свога учитеља. Што ова два човека рекну, ни село не квари. Пре је њих по селу мутила власт, а сад? — Не може више. То рече Јоле, и маши се руком да боље намести ћебе на коме седи, па у том погледа у ме и кресну онет својим десним брком — а преко усана му се развуче ђавољи осмејак; а за тим брзо додаде:

— Ми овде имамо и наш пододбор. Уча нам је председник. Канетан прче тужећи га; јес, али учу чува село. Не може му ништа ни министер.

— Тако и ваља, рекох ја Јолу.

Мој ме друг погледа готово изненађено. У тај баи пар кола стадоше. Ми смо били већ пред механом.

* * *

Кад смо опет у кола сели и кренули се — ја и мој друг нисмо били више Енглези. Један од другог нисмо могли реда да добијемо. Ја сам морао да попустим, те он изнесе своје целокупно политичко гледиште.

Он започе овако :

— Ова земља стење под теретима државних дација. Напредњаци су те терете умножили. За то треба да плате. Народ им мора судити. Они мисле да изврдају. Али, нека знају, да неће. Ова је мисао пронета кроз сву земљу. Народ воле да неком суди. Напредњаци су на реду. После има још нешто. Али томе није време.... Памтимо ми све....

— Ја истина не припадам ни једној партији, упадох му у реч, али мени се чини, да народ не само не стоји зло, но

да нигда није био новчанији, но што је данас — и то почињући од надничара, па до највећег газдаша. Нама чаршивлијама јест мало неправо. Ми плаћамо на радње, плаћамо на дуван, на шиће и многе друге потрошне ствари; а сељак на против не плаћа. Ови што су сад на влади веле, да су сељака морали заштитити, јер је он једини произвођач сировина, коју продајемо на страну и од које добијамо ово новаца, што их имамо у својим кесама.... Ја мислим да су се ти извори морали тражити. Ми смо после рата имали много дуга, и то на више места. Те је дугове морала држава да регулише, ако је хтела земљи да поврати изгубљени кредит баш тиме, што се ни дугови ни главнина плаћали нису. Ја мислим да српскоме народу и његовој држави није могло бити у интересу, да се огласе као рђаве платише. То је ружно и за појединце, а то ли за читав народ, који је тек на своје сопствене ноге стао....

— Море ти мени овде говориш жешће но какви напредњак. То, што ми ти исприча, ја сам све и у „Виделу“ читао....

— Не, озбиља, ја тако мислим, а тврдо сам до сад веровао, да тако мора мислити сваки, који зна да дужник мора из ока из бока наћи да свој дуг плати, ако хоће да му се и други пут верује, и ако у онште хоће да очува своје име као добар платина. Ако је ово тврдило и „Видело“, онда је то доказ, да је и оно делило моје мишљење.... У осталом ја слабо читам „Видело“. Ја сам вам казао да не припадам ни једној партији....

— А читаш ли бар „Самоуправу?“

— И њу слабо.

— Штета. Ја вам јемчим, да би већ до сад имали у џепу нашу карту!... У нас је све чисто и отворено. Ми смо за оно што је народу добро; а ви тако желите.... Напредњаке треба по што по то оборити — на ма се и с врагом здружили....

— Зар и с либералима?

— О, не, ни пошто. Они „наши“ — у Б... петљају неког врага с тим изанђалим елементом; али ми — или бар што се мене тиче — не би никад на то пристали. .. Ја

знам има их који и хоће; али ја те не урачунавам у чисте радикале...

— Шта, зар ви не слушате један другога? — упитах га тоном, у ком је било мало и шале и збиље.

Он ме погледа озбиљно. У мал' што ми овим питањем није завирио у душу. Но ја сам се брзо поправио. Јоле ми и овде притече у помоћ. А да то не учини — ми би опет морали заћутати. — — — — —
А то би било одиета штета.

И озбиља штета би била да смо заћутали. Прво и прво ја већ не би ово писао што нишем. И то имам да благодарим Јолу кочијашу. Он је пред мојим очима прави јунак; а хоће ли бити и јунак ове приче — идемо да видимо.

С оним несмотреним питањем — „шта зар ви не слушате један другога?“ — могао сам се одати; али Јоле, који је у тај пар резилио свога Чиноша, што је олабавио штранке и пустио свога друга Булаша да га девет знојева пробије, — морао је дати уво да чује мој и мога сапутника разговор. Он је чуо и оно моје питање; он је морао

чак и то знати, да би то питање цео наш разговор пореметило.... С тога он није ни дао да мој радикалски жољо дође до речи.

— Шта велите, господине?... Зар ви мислите да је наша партија „аминашка?“ Ми ником не дамо да сувише узме ђем на се. Ето нека вам каже тај господин — да се ми и слушамо, ама је друкчије наше слушање.... Нема без договора ништа.... Ми хоћемо сви да се припитамо.... Је ли тако, господине Срејо?... Ето од кад су напредњаци на влади, ни нама кочијашима не иде како треба; а док ова проклета железница буде готова, онда слободно можемо оставити наша кола, да се на њима кокоши легу, а с коња скинути ударе, па их пустити у сампас.... Бог е вама био, ко би нас онда и поглед'o.... Можемо вући ђубре — ако и њега још будемо имали.... Мени је један господин, што сам га ту неки дан одвезао из В.... у Л.... причао да и Србији иду при дани, ако се злу не стане што пре за врат.... То је био неки добар господин. Није хтео проћи механу док макар мало не свратим; а није дао нигде да

гроша платим за се и за коње.... Видео сам да је веома учеван. Био је свуд по свету, каже, а највише по Швајцарској....

— Знам ко је то, — упаде му у реч мој друг. То је „наш човек“. Он нам ваља за сто других.

— Јес, јес — и ја би то рек'о. Кад смо дошли у Л.... — бога ми беше подоцкан — тамо су га дочекали кô мало воде на длану. То је вече толково наш програм. Е, да вам је њега чути, мој господине, ја би се он-кладио, да би онога часа узео нашу карту. И он вели да нам не треба оволика војска. Причао нам је да се тамо негде у свету саставило једно друштво, које ради на томе, да се свуд укину војске и ратови....

— И ми смо то метнули у наш програм, прихвати мој друг у колима, — а ту смо тачку унели и у наш пројекат устава.... По нашем уставу *мобилизацију* војске нико не може пре наредити, док не одобри народна скупштина; а народ ће то свагда одобрити, кад за добро нађе. Ваљда народу нико други не може више добра желети по *он сâм!*... Ко даде право нашим власницима

да буду вечити татори нашем народу... Најпосле ја никад нећу дозволити да ми мој *супа*, кога ја плаћам — заповеда и господари чак и моме животу и моме имању!...

Док је ово мој друг говорио, сипале су варнице из његових очију као из сеоскога вигања, кад га ковачи пред зору распале...

Јоле се испод мукла смешио. Он се у два маха окрете и погледа у ме, на кресну левим оком, а мрдну десним брком — као да је хтео рећи:

„Слушај само. Сад смо га дирнули где је најтугаљивији!.. Ако те понуди картом — не шали се — узми је. Она ти неће ваљда очи избити. Шта је то по динара?... Такве ствари чути, вреди више.... Једном се Јоле мало прокашља па онда рече:

— Господин Срејо, а што не кажеш господину што и о нашој народној скупштини?... По нашем уставу нико нема права ни да сазива, ни да распушта народну скупштину. Она ће се сама сајтајати и распуштати.

— Тако је; добро си Јоле упамтио — прихвати мој друг и чисто се подиже са места, на коме седи. Јест, народну скупштину нико нема права ни сазивати ни распуштати сем народа. Он је суверен у земљи. Све друго — од највећег до најмањег — има се њеним одлукама покоравати.... Неће ваљда и њене слуге бити старије од свога господара, од народа.... Али наш се устав не задовољава само тиме. Он нам ујемчава изборно право од најмањег до највишега слуге народнога.... Власт и сила, које су имале до сад народне слуге — чиновници — пренашају се у народ, на своје природно место!.... И наш програм сугласан је с нашим уставом. Ова маса беспослених чиновника што ждере „срж“ народну, што му пије најживотије сокове његове, мора се растерати. Господар је вазда у праву да отпусти слуге, које су му од штете, или које му не требају.... Пореза се мора свести на најмању меру. И она ће се уредити на основу прогресивне системе. Наша Ђивтарија пролази сана даба. Она се користи и трговином и производњом

— она бере све земаљске приходе. Она и нека плаћа. Сиротиња се не може користити ни самом школом, и ако школу плаћа онако исто као и највећи богаташ.... Ко ово неће, то није поштен човек. Ако ви, господине, још и ово не можете да појмите, онда никад ништа појмити ни разумети не можете!...

На ове речи Јоле се окрете и кресну левим оком, а десни му брк мрдну, а преко усана му се развуче једна од оних врта осмејака, које нам више и разумљивије казују но читаве беседе....

— Нема ту друге, господине, — но узмите нашу карту! додаде он и викну:

— Чинош!... Видиш ти њега.... Рђо коњска. Зар тако — је ли!? Ти би пустио Булаша да на нос пада, а ти онако син-беин.... теке да си уз руду.... А кад зобнице дођу, ти први стапеш рзати и негама конати.... Тако раде и они, који о народноме зноју живе.... *Чинош!*

* * *

Кад смо стигли под само брдо Г..... морадосмо сићи и ја и мој друг. Сиђе и Јоле кочијаш.

— Ви ајте туда преко, рече нам он, па ћете много пре мене изаћи на брдо. Мој друг онако кракат као штрк одгигеља као на штулама.... Сад ми тек Јоле приђе и стаде се злобно церекати.

— Ето, господине, то вам је она прва еорта радикала. Ако не мислиш како она мисли, ако не говориш како она говори, ако не грдиш кога она грди, ако не хвалиш кога она хвали — онда си пропао, онда си власничка пришинетља, онда си шијун; — онда се добро ваља обути у опанке, кад те год пут нанесе, где су се они размножили. Ето, ја им не верујем да рекну „е је млијеко бело“, па и опет сам морао узети њихову карту.... У нас их има као црва у рани.... Па опазе ли да ниси њихов — не даду ти чаршијом проћи: о звижде, о звоне, о вичу: „уштва, уштва!...“ Каки ово белај наиђе на ову земљу — бог

ће свети знати!... Још да ми је да те упознам с оном другом сортом, што се савија око каквог истераног начелника — исто као каква ченгија.... Кад је с либералима не би га од њих разликовао, колико јаје од јајета; а кад је с радикалима, онда изгледа као паче, које се излегло са пилићима под једном квочком, па док је на суву, оно и којекако иде с њима, а чим каква барица, а оно те у њу.... Квочка се нађе у чуду и стане звацати и чепкати око баре, гледајући белај што и по води плива.... Још вечерас ћу вам показати једну таку велу... Збиља, где ћемо довече конаковати?...

— Мени је све једно — где је твоме Чиношу и Тулашу најбоље.

— Код мога побратима.... Нигде није боље но код њега. Све му је добро, а опет није скуп.... Ту ћемо наћи и књижара Феђу, и Секулу Смуђа, и Тому Брицу и Белобрка Миђу.... То су вам главе тамошње радикалије. Њима свако вече долази ђакон Млађа. Ово је лисац у поповским хаљинама. Он је као лисиче одрађен на чанку врачарскога свеца; а сад је дошао у радикалски

кокошињак. Кад га нестане — тек ће онда видети, колико им кокошију и пилића нема.... Волео би да се и с њим упознате. Одма би видели да је то вук у овчијој кожи... Кад човек с' ваком сортом људи има посла — треба добро да чува кожу!... А, ево нашег радикалца на врх брда.... Опкладио бих се, да сад шапће беседу, којом ће до вече негде у механској соби „*толковати програм радикалске странке*“.

II

Ево нас на конаку — код Јолова побратима. Ја овим путем нисам нигда пролазио. У свој чаршици нашао сам једног познаника; па и он — кад је чуо где сам одсео — не смеде ми у вече доћи. И томе нико други није крив до мој кочијаш. Образитијем путнику данас није могуће свратити у гостионицу, где би хтео. Тешко гостионичарима, који не стоје у дослуку с кочијашима — с Јолом нарочито. Ево ово је само један дан, како ме он вози и већ за њим идем као слепац за вођом. Па није

ни то доста. Морам се дружити с друштвом, у које ме он као рукавицу баци.

Али ништа за то. Ја се на крају краја не кајем, јер сам добио једно искуство. Оно ме истина у мал' главе не стаде, али за то ће ми баш у многим приликама ваљати.... Историја, како се то десило, за ме је ипак пријатна успомена. А хоће ли тако бити и за оне, што су били узрок свему томе, то ће показати будућност. Читаоци ће свакојако бити у ђару. Они ће се упознати и спобратимом Јоловим и његовим редовним гостима.... Сад могу бити с нама и на вечери.

* * *

Кад стадохмо с колима пред гостионицу Јолова побратима, мој друг радикалац први скочи с кола. За њим пођох и ја, али сам морао застати пред ђаволастим лицем мога кочијаша. Он беше пришао да скида штранке. Ваљало ми је поред њега сићи. То беше једини пут. Кола су нам била покривена — арњевима. Јоле погледа у ме. Овај поглед имађаше и нешто збиље.

— Ово је гостионица мога побратима Вула, рече ми он и опет кресну левим оком и мрдну десним брком. Чудан човек. Он се на ме неког врага отоврзао овим сатанским намигивањем, да ми је постало већ и досадно.

— Знам, знам, рекнем му — пусти ме да сиђем.

— Пет. Не знаш — све. Ова се гостионица негда звала: „Код три славине“.... Данас је нико више тако не зове. Она се зове — гостионица — „без сведока“. Ово име казује много; али оно не казује ни стотиниту, што се у њој збива.... Пазите добро!... Где вас мој побратим намести — у коју собу, за који сто — будите задовољни. Остало је моје.... Ви ћете платити зоб Ђулашу и Чиношу. Добро су нас послужили. Право је.

Јоле је ове речи пропраћао чудним тоном, а још необичнијом збиљом. Од то доба овога човека нисам пуштао из очију. За то се нисам кајао.

* * *

Кад уђох у кафану, прво што ми је пало у очи, то је мој сапутник. Он је већ био сео за један сто у северо-западном углу кафане. За тим је столом седео још један човек — сигурно некакав ондашњи трговчић. Био је у панталонама и ћурчету. На ногама је имао папуче. Био је босоног — без чарапа. Гледајући на зелену кецељу, одма се видло, да је бакалеки момак или какав скорашњи газдица. По шапату којим су ова два човека један другом овако на брзо нешто говорили, по цртама на лицу, које су се сваки час мењале — час у намрштене, час у озбиљне, час у веселе, — које су се преливале чак до осмејака, што су се јављали на њиховим уснама, — одма сам закључио, да је мој друг овоме чаршинлици издавао „неке поруке.“ За другим једним столом што је одма до келераја, седела су четворица и играли „фарбуле.“ По гомилицама пара што су пред њима стајале, могло се одма познати, да „виза није могла бити већа од гроша“ ; али опет за то сва

су се четворица тако удубила у „густирање“, као да од тога очекују сву своју срећу. Само ономе, што је седео уз дувар, и то тако окренут — да му је сва кафана била на прегледу — опазио сам, како му се преко карата отима поглед, те мери мога друга и онога, што с њим неког врага мрмори.

У том уђе и Јоле кочијаш. Он још с врата повика

— Побратиме!...

Јолу се нико не одазва — само што ће му рећи онај, што до келераја густира најмање трећу седмицу:

— А, добро дошо, Јоле.... Твој је побро још јутрос отишао на пушнице. Ето видиш да је механу оставио на чивији. Да није газдарице и Васе „келера“ — могли би овде и курјаци вити, па их нико чуо не би.... „Форпас“! викну наједаред, а очи му почеше шетати од друга до друга, мерећи: да ли су они кога ђавола купили.

— Цупас, викну њ онај до њега....

— Ево и ја на двајес — цупас, рећи ће онај трећи и погледа у четвртог — баш као да би му хтео рећи: цупасуј и ти — зар

не видиш да нас Смуђ мами на „лајим“. Ево главе ако има мање од „кунета.“ Четврти се не даде наговорити.

— Пару! рече он, и не скидаше очију с онога првог.

— Е, пару. Нема од паре пишта.... Мени још један грош.

— Ти само плашиш, одговори четврти, и још једном погледа у своје карте.... Ајде мени још два!...

— О, хо.... Зар ти и то умени.... Ајде и мени још четири.

— Мој се кочијаш већ био примакао. Одма се видело, да и њега ова игра боцка.

— Одмакни од мене Јоле! Шта си ми стао иза леђа. Ти знаш да ја то не трпим. Овде се не игра за иверје.... Шта велиш, још теби четири?... Шта ти то можеш имати?... Моје је трицут боље од твога. „Андрашија“ знам немаш. За кунет није ни мислити.... Ајде и мени *још осам!*!...

Први се ко мало и трже. Он погледа у карте оне двојице што су цунасовали, за тим у онога што још враћа. Промисли се мало. Диже своје две карте. Погледа их.

— А, онда ту већ нема шале. Сад тек видим да сам ударио на белај.... А Јоле — шта ти велиш; да л' да му платим?...

— Ти се Јоле не мешај. Ти си видео моје карте. Велим ти да се одмакнеш!

— Море не забашуруј ти траг! Ја знам тебе. Ти волиш отерати на четири боје но да ти ко дâ ову кавану дуката.... Дед и мени још шеснаест! рече онај што га Смуђом зову, и начини лице као да и он уме да плаши.

Четврти се забезекну. Не умеде ни речи да рекне.... После дугог размишљања рече:

— Шта имаш!..

— Паре! додаде онај први.... ваљда овде не играмо за Јолова Чиноша?!...

— Отвори се, кад ти велим! Ја дајем што иштеш.

— У каквој монети, молићемо — у томе диму од дувана, је ли?... Донеси паре! Иначе

— ја вучем шнур.

— Дај ми Јоле четири динара, вратићу ти, бога ми, док одем до дућана.... Не бој се, ја имам пара и код куће — рече четврти и изнесе му „ајц“ у пику. Доле је

лежала десетица пик и седмица ерц. Тим је хтес рећи да је сигуран. Пред противником беху отворене — деветица ерц и осмица каро....

— Ја немам ни десет пара, одговори Јоле пакосно. Онај сирома погледа у ме. И ако сам овога човека први пут у животу видео, онет ми га беше жао. Ја извадим четири динара и дам му. Он ме чудно погледа. Да сам му поклонио кућу — његове очи не би показале више благодарности.

— Ево плаћам. Ти мислиш да си нашао кога ћеш поплашити.

— Шта зар нећеш да још враћаш, рећи ће онај први, затежући се да каже шта има.

— Шта имаш, кад ти велим?

— Је ли доста три пут.

— Кажи шта имаш?! викну овај и већ поче да се једи.

— Хоће ли бити доста тридесет у ерцу?

— Није. Ја имам „Андрашија“, повика четврти радосно, окренув свој ајнц у нику и пође да згрне шнур....

— Полако, полако, пита си кидисао?!...:

— Ето, ја немам више од три деветице...

Је ли вам то доста? — рече први и злобно развуче уста.

— Знао сам да има кунст! — промрмља четврти и баца карте.

— Да си знао, ти не би платио, рече му Јоле и стаде се церекати...

— Одлази од мене кад ти велим! Чим ти дође и стаде ми више главе, већ ме поче бити „малер!...“

Јоле ућута. Прође мимо ме, кресну левим оком, а мрдну десним брком...

— Шта зар ваша четира дивара одоше под лед? рећи ће ми пакосно. Ето то су сва четири ак радикала. Онај онамо што се разговара с вашим другом — вођа је њихов...

У томе се отворише она кафанска врата из авлије. У кафану уђе један дежмек, у масном ћурчету и чакширама.

— А где мој побратим дошао, повика он нешто промуклим гласом и стаде ме мерити од главе до пете. За тим погледа на оне што играју „фарбуле“ и викну.... О, хо, „Смуђо!... То је богме мастан „пшур“. Је ли то „цупас?... Баца што у „пикслу“, баца среће ради!...

То рече, па се окрете по кафани. Његови се погледи зауставише на моме другу... За тим погледа у Јола. Овај му приђе. Нешто му оде полако мрморити. Побратим Јолов слушаше необичном пажњом — као да се сав у уво претворио. Он погледа још једном у ме, за тим повика:

— Јело, гледај вечеру!...

* * *

За овим столом где су мало пре играла она четворица „фарбуле“, сад вечерају кочијаша. Међ њима беше и мој Јоле. Око њихова стола беху се начетили многи гости његова побратима. Јоле им је причао „како је расположење по народу“.

— Ми ћемо победити — сигуран сам. Да скочи сва „напредњачка полиција“ — не може нам ништа. Наши су се расули на све стране. Нема ни једног села, које нису по два три пут кроз своје решето просејали. Капетани и писари прођу по једанпут, а наши за њима по два пут. Свуд је казато да се гласа за „народне људе“. Ко не послуша тешко њему. Где се год може на лепо —

лепо; а где се не може, ту ће се богме и — на ружно!... Ако се наша ствар упусти сад — онда смо обрали бостан.

— Ко, зар ми да упустимо? повика један из оне гомиле... Већ — ако сви помремо. Зар ћемо ми дозволити да ове „бирократе“ с нама млатају како знају; зар ће народ гледати да му се девет кожа гули, да му се узима и црно иза нокта. Не, то ми више нећемо дозволити... Доле с власничким пришипетљама! Они ову земљу продадоше нашим душманима. Ми се вијемо као црви под кором — како ћемо зарадити кору хлеба; како ћемо заранити нашу децу једва толико, да не скапљу од глади, — а они се тамо по Београду размећу по свили и кадифи... Је ли тако браћо? —

— Тако, бог те живио?... повикаше сви у глас.

Онај, који се онако из петних жила упео, да курталише народ од власника, не беше нико други, до онај четврти фарблиста, што му ја мало пре дадо 4 дин. да плати на свога „Андрашија“ шеснаест гроша... То беше човек који изјављиваше с каком муком за-

рађује грош по грош, да своју децу зарани,
а господа им, вели, не дају лено прогле-
дати !...

* * *

Једва и ми добисмо реда да седнемо за
вечеру. Нама је постављено за онај исти
сто, где се мало пре разговарао мој сапут-
ник са вођом ондашњих радикала — Мићом
Белобрком...

Како се то удесило ни сâм не знам. За
наш сто поседаше сва четири она играча.
У горње чело седе мој друг, до овога Бело-
брк, а до Белобрка Ђакон Млађа, до овога
је сео књижар Феђо, до Феђе Секула Смуђ,
до Смуђа Томо брица, а између овога и
мога друга сео сам ја.

Мени је сâм угоститељ показао место
где ћу да седнем. И ја сам ту сео. Тако
ми је казао мој кочијаш. Морао сам га слу-
шати; јер по свему што се у овој гостио-
ници „без сведока“ догађало, изгледало ми
је као да су он и његов побро Вуле господари
ситуације. Доцније сам на несрећу опазио,
да баш и није тако.

Од свих гостију највише је у очи падао ђакон Млађо. Пошто сам се доцније о овоме божијем служи известио, то неће бити на одмет, да се о њему нешто више зна. Тако, прво и прво, ваља знати, да је он питомац врачарскога свеца. Док је био још ђак у богословији, он је у неку руку играо улогу преосвештеноне као нека врста „камер динера.“ Тако је постао његов љубимац. Из ове га је милости истурила некаква калуђерско дворска тајна. Али прича се, да се преосвештени и после старао, да се према своме љубимцу покаже „благонаклон.“ Тако га је најпре и најпре сâм собом зађаконио, и послао га у подручије своме присноме пријатељу, оцу протојереју у В... Ту је Млађо дуго учителовао и ђаконовао. Па кад умре намесник у Б... нашега ђакона Млађу запоше и поставе га тамо за намесника. И тако се и овде изврши она народна пословица — док се једноме не смркне, другоме сванути не може.

Како је ђакон Млађо дуго ђаконовао, како су му најпре у митрополији почели тепати и звати га ђаконом Млађом, тако му то

име и остане. Он је истина постао и ноп и намесник, али се свет од тога није могао одучити. Он и данас оца намесника зове: Ђакон Млађо. У осталом ни сâм се Млађо томе не противи. Некако га ово име подсећа на многе пријатне успомене, које су за ово име везане. Међу тим њему није ништа сметало да јавно узме радикалску карту, и да у исто време буде главни растурач „Гласа Православља.“ Оно је прво учинио, што је, како је сâм уверавао све радикалце редом, и срцем и душом одан радикалској идеји; а ово друго, што му је у дужности, да шири „православље“!... Кад је говорио о политици с либералима, рекао би : Прва је тачка нашега програма, да се његово високопреосвештенство поврати на архијенисковску столицу; а кад је с радикалима, он би узвикнуо: Наша је девиза : доле с напредњацима !...

Како се види, он је искрено говорио и с једнима и с другима!

Добро је оно рекао мој кочијаш Јоле:

„Ђакон Млађо — прави је лисац у поповским хаљинама. Он је као лисиче од-

рађен на чанку врачарског свеца; а сад је тек дошао у радикалски кокошињак... Кад га нестане, тек ће онда сиромаси радикали опазити — колико им кокошију нема....“

Још једну ваља рећи о Такону Млађи, па ћу се тек после вратити дружини, с којом ми је у део пало да вечерам.

Ми смо казали да је Млађо, поред свега свога искренога радикалисања, ревносно растурао „Глас Православља“. То је чинио јавно; али он је имао обичај да онако испод руке дотура коме и самога „Брку“. А кад би га на томе послу опазио какви чистије боје радикалац, он би се одма умео извући којим било zgodним изговором. Тако, на прилику, једноме би рекао: „Ако, човече, и „Брка“ је у опозицији.... „Кап по кап — камен издуби.“ Нас се не тиче што је „Брка“ либералски лист, доста је само да је и он против напредњака.

У другој једној прилици, бранио се пред једним радикалцем овако:

„Ала ете ви чудни људи!... Шта су вам данас криви либерали? — они не би боље

нападали на напредњаке — да им плаћате за то. Зар није и наша и њихна девиза:

— „Доле с напредњацима!...“ Докле год они то желе, они су нам природни савезници, а богме и ми њима. Кад постигнемо нашу заједничку цел, онда ви на једну, а либерали на другу страну. И онда — богме — ко коме воле!...

Радикалац се овим одговором задовољио. Сирома! Он није опазио да је Млађа наговестио, да ће, пошто се заједнички оборе напредњаци, кад о радикалцима буде реч, употребљавати личну заменицу „**ВИ**“, а не „**МИ**“.

Једноме своме госту из Београда, рекао је при чаши вина:

„Море ова дерладија, ова комунија, ови, како „Видело“ каже „елементи нереди“ заопијаше далеко. Ја се већ бринем. Мислите ли ви тамо на ћутуку, како ћемо их се отрести?... Њих сад већ не може нико ни вилати ни седлати. Кад добију већину — онда ће лепо побеснити. Видиш брате — све што ни чакшира нема, све то оде у радикалце. Овај гладни свет нико неће моћи

зајазити... Побриндерте се ви о томе мало!... Ја овде чиним колико могу. Шта ме муке стане, да само у ме што не посумњају. У осталом они су зевзеци. Ја им само дајем улоге за карте, и они јадници држе да имају једнога радикалца више. Али, дошло је доба да се и ми њима још морамо служити. Они нам у овим приликама просто чине грдне услуге. Ама су прави безјади. Они су увртили у главу, да ће бити позвани да образују кабинет чим добију два три посланика више. Помисли само, ономад су се неки зарицали да неће ући у кабинет — кад већ томе дође ора — ако у тај кабинет не уђе поп Шувалић и Ђена Брдарић; први да реформише веру, а други друштво — обоје по калупу Марксову и Бакуњинову... Боже мој и они још сањају о своме кабинету!... Они не знају, да се с њима већ и кочијаши спредају. Ономад ме је возио наш Јоле. Е лепо пукô сам од смеха.... Ето и он им је бајаги радикалац. И он има њихову карту. Шта више, он им врбује и чланове. Ама су то све врбови клини. Све ће то с њима бити, док се не оборе ови „зликowци“.

А после ће прнути куд које.... Шта ће бити на крају краја с радикалима, ваља чути само Јола. Он ми оном приликом рече:

— „Е, вала, оче ђаконе“ — он ме увек тако зове — „ја би те нешто упито...“

— „Па де питај Јоле, рекох му ја.“

— „Шта ће ово најпосле бити од ових ђавољих радикала?“

— „Ја га погледах“, а он кресну оним шејтанским оком, а мрдну десним брком.

— „Како то кукавче сињи? а шта ћеш с радикалном картом. Он се стаде церекати као каква весела будала.

— „Продаћу је вама, оче ђаконе“, рече угурсуз тоном пуним руге.... „Ти си им сигурно тврђи од мене...“ То рече и викну по своме обичају:

„Чинош, рђо коњска!... видиш ти њега!... Зар ти тако мариш за твога Булана?!... Да се он од некуд није уписао у другу партију, те си се на њ расрдио, па га остављаш да сџм вуче кола... Олабавио си штранке, као да ти је радикалска карта у џепу... Хе, нуто ти њега... Чинош!!...“

Од то доба не скидам очију с овога угурсуза. Рекао би, да ми је у душу завирио. Ни простијег човека, ни већег врага. Чиј је не знам; али да није радикалац — дао би своју главу....“

Ш

Док смо вечерали слабо је било говора. Белобрк би само по коју проговорио с мојим сапутником, и он би бацио сумњив поглед на ме. Ја сам се нешто плашио овога друштва. Све је то изгледало с коца с конопаца; а кад би се сетио да се и сама кафана, где сам запао, као у планинске сметове, зове — „*кафана без сведока*“, — онда би ме чисто мравци подузели.

На вечеру нисмо се могли потужити. Имали смо најпре чорбу јагњећу; за тим нам је донет јагњећи паприкаш, а најпосле није изостало ни јагњеће печење... Види се, да се Јолов побратим тога дана надао гостима, те је с тога заклао јагње. Он истина рече, да је сугаре; али ја нисам тога мишљења... Па и сâм би се Јоле мени

придружио; јер кад му је донета печена глава од истога јагњета : он повика :

„Ова је глава на Златибору расла, а у Посавини пасла!... А ево где јој суђено бѣ, да јој се очи ваде... Ето судбине једнога безазленог створа, што ни мајку за сису ујео није... Узмимо се на ум — ми смртници! — Ја само ову кафану знам без сведока... Њени су само језици неком чудном силом везани... Узмимо се на ум!... Има прилика, — да се у свету дешавало, да су и мртви проговорили... Неми ће проговорити тим пре...“

Ја га погледах. Он као крадом превуче очима преко све наше дружине, па онда на ме — кресну левим оком а десним брком мрдну — баш као да ми је рећи хтео:

— Не заборави што сам ти казао!... Ово је кафана без сведока... Да девет глава имаш, мош лудо сви девет изгубити; паметан ће сачувати и једну!

— Јоле се мало ћевлеисао, приметиће његов побратим, кад оно Јоле поче подвикивати печеној јагњећој глави. Сад је таман уорио, да би све напредњаке, да се

у један залагај претворе, прогутао као ја-
гуду. Што их он мрзи, то још нисам видео
жива човека.... Ето, ако вас не мрзи, да га
мало зачикамо.... Нека нам прича, куд је
прошао, шта је чуо и видео.... Мисли ли он
да ћемо сад о изборима победити ми или
напредњаци — рече Јолов побратим.

— Овај нам газда Вуле либерале неће
ни да помене — као да нису ни живи, унаш-
ће угоститељу у реч Тома Брица....

— Шта се ти опет закачујеш увек за
либерале; шта ти они сад раде? — запо-
чеће Ђагон Млађо. Ако нам они не помажу,
бели нам не одмажу. И ово што смо добили,
што смо се оснажили, по већој части имамо
њима да благодаримо. Они нам бар за сад
нису на одмет. Знате ли ви људи, да је
главна либералска војска у истераним чи-
новницима? А ови су ти готови јуришати
на напредњаке као гладни вуци.... Што
их год има — то ти ни један не мирује
— ни дан ни ноћ. Они познају народ, а
народ њих. Чудна је то ствар, кад један
истерани начелник, или капетан, или, нај-
после, и сâм какав бивши срески писар или

практикант, пође по својој округи, срезу — где су тако рећи до јуче били власт, делили добро и зло, па кад они стану да причају, како су ову земљу напредњаци продали Шваби; како су сазнали, да су народне касе празне; како су садањи министри задужили народ, да се ни наши праунуци не могу одужити.... Е, кад тако каже један бивши начелник или капетан, онда се то друкчије прима, но кад му ми говоримо.... Остави ти човече либерале, па гледајмо да ову земљу спасавамо од пропасти!...

Право каже ђакон Млађа, прихвати ће газда Вуле, тоном неке тајанствене руге. — Ти брицо не мош да живиш док не нападнеш те људе. Шта их дираш човече?! Они имају у неку руку и право. Изгубили су бојан лебац, па онда господство; а оно је пушто слатко. Ја мислим да би се наши „пензионашки“ — како их назива „Видело,“ данас здружили и с Турцима, а некмоли с нама, само да доакају садањим министрима.... Они су им, бојан, одузели и лебац и господство.... А за то се двоје данас коље цео свет.... Ми радикалци већ смо друго

нешто. Либерали су увртили у главу да се морамо равнати и ми, и српски народ и унутрашњи и спољашњи интереси наше земље па и сама Европа као да мора удешавати своју политику према томе, како би они опет дошли до свога златнога доба!... Чак би се могао дозволити и какав рат, који би наше пензионаше до власти довео.... Па ако се заручи и злоба са сатаном — и на томе весељу као да би коловођа требао да поведе наше књижевнике на крвави пир, где они господују, а земља издише под тешким ударцима мучкога непријатеља....

— Е, е — доста, доста.... Знамо шта би ти с тим бенетањем рекао, упашће му у реч Млађо ђакон... Пазите добро, да не дође дан, кад се ми сви за те нападе не покајемо.... Сад си развалио вилице те једном небо параш, а другом земљу ореш.... Знам ја твоје јунаштво. Док је ој знаш — у том Млађа развуче своју браду — дрмао овом земљом, ти си онда био мањи од маковог зрна; а сад нам изгледаш као да су узде од целог света у твојим рукама. Да ти није њега било, не би ни механског

права добио. Што ти је свет неблагодаран... Стани мало, куд си се затрчао. Ваља скочити, па рећи хоп. Ласно је ђаволу у риту свирати.... Добар брица онда добро обрије, кад не окрвави.... Механџија опет — кад му је сваки гост мио.... Не зна се шта носи дан, а шта ноћ. Куд год пролазиш, остављај за собом по једна врата да се можеш вратити. Докле су либерали долазили, „ви“ тамо још никад били нисте!..

Мој се сапутник чисто трже на оно ђаконово „ви“! Он погледа у Белобрка, па онда у Брицу, па у Феђу, па Смуђа, па у ме, па у газда Вула.... Његове доње усне чисто задркташе....

— Ми овде имамо и издајника!...

Сва дружина погледа — мислите у ђакона Млађу, боже сачувај. Они стадоше мене мерити, што но кажу, од главе до пете....

— Зар и у твојој гостионици газда Вуле може да буде злих духова?... повика Брица и стаде левом ногом цупкати, а претима по столу добовати некакав марш....

— Колико ја знам—нема, одговори механиција.... Мој побро Јоле јемчи за свакога госта мог.... Благо би било радикалној партији, да су јој сви чланови као мој побро.. Јоле, побро — шта ти велиш? — — —

Јоле се примаче. Овога су му пута летиле очи као на зејтину. Он је сваком госту запиљио у очи, па онда у ђакона Млађу. Из очију му је вирио сам шејтан. Сви су погледали час у њ, а час у ђакона; али се Јоле од свију искраде и погледа у ме. Његово лево око опет кресну, а десни брк мрдну.

„Они на тебе сумњају — кукавче мој — а гују у недрима хране — као да његова уста прошапташе....

— Ми смо сви овде наши, рече он и ђа-воласто укупишти очима у Млађу ђакона.... Оче Млађо, како ти велиш? —

Млађо зину да нешто каже, али се у тај мах нагло отворише кафанска врата, и на њих покуља читава гомила људи необична изгледа и одела.... Све је с њих говорило, као да су мало пре извршили какво грозно злочинство.

Један се од њих издвоји, седе за онај сто што је на сред кафане, извади једну ножину, којом се најмање волови кољу, заману њом колико игда може, и забодe је у сто, на повика храпавим и пола промуклим гласом:

— Газда Вуле, вина вамо дај!... Доле с напредњацима!... Тако њима треба.... Ко год неће нашу карту — онако мора проћи... За напредњаке милости нема.... Газда Вуле, вина вамо дај!!..

Чело Јолова побратима на један пут се стушти. Он мрко погледа на своје нове госте. Приђе полако ономе што је забô нож у сто. Пружи руку и са свим мирно ишчуна нож из астала. Оштро погледа у онога што је за сто сео и повикао: „Газда Вуле, вина вамо дај!“ па онда поче редом мерити од главе до пете целу његову дружину.

— Кога ли су ови ноћас на рачун радикала онбачкали? — упита угоститељ тоном пуним руге и подсмеха. Ми канда не живимо више у Србији. Пре би се рекло,

да смо у Романији. За тим се опет окрêте ономе чији је нож:

— У канију нож овај положаро једна — или ћете сад један преко другога испасти на калдрму.... Шта си се раздер'о ту, као да си дошо на свој беглук?!... Ако су сви радикалци као ти и ови твоји другови, онда — не било их.... Нож овај у канију — кад ти велим!...

У први мах ја помислих: шта ће бити сад ће бити. Али се преварих у рачуну. Угоститељ Вуле беше, чини ми се, порастао за читав педаљ више; а она два ока, што се над њима беху накострошиле густе и чекињасте обрве, засветлише као два луча, а на образима беху му од срџбе искочила два мишића, као два гуштера, те од љутине играху, е би рекао — нешто се живо на лицу миче....

А његов гост? — Баш као кера, кад газда на њ штапом замане, повуче очима као да је палог појео. Његова се рука, рекао би, сама послушно диже, узе од газда Вула нож и метну га у каније.... И његова се дружина беше узјазбила. Чињаше се као

да премишља — хоће ли овде остати или ће час пре маглу хватати.

Ама ја и не опазих кад беше Мићо Белобрк устао иза нашег стола и пришао Јолову побратиму.

— Шта је то газда Вуле, уплешће се у то радикалски поглавица.... Шта ти раде ти људи, те се на њих набрецујеш?! Ово је народна кућа. Њихова је пара — свеједно као и нечији дукат!...

— Шта велиш Мићо?! окрете се газда Вуле, као да га неко шаком по образу удари. — Ово је народна кућа, је ли — Мићо!!!

Побратим Јолов при узвику „Мићо“! не-обично развуче гласом, у коме као да беше неке неразговетне напомене. „Зар и ти смеиш да проглавиш бела зуба?...“ Мића на ово ућута, као да му неко мараму метну на уста....

У томе келнер донесе три оканице вина и неколико чаша.... Чим оканице падосе на сто, чим се чаше напунише вином, она дружина нагрну столу и — као да ништа ни

било није — стадоше се куцати... Њихов старешина први подиже чашу и викну:

— Да живе радикали!... Доле с напредњацима!!

На овај узвик јекну сва кафана:

— Да живе радикали!... Доле с напредњацима!!...

Јоле погледа у ме. Његово лево око опет кресну, а десни брк мрдну, — па онда и он зачевиљи — колико га грло доноси:

— Да живе радикали!... Доле с напредњацима!!...

* * *

Није прошло много времена, од како је ова тамна дружина отпочела да празни оканицу за оканицом, а већ се поче прикупљати и други свет. Мало по мало, еле се заузеше сви астали. Кад већ није било ни једног места, где би се могло сести, онда ће рећи Феђо:

— Газда Вуле, нареди нека се донесу и клупе.... Ти знаш — — —

Донеше се и клупе. Ко доби места седе, а ко не доби, он се сћуђури у прикрајак.

Не може бити да овај свет није зват. То се могло видети и по томе, што је мало њих поискало — ја̄ кафу, ја̄ чашу вина, ја̄ коју ракију или пиво. Остали су само гледали и чекали као на какву заповест.

Тако је и било.

Мићо Белобрк уста, погледа по гостима, поћута мало, па онда отпоче:

— Браћо, јесмо ли сви наши? —

После мале паузе одговорише сви у глас:
— Сви смо наши.

Мићо продужи:

— Браћо, имам да вам преставим г. Среју изасланика главнога нашег одбора из Београда. Њега је одбор послао с препоруком, да све оно, што нам он каже, сматрамо као да нам је главни одбор сâм казао.

Мој сапутник устаде. Поклони се гостима. Погледа свуд у наоколо. Мало поћута. У кафани наста гробни тајац. Да је муха прелетела — чуло би се. Ђакон Млађа беше оборио главу. На лицу му се указала чудна сета. У читавој гомили Вулових гостију њему се чињаше да је усамљен. Он и нехотично погледа испод очију у ме. То беше

мучан поглед. Као да ме је упитати хтео:
„Да ли и ти припадаш овим људима.... Да
ти бар ниси од некуд „наш“ човек?

Да ми се могло, би му рекао:

„Ми смо наши!“

Али то би покварило целу ствар. Како,
зашто? — То ће се доцније видети.

* * *

Мој друг поче као оно Демостен Атињанима:

„Браћо, времена у којима живимо озбиљна су. Крвава се борба отпочела између госпоштине и сиротиње, између народа и његових власника, између господара и његових слугу.... Ко више покаже куражи, усталаштва, радљивости, тај ће и победити.... Да је народ у праву, о томе не треба ни зборити; о томе није ни питање. Сад је на реду да се упитамо: Ко ће победити? — Ја вам кажем, онај, који буде будан и дању и ноћу; онај, који не пожали ни труда ни пожртвовања, па ни самопрегорења.... Власници знају шта их чека, ако народ овога пута победи, с тога су се и упели из пет-

них жила, да нас омету, да нас заварāju... Браћо, не дајмо да нас душмани наши надмудре и надјачају!...

— Не дамо, не дамо, повикаше сви у глас. — Е, није доста само рећи — не дамо. Ваља знати и како ћемо им не дати. За то ме је и послао главни одбор, да се с вама договорим, да нађемо пута и начина.... Ми нећемо као власници да вам своје мишљење натурамо; ја не долазим да вам заповедам, ја на то ни овлашћен нисам; на то ме није имао права нико ни овластити. Ја сам дошао да се с вама само договорим, да вам кажем, како се у Београду мисли, да ће бити најбоље, па ви сте ту, ви чујте, расудите, промислите — па ако ваља примите, а ако не ваља, онда изнађите бољи пут.... Теке, браћо, пут се изнаћи мора, победа се извојевати мора — сад ја л' никад!...

— Сад, ја л' никад!... одјекну сва кафана Јолова побратима.... Да живе радикали; доле с напредњацима!

Овај је громогласни узвик слушалаца тако потресао нерве беседникове, да је и кроз

оно зелено жуто бледило на његову лицу избила нека врста радосне румени, а преко уста му прелети лак осмејак, који је у осталом, како сам доцније о моме сапутнику слушао, био ретка појава и онда, кад би се сва његова околина ваљала од смеха, који би каква шаљивчина својом лакрдијом у дружини изазвала.

— Браћо и суграђани, започеће он после кратке почивке, ја вам опет велим, да је доба ту, у коме има да грмне узвишени народни глас, кад свакоме без разлике у овој земљи мора да каже: Ја сам господар. Доста је нашега било! Ви сте моја права погазили; ви сте до сад вршљали трње на темену моме; ви сте харчили моје благо, а ником рачуна давали нисте. — Време је једном већ, да за све рачун положите.... Такав ће глас бити глас народни! Пред овим ће гласом задрхтати изелице народне.... А да то буде, треба цео народ да скочи и да извојује оно, што су му власници приграбили.... Народу је све једно, а га гњечили Турци а власници. Ко народну сло-

боду тлачи, тај је душман народни, па ма ко он био....

— Ама, господине, уплешће се један, што је стајао баш до келераја, тога у нас, хвала богу, нема.... Ми смо ето слободни што нигда нисмо били. За ваке говоре, какве ми данас слушамо, негда је полетало девет глава.... Сад, хвала богу, тога више нема. Ви нама дотерајте порезу на дукат и цванцик — као што је негда и била — па ће вас и наша деца благосиљати....

— Ћути ти будало, повика ће Мићо Белобрк. Ми се нисмо овде скупили да тебе слушамо.... Ја сам председник овога збора. Ја дајем реч.... Говорте г. Срејо!...

— Не, не — сваки има право да се чује, рећи ће мој жољо тоном, у ком свакојако беше нешто жучи и ако се говорник трудио, да је зачини млеком радикалске „толеранције....“ Истина, приметиће он, и г. председник има право.... **без реда** се не може никаква работа свршити.... Слободно је свакоме поискати реч; а ко је једном добије, треба да га чујемо. То је парламентарно.

Али ништа, мене опет ево, да и ономе брату докажем, да не стоји оно, што он тврди. Ми слободу друкчију разумемо по ову у шупљим и голим речима. Ми тражимо стварну слободу; ми тражимо једнакост.... Ми хоћемо да „буде сваком по способности, сваком по заслуги.“ Ето на пример, ви сте сви радници, сви ви на дуге летње дане преврћете црну земљу, вас пече по вас дан звезда; ви се купате у зноју труда и муке ваше, па шта од свега тога буде.... Дође вам власт, па се на вас осече: дај порез, дај прирез, дај за војску, дај за инвалиде, дај за школу, дај за болницу, дај за одужење државнога дуга — и шта ти они још неће измислити и довити се, да вам и црно иза нокта узму.... Па им и то није доста, већ ударају некаки регал на вино, на пиво, на дуван, на радње.... Сутра ће опет доћи да ударе намет и на вола, и на краву и на теле, и на овна и на све живо и мртво.... Ето сад већ ударају на говеда некакве жигове, под изговором, да су тако уговорили са Швабом, а оно бош работа.... Стало је Шваби, хоће ли наша стока имати

белегу. Он би још волео да је нема. Теже је познати без жига, кад његови лопови од вас покраду и у Срем пресалдуме....

— Тако је, бога ми, повикаше неки. Овај човек као да из наше душе говори...

— У осталом, настави мој друг даље, и да је тако, каквог права има Шваба да тражи, да ми нашу стоку пржимо усијаним гвожђем. И ако то још буде истина, онда је још горе.... То од нас ни Турци тражили нису.

— Нека их нека, неће ли бог дати, да и нама дођу — бржи ће бити одовуд но отуд. Ако ми само когод помене, да ми стоку мучи, овде сам најтањи, ако га коцем не испратим.... рећи ће један, што је стајао до Миће Белобрка.

— Тако ће им вала и бити.... повикаше још неки из гомиле.

— Ама, бога ти господине, ти си тамо по ближе, кажи нам вере ти, ко то зло измисли и народу натовари на леђа?... упита један старчић.

— Зар још питаш, а ко би други до напредњачки министри.

— Ама зар они исти што су и Бонтуа измислили.

— Ти баш исти, одговори мој друг, а очи му засветлише од неког узбуђења, кога ни ја нисам могао разумети.

— Они исти, што су сад намислили да покупе од народа оружје и да га Чивутима даду, додаде Феђо. То су они исти, што у договору са Швабама граде нашу железницу трулим материјалом.... Ето синоћ сам слушао од људи, који су у Београду били, да је до сад пало седам ћурија; да се тунели из темеља љуљају и само што се стропоштали нису.... А како народ онуда пролази на своје њиве и ливаде, може га и та несрећа снаћи, те да једнога дана чујемо, како је толико и толико народа страдало.... Мој се сапутник на ове Феђине речи мало намршти. Он се саже и нешто шану Белобрку на ухо — а овај на то повика :

— Браћо, ја вас молим, ми нисмо овде дошли да говоримо беседе г. Среји. Ми смо се искупили, да чујемо поруку од нашег главног одбора из Београда.

— Чујмо га!... Чујмо га; повикаше сви у глас.

Јоле погледа ђаволасто у ме; његово лево око опет заигра, а и десни брк учини своје. Он зачевиљи колико игда може:

— Чујмо га, чујмо!...

Овај тако рећи једногласни узвик — чујмо га, чујмо га! охрабри нашега говорника. На његовом се мршавом лицу измала веселост његове душе. Душа је та пливала у некој далеко опаженој нади: — ми ћемо победити!... С тога он спусти свој глас за читав један тон, а поче да говори као онај беседник, који је сигуран, да ће уграбити венац победе.

— Што онај брат тамо рече, да би прво порезу требало смањити на дукат и цванцик, ја се с њим потпуно слажем. Шта више, кад би то питање од мене зависило, ја би је смањио на најнижу меру. А у смањивању порезе—код мене нема граница. Скресати буџет — то је скресати силу и власт. Ми хоћемо власницима да поткусимо мало скуте.

Кад им узмемо паре, онда смо им узели и власт и силу и господство. Главно тежиште

нашега програма лежи у овој идеји.... Наши нас противници могу упитати: а држава? — Ми би им одговорили: Путујте ви! Не бринте се за државу! Ви нас на рачун државе лепо пљачкате.... Шта је то управо држава? — Држава је то — неки веле — што и народ. Кад је народу добро, кад он нема терета — ако је могуће баш никаквих — онда је и држави добро. Народ није за то, да вечно ради, да је држави добро, већ да је њему самом добро; држава није за то, да народ ради како би држави било добро, већ како би народу било још боље. Наши су власници ово обратно узели.... С тога је народна радикална партија и ставила у свој програм смањење порезе. Оволико сам сматрао за нужно да одговорим ономе брату.

— Тако, тако, бог вас живео, повикаше као из једног грла она четворица што су мало пре играли „фарбуле“ — сигурно да мало скрате време, иначе, бар по њиховом уверавању за вечером — они нигда не играју какве добити ради.

— Али што се слободе тиче, настави мој намерни сапутник даље, е, ту се већ не могу сложити с мојим предговорником. Он вели, да смо и одвише слободни, и да су за овакве говоре негда полетале главе. Ово последње тврдим и сâм. И радикалска партија ради баш на томе, да се то доба више никад не поврати. Нас наши противници коре, да су они дали ове слободе. А ми велимо, да их они никад не би дали — да нису морали. Наше је баш начело то, да се и не дају слободе по нечијој вољи, но по морању. Даље — слобода никад не може бити много. Њих је увек мало. Њих ће увек бити мало, кад их из туђих руку чекамо.... Је ли тако браћо?...

— Тако, тако!... прихвати онај што је мало пре забђ нож у механички сто.

— Ама, неће бити баш тако, повикаће Вуле угоститељ, и мрко погледа по својим гостима. Кад би сви били као ви тамо у Београду, онда — да вам човек и верује.... Али народна слобода и слобода, коју овај овде дели, мени се чини, да неће бити све једно.... Зар да нам даје слободу онај онде,

што забада нож у астал, и дерња се као да је у Кљештевици: Механџија, вина вамо дај!... Ко такву слободу хоће, нека је задржи за се и за своје укућане. Нама радикалцима — не треба така слобода!...

У мога се друга чело намршти. Он оштро погледа у механџију. Он се није такој беседи од Јолова побратима надао. Њему је казато, да је газда Вуле „ак“ радикалац; а кад сад — он хоће да му са две „трићивтинске речи“ смрви — цео говор....

Шта је хтео с оним, што се саже и нешто поче шаптати с Мићом Белобрком, не знам, — теке он се чисто трже, кад онај, што је мало пре тражио да се пореза смањи на дукат и цванцик, повика :

— Бога ми добро вели газда Вуле. Ето и ова општинска самоуправа, веле, да је нека слобода, и да је добро што је дата; а ево, људи, де кажите ви, зар ово није права несрећа за народ? Не зна се ни ко пије ни ко плаћа. Таман се једни огласе за кметове и одборнике, а ето ти једне гомиле, те их збаци и избере друге.... И то је већ дотле дотерало, да су се поштени људи по-

вукли и не излазе ни у село, ни у механе ни у суднице.... Ко хоће да не нагази на какви белај, тај се мора клонити и општинског суда и одбора. Сад је дошао ред да кметују они, због којих се и постављају судови и власти.... Ако се овоме злу на пут не стане, ја вам велим, добра бити неће. Ето, ја сам за то и узео радикалну карту, јер ми сви кажу, да ће они тамо, што на „**томе раде**“, курталисати народ од овога зла.... Кад је већ дошло до тога, да се сви договоримо, како да се народу помогне, онда ја мислим да нема пречег пута, по чим наши људи дођу на управу, да одмах траже да се опет заведу батине.... Без тога, вере ми, ни они неће моћи ништа учинити !...

Док је год овај говорио, мој је кочијаш пиљио мени у очи. Оно његово ђаволасто око кресаше, као да је на „Федер“ навијено, а једним брком смицаше и узмицаше, као свракелица репом, кад стоји на шиљатом кбцу.

— Председниче! повика онај што је нож забадо у астал.... Зар овде нема реда го-

вору... Какве батине тражи овај луди Ра-
дак?!.. Ако му баш требају, може их сад
добити. Ја и моја дружина... и ту замуца...

У кафани се све ућута. Ја ни сад још не
знам, како то би.

— Ову битангу избаците на поље, за-
грми бирташев глас. Као три дина, јурнуше
три Ужичанина. То беху момци механски:
арџија, пекар и онај што дере јањце. Док
удараш длан о длан, онај што не да
да се батине врате, већ је био на улици!..

Мићо Белобрк заусти да и он нешто рек-
не; али га газда Вуле пресече очима... Јоле
кочијаш још једнако гледаше у ме. Његово
око није партисало кресати; а брк му је
играо ко на дроту.

Ово непријатно „међуметије“ — истерало
је из такта и нашег говорника. Његов ора-
торски глас већ није био онако сигуран као
у први мах. Он није био више ни онако
красноречив. Његове очи нису више шетале
по „радикалскоме скупу.“ Све што је гово-
рио, као да беше управљено на Јолова по-
братима. Његова се беседа заврши овим
речима:

— Браћо, најбоље ће бити, да бирате старе. Они су опробани борци за народну ствар.... Ово вам је порука од главног народног радикалног одбора из Београда.... Усвајате ли тај предлог?!..

— Усвајамо, повикаше сви у глас.

— Усвајамо, повика и Јоле кочијаш — и одма за тим додаде: али само под једним условом....

— Каквим? упитаће јетко мој сапутник, а чело му се натупти, е би рекао, сад ће киша из њега ударити.

— Да се на скупштини поради и на томе, да се његово високопреосвештенство митрополит Михаило поврати на своју свету столицу, одговори несретни кочијаш, и окопишти очима у ђакона Млађу, који је дотле седео као црна египетска мумија.

На ову Јолову изјаву — сва кафана прсну у смех. То је мало одобровољило и мога сапутника.

IV

Давно су се и давно разишли гости газда Вулови. Мој је друг отишао с Мићом

Белобрком. С њима изиђоше и она двојица, што су се онако мушки на „фарбули“ ударали. Јола не видех куд штуче. Мора да је отишао да обиђе Чиноша и Булаша.... Веса келнер беше већ почео да успрема столице по кафани, кад ми газда Вуле с врата полако рече:

— Господине, извол'те, да вам покажем —
собу.

* * *

Има добар сахат како се претурам по кревету — час на леву, час на десну страну, и никако ока да склопим. Читави ројеви мисли пролеташе ми кроз главу. Једна мисао дође а друга оде — онако исто као густе котурови дима, кад их туробан дуваница један по један одбија, гледајући, како се у вис дижу и ишчежавају.

Овога вечера ноћ је била тиха и нема. На пољу ни мачка да маукне, ни песето да залаје, ни петô да запева.... По овој тајанственој тмини, што је глухо поноћно доба пред мојим очима разастираше, малала је моја узнемирена уобразиља слику

за сликом, што су их доносиле и проносиле мисли моје, док се најпосле није отворила непрегледна чаробна галерија, налик на чудесну панораму, у којој видимо читаве нове светове. Ово посматрање беше за ме непојамно блаженство.... Галерија је та најпосле оживела. Ја сам гледао бесне јаничаре, како на коњским копитама разnose питому Шумадију; гледао сам сломљену рају, како се крије по врлетима и гудурама; гледао сам читава јата крвожедних потурица, како се као гладна пашчад залећу у села и збегове, како на миздраке набадају нејаку дечицу, како газе и секу остареле старце, а нејач у ропство одводе; слушао сам лелек и запевку несретне мајке за својом јединицом, што је алачући уграбише пустошни гавази турски — да њоме заките пашине хареме.... Пред мојим се очима отвараше унутрашњи раскошни везирских ложница, застртих индостанским Ђилимима, а присутим мирисом руже Ђулистанске.... Чињаше ми се, као да својим очима гледам оно лепо српско цвеће, што га је у питомој српској градини

потргала погана похотљивост азијске на-
језде, те га у ове мрачне одаје бацила, да
ту свене и угине.... Гледао сам силно српско
робље, како се, оковано у ланце и везано
коњима за репове — шиба турском камџи-
јом и гони.... Гледао сам турске бедемове
окићене јуначким главама српских паћеника,
те се њиховим главама хране врани и га-
врани; гледао сам оне аветињске слике —
гледао сам како Турци натичу на коље
живе српске јунаке.... А иза свију тих гроза
и ужаса беше пукла поноћна тмина без неба
и без небесних светила.... Кроз ту таму,
неком небесном моћи назреше очи моје
српску костурницу — назреше страховиту
„небојшу кулу“.... Моји су погледи продрли
кроз дебеле и влажне зидине овога чудови-
шта, што је прождирало цвет српских си-
нова; чудовишта, чиј је желудац — легло гуја
и акрепа.... Ја погледах на дно у тамницу.
У њој беше вода до колена; а у тој води
крш од људских костију, те из њега гује
палацаху по тмуши, што у овој бездни веч-
но царствоваше.... На томе гребену од ко-
стију лежаше блед витез!... Измучен гла-

ђу и мемлом од камена, не беше ни мртав ни жив, ни у сну ни на јави.... Њему се учини — не, мени се учини, као да се источно платно ове људске гробнице отвори, те се на њему појави вилински стас некакве небеске прилике. То беше вила пророчица. Њено лице засија као на гори јарко сунце. Она ману својом белом руком, а прозбори сребрним и благим гласом:

— Устани јуначе, устани мучениче, погледај тамо преко оног крвавог разбојишта, у оне цветне ливаде, у она питама поља, у оне беле вароши и китњаста села.... Оно је нова Србија, оно је васкрела краљевина Немањина!... Погледај и — утеш се!... Оно је награда твоме мучеништву.... [Познајеш ли онога витеза, што се на њ осмешкује, што га као свога милог госта, као свога сина, поздравља најсилнији цар његова века.... Познајеш ли га?...

— Не познајем га, јекну као с онога света један мртвачки глас....

— Оно је први краљ после несретнога Косова.... Оно је васкрела круна Немањина.... Оно је главом — унук твој!...

Овај пророчански глас прође кроз душу и кости измученога витеза. Сломљена снага од тога гласа доби чудесну моћ, и јунак полети ономе небеском створу... Он је скочио.... И ја под кулом смотрих скрханог јунака.... То беше одбегли турски роб! — —

У том пукоше врата на мојој соби. Ја скочих. Преда мном стајаху три демонске прилике!...

Слаба светлост жишка, што је тињао пред иконом светога Јована, осветљаваше лица ових поноћних хијена.

Први, кога уочих, беше онај исти, што је синоћ забадô нож у астал Јолова побратима. Она друга двојица беху: Тома Брица и Мићо Белобрк. Сва тројица држаху у по једној руци револвере, а у другој голе ножеве....

— Да писнуо ниси, промумла радикалски старешина.... Казуј — јеси ли напредњак или — ниси? —

Ни сад не знам, како сам у онај пар скочио с кревета. Кад сам дошао к себи, ја сам већ стајао пред овим пустим синовима.

Три револвера беху ми упрта у прси, а три ножа под саму гушу.

— Ако само писнеш, онда те нема више, прошапта опет радикалски старешина.... Јеси ли напредњак — казуј?!..

— Јесам, одговорих му, — напредњак сам.... шта хоћете од мене? —

— Ко те је послао, да нас шпијунираш? — казуј! или се праштај с овим светом! —

— Нико.

— Ти лажеш; а шта ћеш на нашој скупштини?...

— Ја сам овде одсео да ноћим....

— А откуд баш овде — код толиких других механа, и то баш онда кад ми имамо скупштину? Упита Брица, а очи му сташе севати неком сатанском ватром.

— Питајте мога кочијаша! Он је ваш човек....

— А откуд ти знаш, да је он наш човек? прихвати Мићо Белобрк.

— Па зар и он није викао вечерас: „Живели радикали; доле с напредњацима!“...

— А, видиш, како је он упамтио и шта

је ко казао и шта је ко викао.... То ми и хоћемо.... Камо ти кеса?!..

— Дакле ви се бавите и тим занатом?!... упита их тоном луним гнушања.... Сад међер видим о чему се врзе цела ствар....

— Ни речи више.... Кесу вамо дај!... У нашим очима напредњаци и нису људи. Они су зверови. Њих ваља таманити где се год стигну и нађу, повика Томо Брица.... Паре вамо дај! — па нека ти помогну напредњачки министри и њихови сејмени!...

— Зар могу бити гори сејмени од вас.... Ви сте још нешто више. Ви сте разбојници.... Па лепо. Ено вам оно пара што имам тамо под јастуком....

— Хе, под јастуком; шта нам наказива то.... а оно у торби?! — подругљиво развуче Белобрк.

Ја претрнух. Заиста сам имао и у торби нешто пара; но то не беху моје паре. То беше аманет. г. М... С... предао ми га је баш при поласку, да га предам удови покојног М. као издржање за прошла три месеца. Како су ови лупежи сазнали и за ове новце — то ми је била загонетка. „Да

их није откуд кочијаш опазио, помислим у себи“. Ова ми помисао прође кроз кости као усијана летка. „Не може бити“, помислим опет. Јоле ту није помешан... А ако јесте — онда збогом свете!...

— Јест, ја имам у торби 36 дуката; ама то нису моје паре. То је аманет који ми ваља предати једној удовици са четворо дечице. То је њено издржање. Радикалци ваљда неће отимати насупроти хлебаца од једне сироте жене и њене деце.

Белобрк се сатански насмеја.

— Ми ћемо да казнимо једнога напредњака, који се уеудио да нас ушпијунира у нашој рођеној кафани; а он нека се рачуна са удовицом и њеном децом... На посао Брицо!...

То рече, па ми у само грло наслони врх од свога ножа, а на груди револвер! Онај други учини то исто. Они као из једног грла прошапташе :

— Ако само писнеш — свршио си.

Брица пусти свој револвер, који је висио о некаквој узици, па оде претурати по мојим

стварима.... Није му требало ни два минута, па да повиче:

— Готов сам!...

И Брица је заиста био готов. Да сам ја собом тражио где ми је шта било, не би брже свршио посао. Придигао ми је кесу у којој је било 12 дук. у дукатима, једна мецидија, два мала златника, и нешто динара; расекао ми је торбу и нашао онај аманет — баш као да га је тамо сâм оставио; узео ми је са стола златан сахат и ланац у вредности од 28 дуката. —

Кесу је истресо и оставио празну на кревету, а завој од аманета с раздераним печатима бацио је под астал, и то је, као што рекох, извршио, док би човек ударио длан о длан. Не може бити да му је ово првина.

На његову реч — готов сам — луни ме један од оне двојице по глави тако грозно, да ми се смрче пред очима... Мени се учини као да се патос, на ком сам стајао, измаче испод мојих ногу. Шта је са мном даље било — не знам.

Кад сам дошао к себи, кад сам очи отворио, преда мном беше једна женска прилика. Њено бледо лице, њене велике плаве очи, њене дуге трепавице — што беху бациле свој одсенак по оном чаробном лицу, — њен благ, топао, нежан, са збуњеним стидом помешан осмејак, што се тужно залепрша на уснама овога женскога створа, — беше слика анђела хранитеља....

— Како вам је, упита ме гласом, који је дрхтао као свео листак мирисног љиљана!...

Мени се још чињаше као да и соба, и кревет на коме сам, и онај анђеоски створ, и ја и све што ми је пред очима било, идемо у неку бездану провалију.

— Што ме овако јако глава боле, прошаћем јој, и — после осетим како ми се оцет очи на силу склапају.... Ја заспим....

* * *

Мени је морало бити лакше кад сам онако слатко заспао. Колико сам спавао не знам, али ми се чини да је то био читав један век. То управ и не беше спавање већ некаква буновна јава што међи између сна и буднине....

Сан — то је психичка проблема коју наука о души још разрешила није, и коју, ваљда, неће нигда ни разрешити. Сан је у неку руку — мађионик. Он нам износи појаве без узрока и узроке без појава. Он нас одводи у далеке незнане светове; он отвара хладне гробове давно преминулих наших познаника, сродника и пријатеља — те се с њима разговарамо и забављамо — без чуђења, без питања: како то све бива.

Тако је и са мном било. Учинио ми се да још не бејаш ни очи свео, а ја се нађох на сред једне непроходне пустаре, на којој се не могаше видети ни једно једито дрво, ни једна једина шибљика, ни једна једина травчица. Пустара ова изгледаше као какво опаљено поље покривено врелим црнкастим пухором. Некаква загушљива јара давила ме је — да сам једва дисао. Ни преда мном ни за мном не чујаше се ни најмањи гласак каква год жива створа. Па и опет као да ми неко на ухо шанау:

„Ово је мапа новог царства.... купи је!... Она је јевтина. Може се добити за пб динара!!“

Ја се окретох и познам Јола кочијаша. За њим се беше отегао читав караван кирцијских коња. Сваки је био натоварен грдним сноповима прућа. Чиноша и Булаша нисам међу коњима познао....

Бог би га свети знао, ко ми рече, да су ово кулучари што су секли у Темнићу пруће за предстојеће*) изборе. — — — —

После сам се од некуд нашао у некаквој радионици где се стружу и дотерују људске главе. Ту затечем и мог покојног друга Л.... Овога сам човека волео као свога рођеног брата. Он је умр'о од сухе болести. На три дана пре но што ће издахнути, морао сам му дати тврду реч, да ћу с њим провести зиму у јужној Италији.... Тако је то: „Ум за морем, а смрт за вратом!...“ Кад га понеше на гробље — ја се сетих нашег путовања и онда ми грунуше сузе на очи, и станем јецати као мало дете.... Хај — што ти је живот овај?! — пуста и луда обмана!!“

За њ ми сад рекоше да ради други занат.

*) Седмого септембра 1883 године.

И пред њим беше једна људска глава... Но не — то беше глава једне лепотице. Лице јој беше крвљу попрскано. Чини ми се да и сад гледам оне велике плаве очи, што су их засениле дуге свилене трепавице; гледам оне златно-плавкасте витице што се, покретане тихим ветрићем што од некуд пиркаше, играху по њеном самртно бледом челу; гледам ону густу, ону дугу косу што се беше као златно паперје просула у некакав необичан неред; гледам оне још благе, али самртним страхом прожмане црте на њеном крвавом лицу; па онда онај тужан осмејак што се беше следио око њених мртвачких усана... Мој друг као суманут стајаше над овом лепом главом, која као да га оним још живим очима мољаше да јој више не грди њено лепо девојачко лице.... Али као да он беше неумолим. Он је држао у десној руци сврдо а у левој тестеру.... Око њега је облетао наш стари Зељов, кога су оне исте ноћи, кад је и мој друг у тешким мукама преминуо, убили некакви зли људи, — облетао

је и радосно махао репом — баш као да му се вечерња омама спрема.

Мене мравци подиђоше кад видех како мој друг наслони сврдо на лице оне анђеоске главе.... Он га стаде скретати. И — колико је год пута њим окренуо, толико су се пута и отвориле и затвориле оне лепе плаве очи, а толико је исто пута и мене жигнуло до у сам мозак мој....

У тај се мах пред нама обрете Јоле кочијаш.

Он ме тужно погледа....

— Видиш, рече ми, твој друг прошива историју „новога царства“.... И одиета, оно кô и не беше девојачка глава, већ некаква грдна књижурина, попрскана људском крвљу, коју је наш Зељов попашно лизао својим храпавим језиком!...

И ја сам то све као на јави гледао, и ни чему се нисам чудио. Чинило ми се као да је то тако морало да буде. — — —

И после свега овога моји ме родитељи — бог да им душу опрости — одведоше у школу. Мучно ми се беше поново подврћи строгој

школској дисциплини; али, није се имало куд — морао сам. Тако је хтео мој несретни друг Л...

Моји школски другови беху преко сваке мере пакосни. Како би који с које стране долетао сваки би ме зврчио по глави, и мене је увек жигнуло до у сâм мозак....

Од свега што сам у тој школи учио, не може ми се из памћења изгладити једина историја Срба. Из овога предмета имађасмо само један час у читавој години — и то лицем на св. Саву. Овај је светац по заповести ондашње владе у календару вођен прним словима. То је као било 1983 године. Од куд да ми за читав век доцније та година на сан изађе — не знам. Па опет ми се чинило да и ја припадам ономе нараштају. Децо, повика учитељ тужним лицем, пазите добро данас имамо историју Срба.... Онда за читаву је годину узети не смемо! Видите шта смо дочекали!... И учитељ и ми сви плакали смо од туге и жалости за изгубљеном величином Српства.

Жалили смо што се народ српски није могао опаметити и научити за дуго низ

година свога робовања, за дуго низ година — за пет пуних векова Учитељ нам је причао лепим језиком српским о васкреснућу српске краљевине, па онда о некаквој пустој суманутости, што је у народ унесе њени синови, па после о великом крвопролићу — за што? — повика наш учитељ... „Да би основали „магловито царство!...“ И заиста, рече учитељ, од проливане крви дигла се густа маглуштина, те је покрила горостасна брда и планине, дивне луке и равнине, питома села и китњасте вароши... И док су је горски ветри разагнали — дотле већ беше у тој крви усахнула и наша краљевина!... „И сад,“ рече нам учитељ, „нашом земљом туђинац хода — гори и страшнији од негдашњих Турака!... „Турци су нам“, величаше он, „гњечили тело; а ови нам пију крв а душу убијају... Ко ли ће сад пробудити уснавани дух народа нашег?!... Марка више нема; јер се и он у оној крви утопио!...“

Сад учитељ поче јецати — од тешкога бола и туге. И ми смо јецали. Бесмо се

окупали у сузама — док ће нам неко рећи :

„Чувајте се, да вам душмани сузе не опазе... Одма би вас отерали“ — све ми се чини да каза „У — Сибир!...“

Ја се окретох и познам Јола кочијаша....

„Учитељу“, повика он — „трчите на Јордан — те се умите и окупајте!“ И ми сви полетимо — као лептирови. А кад тамо — то као да не беше Јордан, већ некаква сива и маховином обрасла клисура, ограђена великим каменитим литицама. Испод једне од ових стрмих и окоситих стена, што су у дивље шибље обрасле, јурила је вода мутна и крвава Учитељ нам напомену, да је та вода лековита. Ко је се напије, рече, умреће; а ко се њом умије — оздравиће. Ја загнурих главу, и гле, о чуда! — ја се пробудим. Био сам сав у голој води. Поред моје постеље још сеђаше као анђео хранитељ онај лепи женски створ.... Низ њено се лице беху скотрљале две крупне сузе. Она ме је гледала својим великим плавим очима, што их дивно засењаваху дуге свилене трепавице;

а златно шлавкасте вितिце играху се по њеном великом као снег белом челу — док јој низ леђа беше немарно пуштена дуга и густа коса, те се као златно паперје просула у некакав необичан неред.... По њеном се лицу беше извајало слабо али неким унутрашњим страхом прожмано бледило ; а око румених њених усана као да и сад гледам онај тужан осмејак, што ме је, рекао бих, упитати хтео :

— Како ти је!...

И ја на ово питање одговорих :

— Сад ме више онако не боле глава!...

V

Још сам два пуна дана морао чувати собу. То је било по препоруци лекарској, и — наваљивању Јолова побратима. Он ми рече :

— Ви се, господине, не можете кренути пре, док се мој побратим не врати. Он одвезе вашег друга у К.... Кад хтеде поћи, улазио је два три пута у вашу собу. И — неколико ми је пута рекао да вас замолим, да не узимате другог кочијаша, док се он не

врати. Он вам има нешто важно да каже. Он оде брижан — врло брижан. Господине — то је добар човек; не гледајте на његова враголовања — он то чини од велика јада.... И мојој ће Мари — — — бити драго.... Она вас је гледала као брата рођеног.... Много сам је размазио!.... Али шта ћу — она ми је мезимче.... Седморо сам деце до сад — сахранио!... Њу сва ова чаршија воле.... Мој је побратим већ ни из уста не испушта — као да ју је родно.... Причекајте га господине, додаде Вуле угоститељ тоном неке неразговорне забринутости!....

Ја сам га послушао.

* * *

Ја сам се прилично опоравио. Излазио сам неколико пута и у чаршију. Њена ме је физиономија плашила. Сваки је на ме гледао као крава на мртво теле. Бог би их свети знао шта су о мени мислили. Не само газде но и калфе су из дућана извиривале — да виде, ваљда, куд ћу.... Па чак и жене нису биле беспослене. Ја сам и њи-

хову пажњу узнемирио. Ја сам и до сад путовао и пролазио кроз места где ме нису познавали, али овога општег згледања још нигде опазио нисам. Чини ми се да је овај свет почео да дивља.

Кад се једном вратим из чаршије и уђем у „гостионицу без сведока“ — разносач тек беше донео пошту. У кафану нагрну свет. Гледао сам како се грабе око новина. Књижар Феђо беше међу првим који дочепа једну „Самоуправу“.... „Нека Феђо чита!“ повикаше сви у глас. И Феђа им је на глас читао и при сваком ставу стао и толковао. Овога јутра газда Вуле беше отишао на пушнице. С тога ваљда оба момка — и келнер и арција беху дошли да слушају шта у „Самоуправи“ пише. И за њих су ми причали да су имали радикалске карте; па и опет им она није сметала да по кога Клепетушара избаце на калдрму, а по кад што да и сами коме одзвоне....

Овај је број „Самоуправе“, у осталом био и занимљив.

Изнесен је читав рачун — колико је „народних пријатеља сана цаба поапшено“,

а колико је њих опет на новчану казну осуђено. „Напредњачка полиција“, читаше Феђа, колико га грло доноси, — „чуда чини!“

— Е то је Гарашанинова пречишћена полиција, упашће му у реч Јолова побратима арџија....

И овај јадни народ још трпи! — прихватиће келвер газда Вулов....

— Е, вала, неће дуго, примети ће један, за кога ми доцније рекоше, да је берберски калфа код Томе Брице.... Кад народ проговори, онда ће и онај горе чути.... Народни суд — то је најстрашнији суд.... Сећате ли се шта је реко онај Дервиш Шаху Персијском: „Народ те је обасуо благом; он те је окитио бисером и драгим каменом.... Он те је узвисио нада све, а ти си њега заборавио.... Онај који даје — он може и да узме; онај који узвишује, онај може и да обаљује....“

— Умукни ти брицо, да слушамо шта они горе веле!.... Читај Феђо! новикаше они што се беху око Феђе начечили....

Феђа је нешто срачунавао.

— Знате ли колико је народних пријатеља до сад поапшено и онако осуђено, повика он, а на лицу му се просу некаква обешечачка радост.

— Колико? упиташе сви као из једног грла.

— Пет хиљада, осам стотина и двадесет и девет.

Још нека уапсе сто седамдесет и једног, па ће намирити шест хиљада, проговори један младић који тога часа уђе у кафану.

— А г. учитељу, оди, оди, да видиш бруку! Ови напредњаци скочили сви листом па хоће да стрпају сав народ у апс што неће да ради онако, како би по њихове мекане министарске столице најлепше било, прихвати арџија газда Вулов....

И учитељ је носио један број „Самоуправе“.

— А знате ли, упитаће, г. уча, која ли је ово напредвачка тица што леће по нашим крајевима?.... Слушајте само!....

„Од два три дана овде се луња позната напредвачка пришипетља Р.... Сигурно је донео златне зоби сад пред изборе да на

зоби своје аминаше... ама — неће им упалити! Народна ће их свест спржити као и сваки други коров.

И арџија и келнер Јолова побратима и нехотично погледаше у ме. Да ли се ова депеша „Самоуправина“ мене тицала — то су ова два радикалска политичара боље знала но ја....

У том се врата опет отворише. Сад уђе ђакон Млађа, с једним проседим господином и једним младићем. За првог сам чуо да је поштар, а за другог — да је практиканат у ереској канцеларији.

— Јесте ли читали „Српску Независност?“, упитаће Млађа ђакон тоном пуним некога блаженства, и стаде разавијати један број „Српске Независности“.

— Што нам ти довлачиш ту либералску крпурину?! осече се на њ Феђо књиџар, и поче даље да нешто срачунава.... Боље би било да је пошљеш са „Гласом Православља“ твоме митрополиту у Рушчук, него што је нама намећеш као сочиво на Божић....

— А шта си се ти опет ту набаучио, као да си већ једном руком за месец дохватио, а другом се машаш да и сунце

утулиш, намргоди се ђакон Млађа.... Шта ти је учинило „његово високопреосвештенство“, те се увек на њ' блатом бацаш!... Зар му је мало што је против свију светих кано-на свргнут са свога достојанства; што је до самог срца уцвељен, гледајући нашу свету цркву оскврнављену и понижену, — него се и они на њ' камењем бацају, за које можда највише и страда.... Овај народ не може бити без свога законитога архипастира; а ти Феђо иди с твојим безбожним начелима онамо, од куд си их и донео.... Овој земљи Бог нигда добра дати неће — док овака неслога и несрећа међу једномишљеницима влада, додаде ђакон Млађа нешто блажијим тоном.

— Немој се љутити оче ђаконе, може ти то и шкодити, стаде га злобно заједати калфа Томе Брице.

— Ти кушуј, багане једно! Шта се ти надимаш кѠ уш!?... Ове ми скипије из „прека“, душу изедоше. Дођу као и сваке гладнице из белог света, па се најпре стану савијати и подвлачити, реко би, да су им речи мед, а дуна сама смиреност; а кад

се мало подкрвавице, а они хоће да ти на теме скоче и да ту своје буњиште начине!... „Његово високопреосвештенство“ имаће за ову земљу мало више заслуге, но да се такав измет на њ' и његов образ калом баца!...

— То је истина, додаде калфа Брицин. Његово високопреосвештенство заиста и има заслуга.... Његова нам је богословија дала више чланова но икоја друга школа, па после што нам је дала оца ђакона Млађу — с њим се радикализам поносити може. На његов челичан карактер може се сва наша партија ослонити... Ето — он растура „Глас православља“, па онда „Брку“, па сад нам доноси „Српску Независност“ и пресеца Феђу што овај тричави чланак у „Самоуправи“ чита — само да би радикалци овдашњи чули, шта либерали о изборима гуде!.... Па, де, де — опрости оче ђаконе! кажи нам шта у томе братскоме листу пише?.... Ми смо већ и онако уверени да он нас ради и виче на напредњаке....

— Посмевајте се ви колико вам је драго; али — ја што знам, знам. Ево, овај чла-

нак у „Српској Независности“ више вреди но сва досадања ларма ваша, а нарочито сад — пред изборе. Ви сви вичете на либерале и — то ће вам и остати. Они на вас не вичу. Они само раде — мудро и одмерено. Ето на прилику, шта ће само ово да вреди што су позвали све чиновнике, да при садањим изборима не помажу једну владу, којој су дани избројани. А кад чиновник чује, да се једна влада љуља, — хе, онда знајте, он неће за њу ни претом мрднути.... Ако јој где не подвали — помоћи јој неће. Тако ће и сад бити.... Ја још држим да је све у рукама власти...

Феђо се грохотом насмеја и опет оде неког врага срачунавати.

Добро вели ђакон Млађа. У рукама је власти још све, пробеседиће г. поштар. Ако њу она гвоздена рука има, онда је — наздравље напредњацима; а бога ми, како ја вамо нешто знам — нек се и радикали мало узму у памет.... Онај не зна за шалу.... „Кога треба митити не треба га ердити“, вели наш народ. Радикали су се сувише разобадали... Добили су ово мало маине —

па мисле — никад олуја доћи неће.... Дође она богме после најжешће омарине — па лецо чуна грмове из корена и читаве куће обара....

— Охо, — повикаће г. учитељ.... Шта нам ово наказива г. поштар! Види се за чијим је јаслама био овај либералско - полицијски ат, кога је напредњачка обест дотерала у нашу мезулану.... Богме он нам прети!!.. Говори о страховитој олујини — што ће, вели, грмове и куће из темеља да обара.... Добро он каже! И ми се олујини надамо. Само је мучно погодити, хоће ли она доћи с градом или онако само с ветром и јаком кишом.... Ама ма како дошла — она у првом реду неће донети мира напредњацима, а још мање њиховим присталицама и свима осталим, што се господом зову и што као паразити пију народну крв а у његову се зноју купају. Јест г. поштаре — биће и олује и града и — пљуска; ама ће се све то изручити на ваше главе!.... Жито је зрело. Оно чека само на косу и срп. Ко није за живот — нека га — нек умре!...

— Е, г. учитељу, шта ви оно мене рекосте да сам ја ат на јаслама либералским?!.... Зар ја, г. учитељу; зар ја — што ову земљу служим — ово је двадесет осма година!?... Како сам указни — има више од 15 година!.... Ви сте браћо чули, да ме је г. учитељ назвао атом, а ат значи коњ.... Сем тога, реко ми је овде на јавном месту да сам био за полицијским јаслама.... Ево, г. учитељу, ја вам овде пред овим људима кажем, да ћу да вас тужим за увреду, коју сте ми као чиновнику нанели!....

На ову поштареву претњу прште сав онај свет у смех.

Поштар је зверао онако блесасто по кафани....

— Зар не знаш беначе један, да је ово кафана „без сведока“. У њој — ко шта повуче — то му је, рећи ће арџија Јолова побратима, и стаде мене мерити од пете до главе — баш као да је хтео рећи:

„Ето, упитај овога господина — шта се њему догодило, па — „изео вук магарца!“....

У тај мах прозвркаше једне кочије испред кафанских прозора. Мене се учини, да

смотрих Јолова Чиноша и Булаша. У исти пар и арџија газда Вулов излети у авлију — као опарен. И ја пођем за њим. Кад изађох — арџија већ испрезаше коње.

Јоле је своју реч одржао.

* * *

Ја бејах управ пошао да замолим Јола, да, ако му је икако могуће, и не испреже коње, већ да их онако мало одмори, па да одма оставимо ово подивљало место. Кад приђох ближе колима, окренем се да видим где је кочијаш, ал' њега код кола не беше.

— А где је Јоле упитам арџију.

— Ево ме, господине, одговори он сам. Ја се окретох и смотрим га пред једним прозором. У тај исти мах осетим како ме мравци прођоше кроз сво тело. На прозору је стојало оно злџелско девојче, с великим плавим очима; с дугом златном косом. По њеном се лицу још виђаху трагови од неке неразговорне престрављености.

Наше се очи сусретоше. Ја не знам шта ми би. Њене погледе не могах издржати. Остао сам на месту као скамењен.

— Проклета пашчад !.... Она ће најпоследње наше и своје главе појести, проговори један глас.

Ја се окретох. То беше газда Вуле. По његовим цртама на лицу могло се читати да му по грудима бесни некаква недољива срџба.

У том се нађе и Јоле преда мном. Он се горко осмехну :

— Добро сте учинили, господине, што сте ме причekali. Ја сам се са своје стране журио колико сам год могао. Чинош и Ђулаш повукоше данас и јуче што нигда нису. Ни „ајзедан“ не би брже одлетио у К и вратио се. Бојао сам се да не одете....

— Овде ћемо вечерати, упаде му у реч газда Вуле. Имам и сам с вама неколико речи да проговорим, окрете се мени. Нека се коњи добро одморе, а сутра — пре зоре се можете кренути Имаћемо још три госта.

И ако сам једва чекао да се из ове несретне варошице час пре очистим, опет ми лану срцу, кад чух, да ћу и ово вече

провести у злогласној „гостионици без све-
дока“.

* * *

И овог вечера у кафани Јолова побрата-
тима морао је бити некакав скуп. Ја, ис-
тина, нисам хтео отићи да видим шта је, и
ако ме је копкало да одем, јер ми неки уну-
трашњи глас наговештаваше: не, не иди тамо,
не шали се! Зар не видиш да је у овај свет
ушао некакав зао дух па нити зна шта
хоће, ни шта му треба, ни за киме је по-
шао, ни за ким би му ићи требало.... С часа
на час чула би се граја у кафани. Али ни-
сам могао ни речи разумети, шта се и о
чем се говорило.

И газда Вуле се беше нешто узодао.
Он је често у кафану одлазио и враћао се.
На лицу сам му опазио зловољност. Јед-
ном га смотрих, где журно оде у кафану, а
још се журније врати и упути се право
коњушници. Тамо се дуго забави. Кад изађе
— с њим је био и Јоле кочијаш. За њим
су ишли арција и онај што дере јањце.
Газда Вуле је вешто махао руком а на
лицу му се јављаше дивља срдба. Јоле га

је с пажњом слушао.... Било ми је zgodно да их с мога прозора посматрам. И Јоле ми је изгледао сетани невесео. Од како се вратио с пута, још му нисам могао смотрити онај ђаволасти осмех. Око његово није више кресало, нити му је брк мрдао. Чињаше се, да ова два побратима пече некаква тешка унутрашња мука. Кад поред мога прозора прођоше, учини ми се да сам чуо да Јоле рече:

„Дај боже да се ово на добро окрене“.

Они одоше у кафану. Тамо се чујаше још једнако некаква граја. Признајем да сам и онет почео да стрепим. Као електрична струја прође ми кроз главу све оно, што сам за ова два три дана у овој кући, у овој варошици, својим очима видео, што сам пропатио — ни крив, ни коме дужан....

„Дај боже, да се ово на добро окрене!...“ помислио сам и сам.

* * *

Овога пута нисмо вечерали у кафани, већ у „великој соби.“ Али ова је соба имала

још два имена. Газда Вуле би, на прилику, рекао :

„Нај ово остави у „велику собу“;

Газдарица Јела: „Донеси ми то и то из „Марине собе;“ а момци :

„Тај се морао газда Вулу додворити, кад га је зовнуо на кафу и ракију у „моловану собу“.

Ову велику, ову Марину, ову моловану собу треба мало изближе разгледати, ако ни због чега другог, а оно с тога, што ћемо се овде упознати с три госта Јолова побратима, и што ова прича не би била потпуна, кад се не би поменуло оно што се у овој соби овога вечера догађало.

Могло је бити сат ноћи, кад ме из моје собе позваше на вечеру.

Ја се упутих кафани, где смо обично вечерали. —

— „Не тамо, господине“, рече ми момак, — „вечерас ћете вечерати у молованој соби,“ и пружи руку на прозоре, где сам данас видео г-цу Мару да се с Јолом разговара.

Кад се преда мном врата отворише, чисто ми очи засенуше од јаке светлости. На сред таванице, која је одиста вештачком руком извајана, висео је, као из каквог бокора цвећа, позлаћен полелеј, са дванаест запаљених свећа. Ја мало застадох. Зауставио ме је укусни намештај ове собе. У њој не беше ни канабета, ни фотеља, ни столица љуљашница, ни креденаца, ни драперија, ни „еташеа“, па је опет треперила необичном лепотом и складом — те би човек рекао: да се свака тварка у овој соби једна на другу мило осмејкује. Одма се видело, да их је ту сродила чиста девојачка душа....

Сто беше постављен. Горње чело његово беше окренуто зиду, на коме су стајале у златан оквир уоквирене слике Краља и Краљице, а испод ових велика фотографија Краљевића, уоквирена у зракасти венац од самог зимског несавелка.

С десна, у углу, горело је сребрно кандило пред иконом светога Јована. На овој страни беху намештена два кревета, застрта златно-жутим чаршавима од свилена

Ђеређели-платна. Они беху уручени гроз-
дастим везом, а овај опет беше потки-
ћен паучинастом чипком, те све изгледаше
као рецкаво виново лишће...

Кроз ово танано ткиво осмешкиваху се
као снег бели јастуци са својим дамфезли
рогљевима, и у два завојка крмезли јоргани,
уокфирени колико прст узачком свијоном
чипком. На оба кревета, у свакоме углу
њихову, одејајкиваху мали, од плаве свиле
јастучићи, по којима, заклео бих се, е се
беху разлетели шарени лентирови. Мара
Јелина беше најчувенија везиља у свој
околини....

С друге стране, до прозора, пружао се
скоро дуж целе собе широк миндерлук, за-
стрт ресавим зеленим Ђилимом, а заокру-
жен јастуцима од истог ресавог ткива.

Овоме свему беше челенка онај малени
сточић испод слика краљеве породице. На
њему беше небројено ситница понаместано
и да једну једиту тварку с овога стола
узмеш, чини ти се, е би оне друге запла-
кале. Сребрни крстати свећњаци, окићени
ројтицама од бојали сиђушних Ђинђувица,

а на сваком оглавку, где се свеће усађују, беху у тробојци изрецкане од танана флиспапира дињасте крунице. И у њима је горело осам свећа... Шавољи за слатко, чаше за воду, шољице за каву; два од зеленкастог порцулана цвећњака, што у њима, рекао бих, као ватра горијаху ките шебоја, каравиља и руже месечарке, па онда оне корнице, исплетене од зрелог пшеничног класја, а у њима једно преко другог, наслангане фотографије — ваљда пријатеља и познаника газда Вулових и Јелиних, а можда и — Мариних, — све је то, свако за се, роморило: и ја сам љубимче оне анђеоске душе што њом дишемо, што њом светлимо, што њом миришемо, што њом певушимо песму миља, песму љубави, песму хармоније над хармонијама!...

Соба — с краја у крај — беше застрта једноставним ћилимом, који је, казаше ми, газдарица Јела, још док је девојком била, откала, исклечала и газда Вулу уз осталу венчану спрему донела. Диван то беше размештај шара, и све су од средине потицале. И чисто ми жао беше што му не

могох средину видети. Њу беше засенио сто за којим ћемо вечерати.

* * *

Газда Вуле је раније наговестио, да ће вечерас имати још три госта. Они беху дошли. С њима се Мара разговарала — као са својима у кући.

Кад у собу уђох, наши се погледи један у други стопише, а преко њеног љиљан-образа прелети као муња сенка неког неразговорног стида, што га невиност девојачка на румен-образу мала...

— Пријатељ мога чике Јола... Он је пријатељ и бабе мога! прозбори ово вилинско девојче, и онда се окрете мени:

— Ово су пријатељи наше куће — мога оца и мајке. Отац Остоја, свештеник суводолски. Он је крстио моју мајку, па — и мене. Ово је мој учитељ, г. Мирко. Сад је и он у Суводолу. Чича Стево, кмет суводолски. Отуд ми је мајка. То нам је место свима драго.

Представљање је страна биљка; али у устима Мариним, у сребрном гласу њезину, оно је замирисало миомиром најлепшег цветка у градини српских обичаја.

* * *

— Тако, кад се не може друкчије, онда се морало онако како се... морало, — рећи ће газда Вуле, улазећи у собу. Он ово говораше више у себи. Али у његову гласу беше нечега, што нам је наговестило, да се у његовој кафани извршило нешто на начин, који му није најмилији.

— Добро ми дошли, пријатељи, окрете он и стаде се осмешкивати. Ја мало овамо с мојим гостима... позабавих се... Седајмо — да се вечера!... Маро, дете моје, помози мајци својој!... Кажи побри Јолу — шта учини? — До сад је вечерао и ко је говеда изгубио!..

VI

Конци од којих су изаткати догађаји, што у нашу причу улазе, тако су изукрштани и извијугани, да им је тешко краја наћи. Пођимо само за једним, па ћемо се забезекнути, куд ће нас одвести. Час свраћа у министарски биро, и ту служи, у место јемственика за прошивање каквог поверљивог президијала; отлев ће сврнути у

какву новинарску експедицију, и ту ће се распрести на стотину тањих кончића, па ухватити све поштанске линије и станице, а отуд скренути с главне цаде и тамо се изгубити — као електрична струја, кад је у земљу спроведемо. Овим се концем зашивају и креманске вреће, у којима се носи мливо за политичке воденице поточаре; њега можеш видети, где се мрси са свионом косом какве „нововерке“, а каткад га видиш, где се од њега сучу познате камџије, што с њима по који политички џамбас шиба какво уштапљено кљусе — да га нагна да поигра, не бил' га на сајму протурио под „здрavo.“

За једним оваквим концем, овога вечера, беше се упутио и Јоле кочијаш. Њега је у заман тражила Мара да га на вечеру зовне....

Целина ове приче захтева, да и ми за Јолом пођемо, на онда — вратићемо се с њим за рана — и опет стићи на вечеру.

* * *

Миће Белобрка најлепша је кућа у варошици Б.... Истина, ову је кућу градио по-

којни Павле Бошњак. То беше вредан човек. За неколико година он је стекао лепу сермију, па најпосле и ову кућу сазидао. Жена му некако умре при порођају; али је божја воља хтела, да му дете остане живо. Он га даде на дојиље, и дете је расло и напредовало, као да је на грудима рођене мајке. У осталом, Смиља дојиља и беше сиротињска мајка, а била је срца милостивна, да би се свакад заплакала, кад би видела какво сироче без оца и мајке. Она је и Злати Павловој била што и рођена мајка....

Кад је рат за ослобођење и независност букнуо, онда је Злати било 16 година. Њен отац оде у војску, а своје јединче остави у аманет Смиљи дојиљи, а дућан своме вредноме момку, Влади Мирчићу. Кад се први рат свршио и Павле кући вратио, затекао је сермију још и увећану, а своју Злату још лепшу и одраслију. И Смиљи дојиљи грунуше сузе на очи, кад виде, како се отац и кћер купају у сузама. Та Павле је волео Злату као своје очи у глави.

Кад би му ко приметио што се не жени, он би махнуо главом :

— Кад не могу Злати наћи мајку; онда јој нећу ни маћеху тражити.... Ово што још живим и радим — то је за моју Злату.

Али — „човек каже, а Бог располаже.“

* * *

— И ти, Смиљо, велиш, да си то опазила? упитаће Смиљу отац Златин, а беше оборио главу преда се.

— Опазила сам, Пајо.

Павле је ћутао.

— Па она је већ велика девојка.... Влада је кршан момак.... Док си ти био на граници — на њему је сва кућа лежала.

Павле оштро погледа у Смиљу.

— Влада је момак мој. Ја са Златом друкчије мислим....

Сад се опет Смиља замисли. И она је волела Злату као своју рођену кћер. Рекла је колико је знала и — смела, на је после ућутала....

Само се још једном усуди Смиља да о том поведе реч с оцем Златиним.

— Док си ти, Пајо, био на граници, није било дана, кад Злата за тобом није оплакала. То би и Владу ражалило. Он једном улети нама двома у собу, па готово задувано, рече:

— Писао сам газди да тражи осуство, или нека изради да га ја заменим. Кмет ми баш сад рече, да то може да буде. Злати заводнише очи од радости.

— Мене је стид што сам остао овде осем људи — као свака жена. Бог зна, хоће ли се још кад ратовати. Имаћу од друштва прекора док сам жив. Да има ко остати у дућану — сад бих отишао, на шта да Бог!...

Док је ово Влада говорио, Злата није очију с њега скидала. Она му, истина, на то не одговори ни беле, ни црне; али је после крила од њега, кад је за тобом туговала....

Павле упре очи у Смиљу. Преко његова лица прелети нека врста ердите румени.... Могу ли и оцеви бити суревњиви?...

Смиља о том не хте више нигда повести речи.

* * *

Букну и други рат. Отац Златин беше јако оболео, с тога му узеше само комору с два добра коња. Он је желео, да Влада коње тера и чува; али Влада се уписа сâм у прву класу. Он се борио на Белој Паланци и на Пироту; а кад му се батаљон крете Нишу, играо је од радости као какво дете. Његови су другови ову радост ружно „протолковали“, а у том се мњењу цео батаљон утврди, кад Владо при првим јуришима на нишка утврђења погибе од гранате....

Тога истог дана издахнуо је на рукама своје ћери и Павле, и тако су умукли они зли језици по варошици Б... да се јадник претварао — само да не би отишао на границу.

Његове последње речи беху:

— Кад се Владо врати....

* * *

Рат се свршио. Мир се закључио. Мало по мало, и све се војске повратиле. Вратили су се и Владици другови; али Владе нема. Па и што — кад је ретко ко и пи-

тао за овог младог човека, што је свој живот дао за велику народну мисао.... Златино срце беше само прокинуто; да ли за оцем? — Она би се у собу затворила, пала по јастуку и ту нарицала. Било их је, који су ово нарицање и чули, и тад би рекли:

— Сирота Злата! њој је отац био и отац и мајка.... Сад је тек самохрано сироче.

Само је Смиља друкчије мислила о Златином нарицању и туговању, али је и она те мисли ускоро у хладни гроб однела.

* * *

Већ се и маса покојном Павлу образовала. Постављени су и тутори: Секула Смуђ и Феђо књиџар. О овој се маси говорило, да је најбогатија у целом срезу б.... али се вазда додавало, да је и Злата најлепша девојка не само у варошици Б.... већ и у свој околини њеној. — — — —

— Ето, тако, па ти теци и ради, рећи ће једнога дана газда Вуле у својој гостионици, која се онда звала „кафана код три славине“.... Сироме Павле Бошњак! Целог се века мучио и злопатио, а данас, кад је

очи склопио, постављају му над масом туторе — Секулу Смуђа и Феђу књижара. Први је најпре своју очевину уситнио, за тим своје жене; а сад тражи да живи од туторовања над другим масама... Феђо већ и онако јавно говори, да оно, што коме преко смрти претече, и није његова тековина, но отмица од сиротиње!...

За ове речи од некуд дознаду тутори Павлови. Они туже газда Вула капетану Неши, који је највише с кметом и радио, да ова два човека буду тутори маси покојног Павла Бошњака.... Ови људи, рекао је капетан Неша, нису оптерећени бог зна каквим својим пословима; а маса је велика. Имања на све стране. Треба и поранити и одоцнити; а они се доста разумеју и у закону, те ће моћи и вересију покупити. Кмет је био истога мњења. У осталом овај је кмет увек мислио као и капетан Неша.

И тако газда Вуле за оговарање и нападање на част тутора Феђе и Секуле буде кажњен са 10 дана затвора, али му је ова казна замењена с талиром на дан.

Среска канцеларија у варошици Б... са свим је у страни и готово изван вароши. Ту је и стая капетана Неше. Писари истина седе доле у вароши, али и за њих срез плаћа станове.

Само практиканат Божо седи у малој собици, одмах до архиве. За овога практиканта кажу, да је био десна рука капетанова у — свачему. Капетан Неша, веле, за живу главу не би ни у срез изашао без Боже.

* * *

У варошици Б... рано се леже. Не буде ни девет сахати, а већ је сва варош у дубоком сну, изузимајући кафану код „три славине“, у којој буде по каткад гостију и до пред саму зору. Негда би се пили алвалуци за какав пазар, који је тога дана био предмет разговору у свој чаршији; али би се увек склопило по какво друштво за оним столом што је до келнераја. Најпре се почињало са — теке шале ради, — по грош виза; ама, како је ова игра ђав она и с грошем врло често извуче по који дукат из џепа. Онда су једни играли да

„поврате паре“, а други — што им је „ишла карта“. Наравно, и у варошици Б... опажао се напредак од сваке врсте...

Једнога вечера од прилике на три године пре онога што се догађало у гостионици Јолова побратима, — у варошици Б... патролције већ у велико беху задремале на својим клупама. У целој варошици није се могла видети да гори свећа. Па и по гостионицама и кафанама беху већ давно и давно свеће погашене; на улицама се није могла видети ни једна жива душа. Само високо горе у брду, негде око среске канцеларије, видела су се два прозора осветљена, и кад би ко кога мештанина упитао, чији су оно прозори, он би одговорио:

— А, ха, што ли оно онако доцкан свећа гори код нашег капетана Неше?

Ајдемо тамо.

Ми смо у „крајњој“ соби капетановој. Он ту прима дању своје госте, а каткад вако и вечером. Његови спавају у другим собама, и овде се може разговарати до миле воље, па да се у кући нико не пробуди.... Капетан сам ода по соби и једва се види

од дима. Јест, капетан је жесток дуван-
дија. Мало му је дневно четири кутије.
Овако одајући, по некад би код прозора
стао и ослушнуо. Не може бити, да неког
није ишчекивао. Али кога ли то? —

Излишно питање; власт није ни ноћу
своја. За њу се не сме рећи: — она сад
спава.

И заиста, после неколико тренутака, чуше
се лаки кораци преко авлије. Лице се ка-
петаново мало разведри.

Неко закуца на врата.

— Ко лупа? упита капетан гласом не-
што мало промуклим.

— Ја сам, господине.

— А ти си, Божо. Па што не улазиш?

Врата се отворише, и у собу уђе један
дугајлија, оштра и подмукла погледа.

— Штранго једна, шта си радио до сад?!

— упитаће капетан, с неком срдитом ша-
лом. —

— Није се, господине, могло пре. Чекао
сам да их ухватим на само, одговори г.
Божа, а по лицу му се просу нека особита
врста задовољства.

— Па ?

— Све иде као подмазано.... Сутра оба полазе за В.... Ја сам им написао акт за старатељског судију.

— А, шта веле они лупежи, а?... право им је рекао Вуле механџија.

— Они веле 50 дуката....

— Шта?!.. од стотине није им ни марјаша ниже. Они су узели више ујма од воденице, а да и не помињем што су добили на масеним грмовима, што су их продали за француску дужицу.

— Какву стотину, господине, бог с вама?! Ја нисам хтео оставити ни паре од 150.... Знам ја њих. Јесу ли они прогутали удицу, сад морају ићи онамо куд ја узицом тргнем.

— Та знао сам ја, штранго, да си ти рођен за такве ствари.... Од тих 50 дуката вишка што си израдио, твоји су 25 дуката цес.

— Ја бих волео, господине....

— Знам, знам, шта би ти волео; али то није у мојој руци.... Они тамо, у Београду

не вермају ни за президијале, ни за кондуит-листе!... Нема ништа док се сам не наканим. И г. начелник ми је обећао — да ће те предложити.... Него збиља, а како је с девојком? —

— Богме, господине, да није било Јеце Брицине, пропао би нам цео план: Она је научила Мићу шта да ради. А ви већ знате Белобрка. Он је превазишао све анатемњаке. Прави роми даба. Он, који је само једном чича Митрову комору отерао на границу, начинио се, као да је сâм сав Ниш освојио. Сад сва чаршија зна и прича како је јадник Владо, кад га је граната ударила, пао на Белобркове руке, и да је њему у наручју издахнуо. Белобрк се већ два пут састајао са Златом. Причао јој о јуначкој смрти Владиној.

Јеца за овакве ствари злата вреди. Она већ не излази из куће Бошњакове. Срећа је, што је Смиља дојиља умрла; а од овога посла не би ништа било. Јецу не смемо заборавити.

— Сад иди па спавај; али стан-дер! Отиди арцији и кажи му, да ћемо сутра на

конак у В...! И ти ћеш поћи са мнош. Ваља бити на чисто и са оним угурсузом у В... Он је у оваким пословима лукавији од сваког лица, а прождрљивији од крмаче дојаре.... Ствар се мора свршити. Оно шкембе нек добије трећину, па му је доста — за годину; а за две му је мало и царско благо....

На четврт доцније у целој варошици Б... није се видела ни једна једина свећа, па ни она на прозорима капетан Нешине крајње собе.

* * *

После једнога месеца у чаршији Б... била је свадба, какву ова варош упамтила није. За самим ручком пукло је, кажу, више од 200 прангија. Секула Смуђ био је кум, а Феђо књижар старојко; онај старији мушкарац Томе брице био је девер....

Мића Белобрк био је срећни младожења, а Злата, ћер покојног Павла Бошњака, била је злосрећна невеста. У сватове су звата и многа господа из В... а нарочито старатељски судија. И одиста многи и дођо-

ше: али је старатељског судију нешто помело, те није дошао, а баш је обећао.

— Лисац један!... Што тај уме да затура траг, кад нечији кокошињак опусти, то нема више, — рећиће капетан Неша, кад већ виде, да старатељски судија није хтео Белобрку ни депешом од пет речи да честита.... 200 дуката, па жали један динар !!..

* * *

Прве је године Мићо отпочео да тргује на велико. Али га срећа није најбоље послужила. Он банкротира. Учини поравнање. Равнао га је Секула Смуђ и Феђо књижар; а за њ је морала дати потпис Злата.

И друга година би рђава. Беше дошло да му се све прода. Али капетан Неша поче ово извршење да развлачи.

Кажу, да он то није чинио из оних побуда, из којих је радио да Белобрк узме ћер пок. Павла Бошњака. Ту је, веле, играо улогу прет политичкога симпатисања.... Капетан је врло добро живео са ћаконом Млађом, а ћакон Млађа са Мићом Белобр-

ком. У осталом на овога се капетана није жалила ни сама „Самоуправа.“

И то, најпосле, није било ружно. Да се она лепа кућа Златиног оца раније за дуг Мићин продала, можда овога вечера ми не би имали прилике, да у тој баш кући гледамо догађаје, који тако тесно у свези стоје са нашом причом.

VII

У малој соби, на миндерлуку седела је Злата Белобркова. Одмах до ње играо се мали Перивоје, дете од непуне две године — дете напредно, пуноно — као златна јабука. Није му било ни година, а већ је почео да ода. Сад већ у соби не оставља на миру ни столицу, ни јастук, ни огледало, ни чешаљ, ни маказе.... Сад је баш везивао мачку преко трбуха мајчину шамију. Он га је хтео да убради, па је ваљда нашао, да ће то лакше ићи ако га по среди опаше. У осталом, мачку је било свеједно; он се за то увек добро наплаћивао.

Перивој је с њим делио и ручак и вечеру, и доручак и ужину — па, хтео не хтео,

То је сведочила претурена шоља, у којој је морала бити кава с млеком. Шоља је била марљиво олизана. Није се могла опазити ни једна мрвица од дробљења. С тога је мачак и дозволио Перивоју да и овај своје учини. Шта више, он се учинио да дрема, а није, јер не би онако дивно уде-сио своје предиво, које је опет казивало, како је овога пута особито добре воље....

Злата се беше нешто замислила. Њезини погледи беху упрти у нешто — што се није могло тачно одредити. Тај су предмет могле видети само очи Златине уобразиље. Ко зна, можда је она гледала у своју прошлост, а можда и у садашњост. — Оне су обе за Злату биле једнаке; јер су се обе огледале на њеном бледом и тужном лицу, и тамо оставиле своју тамну сенку.

У том се чу пред вратима неки разговор.

Дете погледа у мајку и радосно викну:
— Дада!...

Мајка га и не чу.

Он остави мачка и потрча вратима. Али у тај се мах и врата отворише и дете се претури и главом луни о пречагу мале столице, коју је мало пре сâм ту довукао, мислећи, да вози своје две бебе, у лицу два мала јастучића.

— Ух мени несрећници, шта учини, повика она што у собу уђе, и дочепав дете за главицу, те га три пут у вис диже; и сваки пут устима цвркну.

И Злата се као иза сна трже и полети детету. Оно се беше заценило. Она беше пружила руке да узме дете, али није могла ни речи да прозбори — тако се била престравила.

— Не бој се, душо дадина.... није ништа!... скочио дади својој.... хоп, хоп!!... викала је она, што је овој недаћи и крива.

Међу тим, и Злата мало дође к себи. Она узме Перивоја и стаде му тепати материнским тепањем, али је дете врштало, као да је у жеравицу бачено. То је и мачка покренуло из његове флегме. Он пође право Злати. За њим се још вукла шамија. Он издиже реп; па га при врху мало посави,

изребри леђа и стаде се на побочке трти о сукњу Златину, непрестано предући своју једноставну песму.

— А, гле ма́чка, сине!... Убрадио се као и мама твоја.... па ти преде!! повика Злата.

И дете заиста ујми плачем; погледа у мачка, а на лице му изби полуплачни осмејак, кога је, истина, пратило дубоко јецање и крупне сузе, које се састајаху под самим, као снег белим, детињим подвољком. И ко би му видео кржаве уснице, о које су мало пре врата лупила, па онда ону, колико орах велику чворугу, на потиљку; ко би му опазио оно невино полуплачно церекање, кад је мачка опазио како мамину шамију вуче, — тај би га загрлио и сваки његов осмејак пољубио.... Анђели бојжи давно су оставили ову грешну земљу. Мала су дечица њихове свете сенке.

* * *

После малог ћутања, Злата ће рећи:

— Миће још нема! они сигурно имају и вечерас свој скуп.... Је ли мој браца до-

шао из школе. Перивој га је неколико пута помињао.

— Дошао је. Послала сам га да види шта му отац ради у оној проклетој кафани. Чула сам да се и данас ваздуги дан картао. Све их је узео бес: Или се картају, или бистре ову проклету политику.... Једно ће им од тога двога извесно доћи главе!... Ономад сам ономе моме рекла: Море, Томо, тури те несрећне карте, махни се те црне политике! То није за тебе... Чувај твоју бријачицу, што те хлебом храни.... Смилуј се бар на ову невину дечицу!... Ето, нек су жива, има их четворо — све једно другом до ушију, а иду боси и голи. Ово мало хаљиница што је на њима, зар не видиш да се више држе на концима но на платну.... И ти по ваздан не завириш у дућан?!... Окапао си код тога проклетог Вула.... Карташ се и тераш политику!... Кад си год твоју Јецу послушао, ниси се кајао.... Послушај је и сад — још није доцкан!.. И он је ћутао, као да нема језика.... Ето, ваздан нисмо ништа окусили. Да ми

није тебе — Бог и душа, ова би ми деца скапала од глади!...

Злата је гледала у своју помајку; њој се две крупне сузе скотрљаше низ оно тужно и бледо лице. Она погледа и у свога синчића, у свога Перивоја. Погледи ови сташе га материном милоштом грлити и љубити.... Страшне беху мисли, које су ово миловање пратиле.

У том се опет врата отворише и у собу упаде један дечак од 10—12 година. Он се беше сав задувао. На лицу му се виђаше необичан страх.

— Шта је, сине? — повика Јеца брижна и полети детету на сушет.... Је си ли видео оца?...

— Нисам... Нисам смео да уђем у кавану. Завадили су се. Чуо сам и оца да виче; али се нешто развикао и газда Вуле. Чуо сам кад викну и момке. Ја се, мајко, плашим. Бојим се — побиће се.... Један је полетео и с ножем у кавану. Ја сам онда побегао.... Ајдемо кући, мајко. Плакаће браћа и мала сејка!... И наш је калфа отрчао у кафану газда Вулову. Код куће никог нема.

У том се на столу начу јак јакр. Него ће викнути!

— Оно је народна кућа!... Платиће он то нама!

— И ви држите да је он наш човек? Тешко народу, кад му је и Вуле механика бранилац! — отањи неко као женским гласом.

— Нуто оне наше рђе, Бог га убио, он само дабе леб једе и плату вуче! Али шта ћеш, сестро, онај га мој несрећник чува као да му је из ока испао, рећи ће Јеца и полети прозору да боље чује, шта хоће ти људи.

— Добро говори мајстор. Ето, ономад пре д вашим очима, на још пред оним господином, што су нам га послали они из Београда, газда Вуле је — и мене и моје друштво избацио на поље. И ви сте онда ћурили. Не хресте ни претом да макнете: а кад где гласице у торбу, онда вичете: Зато је тамач Ђиле. Од сад ћу и ја памет у главу!... Него вратило вам се! Онда сам ја испао на калдрму; сад сте опет ви... Али — с арцијом ћу се ја рачунати!

— Тути, Ђиле, шта си развалио вилице на чаршији! А ко те је гонио да забаша нож у Јолов астал — онда па и вечерас?! Ти увек ни за шта забркаш ствар.

— Е, видиш ти Радака! Ти си као и Вуле! Имам ја мало и с тобом рачуна! Ти ли оно тражи, да се заведу батине?! Оно је све и било због тебе....

— А знате ли, за што нас је истерао газда Вуле? упита ће онај полу-женски глас. Ја сам чуо, да он има вечерас некакав свој скуп, и то у болованој соби. Ево му гори полелеј као у цркви на божић.... Запалио је, чини ми се, сто свећа. Сиротиња нема ни једне. И ви велите : газда Вуле је наш човек? Вечерас сам смотрио и пона Отоју и ону напредњачку сукметицу. С њима је, разумео се, и учитељ Мирко. Опкладао бих се, да ће код Вула бити на вечери. И ми му још верујемо! Он нам је са свим окренуо леђа. Видесте ли шта учини с нашом картом?!

— Браћо, од празна разговора нема нам никакве хасне. Ја сам вас вечерас звао на договор. Вуле нас је помео. И ја видим да он од неког времена иде у страну. И оне

вечери а и сад, све бих рекао, да је промо-
лио сувише рогове. Ми ћемо му их сабити
у главу. Ко је против народа и народ је
против њега. Ама, браћо, само мало стрп-
љења. Пуптимо га нека сам ускочи у гво-
зђа. Ја сам већ све јавио где треба, и
коме треба. Јавио сам и то, да се онај на-
предњачки слепи миш још вудара по Б...
Али сами сте видели, он не сме више ни
жив да се покаже.... Пођите са срећом —
сваки на свој посао.... Ви знате где на-
род пљуне, ту воденица меље. Скуп је рас-
пуштен, Тома Брица, Секула Смуђ и Феђо
књижар нека остану. Ваља нам вечерас
написати више од 20 писама.... Ти се Ђиле
нађи у Зегиној кавани!

И, бога ми, збор се растури, но цагор
се још по мало чаршијом разлегаше: по-
следњи глас као да беше Ђилов. Он се још
једнако срдио и неком претио:

— Угарак ћу ја њему, па нека му по-
могну сејмени.... Шта мисли он!... Ово је
четврти дан, а он онога шпијуна још држи
у кући; а мене? избацује на калдрму. Кад

их видим печене као раке — онда ћу их оставити на миру !!.. — — — — —

— О боже ме сачувај! повика запрепашћено Јеца Брицина.... Сине, хајдемо кући!

* * *

— Кака ти писма рече да ћемо вечерас писати, упитаће Тома Брица Белобрка, кад поседаше за сто у оџаклији Мићиној.

— Ето, видиш, Феђо, да је овај Брица прави жутокљун у нашим пословима....

— Остави га богати; не може он бити од свашта мајстор; ја се опет не разумем као он у 32-ве. И вечерас ме умал не отера на четири боје. Кад стаде засипати некаквим меџедијама, па дукатима, па златницима, ја рекох, е је нечију благајну опљачкао, — рећи ће Феђо, и стаде по свом обичају чачкати нос. Брица погледа у Белобрка; а Белобрк у Брицу.

— Нека те, нека Феђо — рећиће Брица нешто збуњено; доћи ћеш и ти једном под мој нож. Неће те ваљда „срећа“ до века служити. Мој малер данашњи казаће и теби

а данас, а сутра, помози Бог. Умеђу се и ја онда с тобом пошалити!...

На ово Феђо не хте ништа да одговори. Он се загледао у једног лептира, што се беше наканио да пошто по то пролети кроз пламен од свеће, али некако, својим ваљда небатом, увек омаши и одлети у страну.

— Ми зај нећемо овде дремати као коњи за празним јаслама, драги куме?... Деде; камо — моја кума!... Мало винца и мало мезета. Ладне јагњетине — знам да још имаш.... Оно си јагње јевтино узео. Ја хтедох да дам још динар; али, кум си ми; нисам хтео на те да ударам.

— Знам, знам, куме; ти мене увек чуваш. Да си ме мало раније причувао, друкчије би и мени и теби данас тице певале; али шта ћеш; — однеше све ала и врәне.... Злато!...

И Злата се указа на вратима. Њено лице беше, рекло би се, још блеђе но мало пре кад смо је видели.

— Има ли још оног печења? —

Злата је гледала у Мићу и Ђутала.

— Па донеси.... Наточи вина у бокал из крајњег бурета.... Де, душице моја! — ти знаш твог кума....

Злата приклопи врата.

— Лоло једна!... Овако млада и лепа жена! Сирота моја поћерка! Ти мислиш она ништа не зна. Шта се вуцараш које куд? — Пусти колац!! рећи ће Брицо, као шалећи се.

— Е, колац, ја; наш ђакон Млађо зна добро да окреће „Брку“ и „Глас Православља“, а коцу ти он није вичан. У осталом, мога кума и ја бих карао; ама кад и сам погледам у оне ђаволасте очи, бога ми, право да кажем, и мени се смркне пред очима....

— Белобрк се само смешио.

— А ниси ми ни ти бољи, прихватиће опет Брицо. Где си да си, ти не избијаш из Зегине кафане... Сиромах Зега! Ти му хвалиш јутром комовицу и каву кајмаклију; пред по дне шљивовицу; по по дне црно вино; у вече опет шљивовицу; а по вечери бело вино; а он, лудак један, само викне:

— Саро, дај донеси још једну нашем Секули !...

— Пст ! учини Белобрк и метну прст на уста.

Врата се отворише, и Злата донесе чинију ладне јагњетине и — бокал вина.

* * *

— Море, доста с тим вином, приметиће Феђо, и још једнако чачкаше нос и погледаше на лептирове, што се залетаху на свећу; — дај да се отпочне зашто смо и дошли !

— Па, истина, хоћемо ли писати она писма, упита Брицо докусурујући једну плећку, коју је већ почео и ножем стругуцати.

— Ено, опет он — хоћемо ли писати писма, рећи ће Белобрк и наточи своме куму чашу, коју је баш тога часа истресао.... Ето ти Феђе па нека ти он каже. Ја сам истина председник нашег пододбора ; ама је он њему глава. С њим стоји главни одбор у личној преписци и договору, па — шта се њему свиди, то нам и баци као редуша писма омаму.... И ако у нашим начелима

стоји: „све за народ а све с народом“, опет има пуно ствари, што се морају извршити без знања народнога. И ако нисам научен, као Феђо, опет, чини ми се, да сам то опазио, од кад сам вам председник. Има послова и у нас, који се не смеју изнети на вашар. Ја вам вечерас рекох: „Тома Брицо, Секула Смуђ, Феђо књижар нека остану. Ваља нам написати преко 20 писама.“ Да то нисам оној светини казао, она би рекла: А што су нас овде звали, кад они сами имају нешто што од нас крију?!... Разумеш ли ме, драги Брицо, сад?... Де пиј то вино!...

Брица се не даде нуткати.

— Море, добро ти је ово вино, посинче; ти нама све подваљујеш!

— Јес; право велиш, поочиме; ја све вама овако подваљујем. Што ми се не осветите?

— Осветили би се ми — да смо од некуд узели ћер Бошњакову као ти, — рећи ће Брицо.

— Ја сам узео ћер Бошњакову, а друга су браћа узела имање његово, па ја опет

подваљујем! одговори као из рукава Бело-
брк, и погледа у кума, који претураше по
чинији јагњетину, не би ли нашао какво
печеније парче.

— Томе ти је најмање крив кум и поочим. Да си узео другу девојку, данас не би ни ове куће имао. А што се пара тиче боље би ти било да о томе упиташ — капетана Нешу и старатељског судију. Они су онда били воденичари што су ујам узимали.

— Нити ти је крив кум ни поочим, ни капетан Неша ни старатељски судија; томе је крива друштвена основа, сам друштвени склоп. Ту основу ваља скрхати, па онда неће бити ни воденичара, што ујам без мере узима, ни кума, ни поочима, рећи ће Феђо књиџар, још непрестано чачкајући нос и пратећи лентирове како се један по један залећу на свећу, спале тамо своја крила и после падну на сто и стану се улуло млатати, не би ли опет полетели. Ето и теби је доста остало; али која вајда. Ти си банкротирао. И ђивте не хтедохте те из својих канаџа пустити, док Злата не даде

* * *

— Ово сам писмо вечерас добио — наравно не преко поште, већ по нарочитом нашем човеку.... Колико ми је наложено да вам кажем — толико ћу вам и казати. Више не тражите. Право је рекао Белобрк. Не сме знати сва она гомила шта ми овде знамо; не смемо ни ми све знати шта они горе раде. Они имају своје планове — шта се према приликама има радити, а по томе шта се сме знати а шта не сме. И ми морамо имати своје тајне, своју политику....

— Кад бих ја знао, да се ма шта од нас крије, а ми да за њих вадимо живу жеравицу, — ја бих сад шњима раскрестио, рећи ће Секула Смуђ.

— Богме и ја, додаће Томо Брицо.

Белобрк је ћутао и нешто мислио.

— Јесте; она је заиста била малолетна, прошапта он, и преко усана му прелети пакостан осмејак.

— А би ли ви све казали, шта радите и мислите нашем Радаку, што тражи да се поврате батине и да се укине општинска самоуправа? упита Феђо, и завуче у нос мали прст од прилике до првог зглавка.

Брицо и Смуђ се погледаше, баш као да су један другог хтели упитати: а шта ти велиш? —

— Али оставимо Радака; он је једна простачина: пристао је уз нас, а ни сам не зна зашто.... У осталом ваља знати, да ми много имамо Радака. Него би ли ми њима све казали шта радимо и говоримо овде у нашем ужем кругу — и то не Радацима, већ и ђакону Млађи; би ли казали онеме лукавоме Јолу кочијашу, а већ да и не говорим за газда Вула, што је узео радикалску карту једино за то да му кафану оставимо на миру и да му троше наши људи? —

— Бога ми не би, рећи ће Секула.

— Не би ни ја, прихвати Брицо; — газда Вулу нарочито.... Можеш мислити, Феђо, цела наша чаршија зна, да је оно напредњачка шпијунчина, што је ономад дошла са изаслаником нашег главног одбора, а он га још држи у својој механи!... После, ја сумњам одавно на газда Вула. Он непрестано неког врага петља с оном попетином, и оном сукметицом. Казао сам

вам: вечерас су сви на вечери у молова-
ној соби!... То ваља телеграфом јавити у
Београд.

— То је већ јављено, одговори Феђо.

— Шта има у томе писму? упитаће Се-
кула Смуђ.

— Прочитај ово одавде — па на доле!
шануће му Феђо, а погледа по дружини
с пуно неког тајанственог израза.

Секула чита... кад је свршио, он по-
гледа у Брицу, па у Белобрка, па у Феђу.

— Читај и ти!

Брицо чита. Кад је при крају писма био,
он мало застаде, те погледа у Секулу.

— Читај до краја!

Сад се већ и Белобрк трже из својих
мисли. И он постаде радознао. Морало је
бити нешто врло важно. Он већ није ни
чекао да му Феђа рекне: Читај!...

Кад је прочитао, он се чисто исправи.

— То, то, ја како! Или, или!! Полутан-
ство нам не треба.... И зар ви тражите,
да и за ове ствари знају они безјаци, што

по каткад блеје у нас као и остала марва?... За овакве ствари болан....

Белобрк се трже. Он полети прозору. Завесу беху заборавили да навуку. У осталом то и није био њихов посао већ Златин.

— Шта гледаш? прошапташе сви као из једног грла.

— Мени се учини као да смотрих човечију сенку на прозору.

— Трчи те види да нас ко није прислушкивао.

— Иди, Брицо !...

— Нека, Секула ће....

— А што не би ти изашао; ово је твоја кућа, рећи ће Феђо.

— Ама ја сам сто пута рекао, да револвер не треба остављати ни кад човек легне да спава.... Чекајдер, досети се нешто Мићо. Он се окрете вратима; замисли се мало; али — најпосле, као да се реши. Он повика :

— Злато!...

После неколико тренутака, врата се отворише и указа се још једнако бледо и сетно лице Златино.

— Беше ли ти оно ту на прозору, душице моја? Мени се учини да те смотрих....

Злата га погледа зачуђено. Она се и нехотично окрете, те погледа тремом, на који су прозори окренути.

Њу је Мићо разумео.

— Јес, јес, баш сам смотрио, где неко сину туда — испред самих прозора.... Него, душице моја, погледајдер по авлији — изађи и на капију. Он није још стигао до кафане Јолове. Знам већ и ко је. Ако не буде његов арџија, овде сам најтањи. Шпијуни нас не остављају на миру ни у светињи домова наших.

Злата притвори врата и оде. Мало за тим чу се кад се и капија прилупи....

— У авлији никога нема, рећи ће Злата, пошто се врати. Излазила сам и на сокак. Један човек оде право кафани Зегиној. Видох га, кад уђе у кафану....

— Лудак један! повика Белобрк и чисто одахну. То је био Ђиле. Чули сте кад сам

му казао да ме тамо причека. И он није могао да стрпи. Знам ја шта и њега копка. Али једна политичка партија треба и онаквих чланова, нарочито у земљи као што је наша. Биле подмирује своје рачуне, а ми наше.... Он је био зацело. Море, људи, што моје око види — то је виђено, хеј!...

— Доста о томе! рећи ће Феђо књижар с неком срдњом.... Кога ћемо послати још ноћас у општину с...? Кмет је овде — на вечери је код газда Вула. Кад се сутра врати, нека затече свога одмењеника у судници. Јесу ли наши људи сигурни у томе селу? Ти то боље знаш, Секула.

— Сви су као запета пушка. Млади је попа кремен.... Штета је само што има обичај да коју више повуче.

— То није никаква штета, приметиће Белобрк. Нека је он вредан усталац у народним пословима, а што он пије — сваки човек мора имати и своју слабост, који је без мана — може бити друг Назредин оцином магарцу.

— Море та нам је његова мана скинула с врата једног опасног противника, при-

метиће Томо Брицо, и осмехну се ђаволасто.... Јесте ли чули да отац Остоја иде у манастир Р...? Осудио га је преосвештени на месец дана епитимије, што је своме капелану забранио да служи у цркви на сам дан црквене славе.

— Ја сам о томе већ телеграфисао „Самоуправи.“ Смејаћете се, кад станете читати денешу. Нека виде напредњаци, какви су њихни људи, додаће Феђо књижар.... Дакле смо са општином С... сигурни. Кога ћемо тамо послати?

— Ја мислим Ђила, одговори Белобрк.

— Таман — бар ће узгред још коме напредњаку понудити нашу карту, осмехну се опет Брицо. — — — — —

— Која је сад општина на реду? упитаће Феђо, а беше се окренуо наребарке, и отпочео да добује свој познати марш, што га је и сâм Брицо, толико пута покушавао да научи, па некако није могао да оварише, али то га није помело, да у извесној прилици подражава Феђи.

— Општина Д... одговори Белобрк.

— Ту ће већ ићи мучније, примети Секула Смуђ. Где нема попа и учитеља —

одмах је теже. А ту је напредњачки дво-гласац и кмет и ћата.

— Онда да и њему пошаљемо Ђила — па коме се пре досади! зацерека се Томо Брицо, и поче и он добовати.

— Море тога не мош порадикалити ни угарком, ни... Него нека и напредњаци добију бар кога повереника!... Колико ли долази њих на ту општину? упитаће Секула Смуђ.

— Четири, одговори Феђо, а још му једнако добовање праћаше некакве мисли, које, на сву прилику, нису улазиле у програм вечерашњег већања.

— Онда смо ми сигурни с нашим избором, рећи ће Мићо; — нека учине и остали колико ми овде у нашем срезу, па нам је већина у скупштини осигурана — макар са два гласа; а ова два гласа уништиће све нама противно избране...

Феђо поче живље добовати. Он скочи. Његово се чело натупшти, е бих рекао, сад ће му из очију муње севнути. Он повика:

— Јест, и ја видим да нам је победа сигурна; ама шта ће после те победе бити?

Наши су радови пуни беара. Хоће ли бити рода? — — — То је оно, чему не видим излаза!... Срећа је што имамо у целој земљи људи, који су на све готови; али је опет велика несрећа што се ни деветом не сме казати крајња тачка наших намера.

— Прођи се, човече, нека о томе разбијају главу они у Београду. Наше је да слушамо па — квит, приметиће Секула Смуђ.

— Није то тако, мој драги Секула. Ко меће главу у торбу, тај се не сме ослонити на туђу памет. Јеси ли опазио ономад, како се на ме испречи наш изасланик Среја — још њега рачунају међу најпромућурније....

— Е, вала, Феђо, упашће у реч Мићо Белобрк, оно и јеси покрупно одвалио.... Како оно рече, Бога ти? — „Тунели се из темеља љуљају, и како једног дана можемо чути да је толики народ затрпан!...“

— Није него ћу му доказивати, како су несолидно саграђени вештачки објекти; како су падови несразмерно велики; како

су кривине јаке да њима нигда не могу ићи брзи возови... осече се доста јетко Феђо књиџар.

— Феђо има право, прихвати ће реч Томо Брицо... А зар си ти, Мићо, мање одвалио у прошлу недељу на нашој скупштини кад си народу објашњавао наш програм? Сећаш ли се да о програму ниси проговорио ни речи, већ си нам свима пробијао главу Бонтуом... Него знаш шта, алал ти вера, оно ти је добро испало кад си деда Радосаву Пурићу викнуо:

„Газда Радосаве!... Ти си војевао с књазом Милошем и ову земљу од Турака ослободио, па ниси земљу задужио; а ови напредњаци нису ни пушке избацили а задужили су и твога пра-праунука...“ Али кад ону трудну жену устави па народу викну: „Браћо! Ето, ово дете у материну трбуху још није ни света угледало, а напредњачки му министри задужише и косу на глави...“ е, то је упалило како ваља!

На ове се речи поче и сам Белобрк смејати, па ће рећи:

— Истина је, људи, с овим се народом све може. Ви и не знате шта ми се тога дана догодило. По нашој одлуци ваљало ми је још онога вечера бити у селу Г.... да онога издајника са кметства збацимо. Мој се вранац беше разиграо до миле воље. Кад сам био на домак Реџеповом белегу, ја му мало попритегнем дизгине, мислећи, да га под Великим Грмом зауставим да се мало издува. Тако полако идући, дођем до савијутка према Џеврином мосту, кад ти преда ме испаде једна жена. Закрвавила очима, а завргла се будаком. Стаде пред вранца и повика :

„—Стани де мало, рођо!“

„Шта хоћеш, снашо?“ упитам је и ма-шим се за револвер.

„—Хоћу да ту пушчицу метнеш своје коњу под реп, па онда да пољубиш у ово овде!“ повика она и показа ми ушице од будака, а полако зажмури као матора сова кад је у по дне прстом дирнемо.

— Право да вам кажем мене свега поди-ђоше мравци. Требала је само да спусти

будак, па да ме као свећу укапи, док ће на срећу рећи :

„—Хоћу да ми кажеш да ниси и ти од некуд онај.... Како их оно зову, котило им њихово?... Имаш ли нашу карту?!..“

Мени свану.

„Бог с тобом, снахо, како немам,“ рекнем јој, и извадим карту што је бејаш спремио за Живана Срнидаћева.

Она погледа у карту, спусти будак, а по лицу јој се развуче неко лудо задовољство.

„— Бог вас све живео,“ повика, и стаде се заносити те се у мал не свали у шанац. А кад се мало давраниса она ми рече:

„— Не д'о ти Бог да си којом недаћом онај знаш, а више га не би мајци овуда по народу прозвкртао....“

Сад сам тек опазио да је сирота морала негде коју више повући. Ошинем коња и одем. Нисам се хтео заустављати ни код Великог Грма. Уз пут сам мислио :

„Боже, кад куцне жељени час — кад дође до великога народнога суда — куд се онда

мисле девати јадни напредњаци?... За њима ће летети и будаци и виле и метле и женске преслице!... Мало ће им бити чамаца и на Сави и на Дунаву; тесна ће им бити Карабурма а пространа и мипија рупа, да се у њој склоне од гнева народнога!...

— Море, остави ти напредњаке! Они су девета рупа на свирајци. Кад дотле дође знаће се с ким ћемо се најпре и најпре разрачунати," додаће Феђо књижар неким особитим нагласком, који је после пропратио свирукрањем марсељезе и доста вештим ритмом свога добовања.

VIII

Ништа ђудљивије од једне приче, а нарочито оне, којој смо ради да похватамо све конце. Ето, сад би ред био да се вратимо Јолову побратиму та тамо нас чека постављен сто и добра вечера. Па и опет би веома погрешили, кад не би отишли путем, који нам она својим претом показује; а поћемо ли тим путем, он ће нас одвести у чувени са свога богаства манастир Р....

На дан пре но што се Јоле кочијаш са свога пута вратио, у овом се манастиру опазило необично кретање. Пречасни игуман Партеније задао је посла своме братству, слугама па и самој „куварици“ Јули; а кад се год и њој овакви послови на вратature, онда се могло унапред знати, да ће тога дана пречасни отац игуман имати гостију и то гостију, који су њему мили, а манастирском подруму добро дошли. Тако су бар између себе говорила два по Христу брата самца: отац Теофан и отац Ђунисије,

У манастирском дворишту, под Великим Брестом, наложена је велика ватра још око заранка. У то баш некако доба тужно зацича једно прасе далеко испод манастирске порте, где су биле свињске кочине, и чу се гроктање једне крмаче, а мало за тим и осталих свиња што се беху разишле по манастирском забрану. Овој малој узбуни међу свињама дао је повода момак Гавра, а Средоје се у то није хтео мешати, сигурно за то, што је журно, али и необично вешто дерао пред самим мутваком једно, као угљен црно, а као дулек наливено, јарње сугаре.

У мутваку је опет живо радила куварица Јула. Она одвајаше ситнеж — крила, бубала, вратове, главе, ноге, цигерице — у један лонац, а троје очишћених пилића већ се у великој шерпи на огњишту пржило, да им је горња покожица овде онде почела да румени, што је био знак да их је Јула до сад најмање два пут окренула да не прегору.

Мало за тим, указа се и отац Ђунисије, најмлађи сабрат у манастиру. Он је носио у једној руци четири сошице, а у другој малу сикирицу. Већ нам сами ови предмети кажу куд је пошао. И, заиста, он се упути Великом бресту. Ватра се беше разјагрила. Сувом буковом грању, што није дебље од женске руке с обе стране лакта, мало треба, па да се претвори у живу жеравицу, превучену беличастим пухором, таман да задржи истијашну ватру за онај посао, који су нам наговештавале оне четири сошице, што их је дуја у руци носио.

Отац Ђунисије стаде у дну ватре која беше некако на дуж наложена, па поче својим вичним погледом да одмерава извесно

одстојање. Одмах се могло видети да се овај калуђер и поред требника и молитвеника по кадшто одавао и другим студијама. Он пободе најпре две сошице — наравно у дну ватре ; за тим прође те стаде у врх ватре. Размери очима, па пободе и друге две сошице. Исправи се, понишани мало; саже се опет те једну сошицу мало окрену. То исто учини и с оном другом али нешто мање. За тим оном сикирицом сваку закупа у земљу до белеге што је испод рачвица на извесном одстојању једним малим затеском означена....

После једнога сата већ је седео с десне стране ватре момак Гавра и окретао као пришт пунао прасе — одојче, тако од две-три недеље ; а с лева седео је Средоје и окретао своје јагње, док је отац Ђунисије једним подугачким буковим жарачем, овда онда помало изгртао жар, пригуркујући га више предњим и стражњим деловима, добро мотрећи, да жар не пређе извесну зону на местима што су према слабинама овога одиста изредног пецива.

Док се овај посао вршио по свима правилима, која је, видело се одмах, отац Ђунисије знао, тако рећи, а да и не погледа у књигу, дотле се горе у трнезарији чуо оштар глас пречасног игумана.... Да ли је та вика имала какве везе са оним карлисањем оца Теофана — о час у подрум, час у ћилер, час у мутвак; час уз басамак у трнезарију, а час опет потеци доле: сад носећи тањире, чиније, чаршаве, неку стакларију, а час по нешто друго што би припадало столу кад се имао да постави било за ручак било за вечеру, — то, управо, наша прича није могла да докучи.... Једно се само могло приметити, а то је, да је игуманов глас узимао особит тон онда — кад би год отац Теофан имао какву мисију у мутваку. До душе, тада би и отац Ђунисије престао да извлачи жар; он би се наслонио на жарач, а и нехотично би се загледао у мутвачка врата.... Очи би му се нешто засветлиле, а усне почеле да мичу као оно кад неко шапутом броји: један, два, три!... Али кад би игуманов глас загрмео, а његова се брада преко ћелијског

доксата затресе од неке, Бог ће га свети знати, срџбе, — отац би се Ђунисије чисто тргао и продужио изгртање жара, али би се и отац Теофан на ту вику из мутвака помолио натоварен неким судовима, и упутио се уз басамак мирно, као кад човек пази, да оно, што је понео, читаво донесе на своје место. Ова хладнокрвност оца Теофана вазда је чудно дејствовала на оца игумана а нарочито на спуштање његова гласа....

И ко би у овој прилици гледао оца Ђунисија и оца Теофана — би се заклео, да се срџба игуманова и није односила на брата по Христу у мутваку, колико на онога што изгрће жар под она два већ поруменела пецива.

* * *

Сунце је давно село. На западу су се мало по мало гасили његови последњи одблесци што мало пре беху као растоцљеним златом облили дуге облачне пруге које оперважаваху дивовски свод небескога портала што дели дан од ноћи, што међи из-

међу овога и онога света; а пружаст вео вечерње магле, што је хладна ноћна студен измами из околних дубодолина, поче застирати зелене дубраве и висове што окружаваху овај горостасни котао у коме се још по мало белуцаше света Христова обитељ са својим мрким кубетима и белим ћелијама; а оштар јесењи поветарац пирушио је оздо дољом те би с времена на време синула по која варница на ватришту под Великим брестом у манастирском дворишту, у коме се више не виђаше ни једна жива душа.

Али судећи по осветљеним прозорима на трпезарији игумана Партенија, рекло би се, да су се тога вечера многе хришћанске душе искупиле под овај смирени кров, и да су ту делиле међу собом не само со и хлебац већ и многу другу ђаконију коју је кадар на свој сто изнети богати манастир Р. . . .

Прозори беху застрти белим завесама. С тога и беше занимљиво посматрати црне пантомимске сенке које се на њима на изменце појављиваху и ишчезаваху — неке

с великим брадама, неке с необично дугим и густим бакенбартима; неке голобраде, а неке са заошиљеним брчићима; неке у шумадијским гуњевима а неке у елегантном европском ношиву; неке у читама а неке у камилавкама... Неке би мирно једна наспрам друге стале: руке би им се дизале и спуштале, главе би им климајући нешто одобравале; али све скупа давало би слику мирне дискусије. Са свим би друкчије ишло с каквом другом групом. Она би већ по самој својој позитури изгледала наодрешена. По јединој сенци — што је срдито издигла песницу а вилице грчевито стегла, заклео би се, да јој видиш како јој из зажарених очију полећу варнице срџбе и жудње за бог те пита каквом осветом.

Једном се могла опазити на средњем прозору трпезарије једна сенка која се до сад чини нам се, није појављивала. Она беше омалена, али дежмекаста стаса. Најоштрије беше јој глава на завеси одсењена. Лепо се виђаху брижљиво зачешљани зулуфи, а озго, преко грдне ћеле, беху унакрст пребачена два три подужа прамена косе. Де-

сна јој рука беше нешто мало испружена. Ко се боље загледа, познаће, да сенка има у руци чашу. Оно неколико других сенка на осталим прозорима, беху узеле положај пажљивих слушалаца. Опкадио би се човек од заната, да ће ово бити једна од значајнијих здравица.... И, одиста, све се беше у ухо претворило. Чекало се са нестрпљењем на ораторски почетак. Он није изостао. Ми смо га могли чути чак из манастирског дворишта :

„Дозволите ми, господо, да ову чашу напијем у здравље оних великих мужева, чији моћни прсти допиру свуда и на свако место ; без чијег саизвољења није слободно ниједном словенском племену да води своју засебну политику, штетну великој словенској идеји ; дозволите ми, пречасни оци, господо и браћо, да испијем у здравље славним мужевима свете Москве, овоме словенскоме исполину, од кога данас стрепе непријатељи великога словенског јединства, од кога стрепе непријатељи и наше славе и величине у будућој заједници словенској.“

„Живео московски комитет!“ заори се
цела трпезарија манастира Р а све
сенке лако су задрктале од неког унутраш-
њег усхићења.

За овим наста свечана тишина. Иза ра-
мова од прозора појавише се још неки слу-
шаоци. Сенка говорникова као да дође у
нов душевни расположеј. Она узе, лепо се
опазило, достојанственији положај. Њен се
глас, овога пута са тоном ниже, јави :

„Пречасни оци, господо и браћо, овом
мишљу, овом идејом што су нас под овај
смирени кров овако једнодушно ујединиле,
данас мисли, данас дише цео народ српски,
сва земља наша, изузимајући оне јадне
групе политичких бедника....“

„Што се напредњацима зову“ забобоња
један бас, чак из угла трпезарије, јер се
све сенке у један мах окретоше на ону
страну, од куда се бас појавио. Тамо се
окрете и сенка говорникова. Али је тај
прекид није помео. Шта више, чињаше се
као да јој је говору од овог баса нова
храна пристигла.

Она настави :

„Јест, господо и браћо, изузимајући оне јадне групе политичких бедника, што се напредњацима зову, у чијим се рукама, можда, са још неопратог каквог греха нашег, налази и управа наше драге отаџбине. Ови политички коцкари дрзнули су да српском народу прокоцкају и пријатељство и заштиту нашега моћног заштитника северног, а да му у замену за тај ненакнадими губитак, утрапе у шаке шарену кутију са варакли натписом: „нови пријатељи,“ „нове пријатељске везе“ ; али чим би ову кутију отворио српски народ, из ње би палацнула гуја присојкиња, — наш „вековни непријатељ....“

„Издајници!“ заори се као из једног грла. На крајњем прозору, до самих степена, указаше се још две сенке. Обе су биле под камилавкама ; једна изгледаше прићоса, а растом омалена ; друга густе и дуге браде а широких плећа. Одмах се видело, да је красноречивост нашег говорника примамила и два брата по Христу — оца Теофана и оца Ђунисија.

„Јест, издајници,“ пропе се на сâме прсте ораторева сенка, — прво за то, што су изашли пред овај још политички незрео народ са програмом, који је само подесан за политички зреле народе ; друго за то, што су дигли хуку и буку на наш устав, а овамо да им није њега, не би се могли ни дана на власти одржати.... Ко пљује на оно што га држи — тај је прави издајник оне коре хлеба која га храни. —“

Овде сад настаде мала пауза. Сенке се сташе живље кретати ; а ти покрети очевидно су показивали опште допадање.

„Они ће за то добити заслужену казну!“ одјекну опет онај дубоки бас.

„И они морају бити кажњени,“ одговори му ораторева сенка. „Казна та иде полако али сигурно. Њих данас камџијају оне исте камџије које су они сами исплели и овоме народу у руке предали. Они се данас љуте на звизгу и клецетање у клецетуше и тигање које се за њима диже.... Ето, то им је награда од онога, кога су они, како су писали док су у опозицији били, избавили од наше тираније.... Они су, господо и бра-

ћо, дали слободу штампе, и та им штампа сад на памук душу вади. И то је једна врста казне, онога озго свевишњег. Ето, господо, ја сам одсудно противан овакој слободи штампе. Ово није слобода већ разврат. И ја пред вама, ево, признајем, да сам се и сâм тим развратом до те мере служио, да ме је чисто стид кад на ову ругу помислим; али за што? да своје политичке противнике оборим оним истим оружјем којим су се они мислили да прославе, — да целом свету покажем, како овај народ за овакве слободе још сазрео није. Наши противници сад само што не пиште:

„— Ви злоупотребљавате дате слободе.“

„Ја се тој њиховој писци грохотом смејем: Ако су оно „народне слободе,“ онда пусти народ нека их он ужива и употреби како он уме и зна, и онда ће се оне одиста моћи с правом назвати „народним слободама.“ Мрште ли се они који су их и дали — на начине како се оне употребљују, онда су они или политички шарлатани, јер нису умели да одмере меру слобода колику је образованост овога народа

кадра на својим плећима да понесе а да гредом не учини штету ни товару ни предметима кроз које пролази; или су они политички швиндлери, па су мислили и да народу даду најшире слободе и да од својих противника траже да остану при употребама тих слобода у границама које се њима допадају....“

„То је, богме, коштуњава логика. Њу нису у стању прекрунити ни најљући жрвњи каквог напредњачког млинара,“ зачу се опет онај бас из дна трпезарије.

Здравичар мало застаде. Чињаше се као да размишља, на кога се може да однесе ова несташна примедба. Најпосле, ово је размишљавање могло имати и свога места, јер је и говорник био један од познатих логичара. Он је, чим се вратио „с наука“, био објавио рат „свакој без разлике логици“. Најтежу батерију беше наперио да њом начини брешу на науци о души. Да је био речит, колико је, како се причало, био уман, говорило се, да је чак могао и успети; а овако је његова велика замисао остала у покушају. С тога се он доцније

одао политици. Политика је, кажу, за њ била подесније ноље рада но логика и психологија; а како се политика увек мора додиривати са министарским столицама, то их је бистри поглед г. Ракарца*) морао узети на свој нишан.. Збиља, кад је већ реч о министарским столицама, ала је то лепо бити министар! Ја сам, ако би ми се хтело веровати, из доста поуздана извора слушао, да је то просто некаква изванредна сладост. Ето, за то се сигурно људи и отимају око тога. И г. Ракарац је био у „срећно“ доба министар — наравно као човек од књиге и науке примио је портфељ министра просвете и црквених послова, па како су манастири у неку руку што и цркве, — то је и игуман Партеније постао љубимац г. Ракарчев.

— Па моја логика, драги кнеже, окрете се сенка ономе басу, и јест мало покоштуњава. Могу се о њу и зуби поломити, а разбити се не да. Ето, можете слободно

*) Тако се зове она сенка што онако лепо наздравља московском комитету у трпезарији манастира Р...

и ви пробати! Та ви сте и онако „тврд“ судија. Није вас могао смрвити ни закон о независности судској и ако сте били под његовим жрвњем. Сад сте, видим, и сами независни, за то ми онако слободно и упадате у реч. Али почујте, господине кнеже, да вам и ја покажем једну независност и мало старију и мало потврђу од те ваше независности. То је онај вечити закон, који све у времену руши. Томе ће закону подлећи и ваша судска независност... Ако се не варам, кнеже, ви сте још старатељски судија? —

— Јесам, г. министре, одговори онај бас, али бас, који је сад с два тона био скромнији.

— Видите, то је врло добро, прихвати сенка с неком очевидном ругом, бити старатељски судија а нарочито у В... то је, колико бити судија са три судијске плате... Збиља, кнеже, ви сте много рескирали што сте вечерас гост у манастиру Р... Ако се прокљуви да сте и с ким сте вечерас овде били, онда, она два вишка, која не стоје под заштитом ваше судијске независности, могу

вам за час прнути из кавеза... У осталом, можда ја грешим. Ко би још знао за што напредњаци на томе месту и трне једнога свога противника? —

— Молимо, молимо, господине министре, ми нисмо имали намеру никога да вређамо, а најмање вас, поче се извињавати сиромас бас са два душе своје.

— Не, не; ни ја нисам имао намеру да вас вређам, г. кнеже. Хтео сам потврдити само ваше мишљење о мојој логици. Као што видите, она се не може узети као какав мек орах. На против, она је од најнесрећније врсте коштуњаца.

Рекло би се, да ове речи Ракарчева сенка још ни изговорила није, кад се остале почеше нешто живље кретати. Мало за тим, па и последња штуче с прозора манастира Р... Нешто се морало горе у дружини догодити, што је прекинуло ону значајну здравицу, за коју просто и сад жалимо што јој крај нисмо чули.

* * *

— И ви рекосте, кнеже, да ће нам сва мука бити узалуд? упитаће г. Ракарац министар на расположењу г. Мију старатељског судију из В... а његови се погледи беху зауставили на ђакону Млаћи, за кога беше игуман Партеније нарочитог човека послао да му вечерас дође.

— Ја тако мислим, господине министре, одговори г. Мија гласом у коме познасмо онај мало пређашњи бас са дна трпезарије оца Партенија. А ето и капетана Неше, он је сваки час у народу, па нека вам он каже.

— Тако је, г. министре, одговори капетан Неша и не чекајући да га г. Ракарац упита. Г. Мија има потпуно право. И он је добро извештен. Ако он не излази у народ, народ долази њему. Мора, ја шта ће. Суд је суд. Њега још није поткачила ова радикална обест. Бога ми, господине министре, ако се овоме злу час пре не учини крај, од ове земље неће бити ништа... Од кад ови напредњаци заведоше ове проклете

партије, од то доба као да у цео народ уђе некакав бес, па му се просто ништа не може. Данас је у срезу мањи капетан и од сеоског бирова. И она моја вајна чаршијца — не мош' је познати. Ја имам тамо једну кафану — е, то вам је право гнездо радикалско. Прозвали су је — „кафана без сведока“. То јој име одиста и доликује. Ту ко шта повуче, повуче. Нека је дупком пуна гостију, и нека се у њој ма шта рекне, нико ту сведочити неће. И сам кафеџија је радикалац; а био је негда поштен човек. Истина, хтео је, кад коју више повуче, по каткад да лане и на власт. Ама сам му ја добро заварчио... А сад — не мош' га ни вилати ни седлати. Мићо Белобрк, нека банкротина, данас капетанује у моме срезу, а не ја. По што је страћио имање своје жене, а то је била најбогатија маса у моме срезу, — ето г. Мија, који му је и предао имање пок. Павла Бошњака на руковање, нека ми он не да лагати, г. министре; — по што је два пут банкротирао и толиким трговцима из Београда појео силне паре; по што је излагао пред свој пад од

толиких својих комшија, дућанџија — неком десет, неком пет; неком двајес, а неком и дукат и два, — данас је постао председник радикалнога пододбора, и пошао је да са својим начелним пријатељима уреди ову земљу... Господине министре, ако Бога знате, гледајте да се овом сијасету једном стане на пут!

Господин се Ракарац само осмешкивао на све ово капетан Нешино јадање. Све би се рекло, да у свима тим опасностима, које је капетан Неша злослутним бојама малао, г. министар на расположењу није нашао ништа тако необично. Али то опет капетан Неша није опазио. Њему се чинило да он још није представио све како јесте, или да управо није умео да представи ствар како треба. Он погледа у ђакона Млађу који је непрестано ту био и слушао шта је Мија судија а шта капетан Неша г. Ракарцу о радикалима говорио, и као да је добро мотрио како је то причање утицало на овога великог научника и државника.

— Не, не, г. министре; оно што је сад у народу — просто се не да испричати, на

ставиће даље капетан Неша. Ономад и мене нанесе белај да седнем пред проклету кафану Вулову. Поиштем кафу од „келнера“ и он ми је донесе, и таман је принесем устима да сркнем, кад чух неку грају озго чаршијом. Диг'о се читав урнебес. О неки звоне, неки звижде, неки вичу : „уха, уха“ !. Погледам, имам шта и видети. Секула Смуђ узјахао на некакво мршаво ђогаче, па савија камцијом, а с једне а с друге стране, а оно се сироче поводи — сад ће се, рећи ћеш, скљокати на калдрму ; али опет, зорт му је велики дат, па колико може толико и покаскује. За њим пристала дечурлија, па ударила у врисак и алакање. У том стиже и Секула. Нисам имао куд, ударим и сам у смех... Е, јесу одиста врагови! Озго преко сапи ономе ђогату написао наш Ђена молер крупним словима :

„Ак напредњак!“ На ово се грохотом насмејаше и г. Ракарац и игуман Партеније.

— Чим Секула докаса до пред Вулову кафану он повика :

„Механџија, дајдер овоме моме напред-

њаку један полић ракије, и онда се окрете мени па, ни да се капе маши, рече:

— Шта велиш, капетане? — ето, овим се напредњацима просто ништа не може. Њихови одбори и пододбори ничу по народу као ђурђевске печурке. Само у нас овде нешто се није пробудила народна свест... Не знам ко је се на њих смисловао, те им и овде образовао један пододбор. Ишло им је мало потешко с избором председника. Ваљало је наћи чисту напредњачку крв... И тако паде избор на овога овде... Ја мислим, капетане, — шта ти велиш? — избор није могао пасти на сигурнију и прилагоднију главу?...“

— Онај свет што се беше пред кафаном искупио, прште у смех. Смуђ истресе полић што му га беше донео келнер Вулов, па онда опшину ђогата и оде уз чаршију, а деца и момчадија одоше за њим алачући.. Момци су из дућана излетали, те ту булументу дочекивали лупом у тигање и ударањем у клепетуше... Жене и девојке промаљају своје лепе главе на прозоре, на капије а неке и преко авлијских ограда.

То беше, као што рекох, прави урнебес. Све се превртало од смеха и кикота.

— И ви опет велите да ће нам сва мука бити узалуд? окрете се г. министар на расположењу г. Мији старатељском судији из В... Ако је и пола истина од овога што г. капетан прича, онда су напредњаци са свим угасили свећу; а ја вас могу уверити да и наша извешћа, што их из земље имамо, ни мало боље за напредњаке не гуде.

— То, до душе, јест, г. министре; али која вајда нама од свега тога? приметиће ђакон Млађо, који је дотле пажљиво пратио све што се о „политичној ситуацији“ говорило. У нас се име „напредњак“ помиње само онда, кад се ко хоће да наружи, али, ваља казати истину, ни ми боље не стојимо. Ето, да немам радикалску карту, и да се и сам по који пут не осечем на наше либерале, не би ми места било у нашој чаршији... Сирома поштар Миле! — постао је у нас предмет спрдње. Жао ми га јадника. Напредњаци га отерали, што но кажу, из чиновничкога реда у мезулану, а радикалци се њим шорају као распуштена деца капом

каког сирочета... Он, веселник, жустар, хоће да прсне од љутине, а они то опазе, па све горе и горе. Прави је страдалник. Али и јес прегалац у овим нашим стварима. Нема му на далеко равна. У великој ревности према нашој ствари он по кашто и прегна. Некад се то није ни узимало на ум. Данас је већ друкчије. Ваља пазити добро и шта ће се где рећи и пред ким ће се рећи. Ови политички салауци на све мотре. За њих је само капетан Неша. Што им је он ухватио верак, то нема више. Није што је он ту, г. министре, али да нам је и девети чиновник овакви — напредњаџи би давно и давно отишли да беру зеље... Збиља, ја не знам шта хоће та пропала фајта? Јесу ли они слепи?! Народ већ с њима шегу тера, и они му се још на зор намећу... Неки ђаво јес. Сто сам се пута унштао: ама каква је то сила што их још на власти држи — против воље народне? —

Министар се на ове Млађине речи благо осмехну; ама у томе осмеху беше нечега тајненог. Он је био одблесак онога што је

г. министар у тај пар мислио. Осмеси су, зна се, језик душе човекове, језик који сви народи разумеју. И Млађо је, рекло би се, осмех г. Ракарчев разумео. С тога он окрете :

— Нека се не мисли, да ја „народну вољу“ разумем у ономе смислу, како се она данас истиче у новинама, а нарочито, како је представљају наши радикалци...

— Хо, хо, упашће му у реч г. Мија старатељски судија, — шта ја чујем од г. Млађе ђакона?... Та, за бога, зар и ви нисте радикалац?!.. Та ви отоич сами рекосте да имате њихову карту!

Преко усана г. министра на расположењу прну опет један осмех; али као да је и тај осмех Млађо разумео.

— Знамо се ми ко смо, г. кнеже; а да не знам да с том примедбом хоћеш да се нашалиш, ја би ти лепо одговорио. Радикалци су завели своје карте да њима обележавају своје присталице. И они по њима данас броје своје чланове. Они могу мислити да су њом и мене обележили. И то је њихова ствар. Што се мене тиче, ја сам

од њихове карте начинио „билету“ с којом слободно улазим на врата најскривенијих радикалских намера... Видите, кнеже, сваки од нас има да подмири своје рачуне. Радикали међу своје а ми своје, па — коме бог воли!..

Сад се опет залецрша један осмејак на уснама г. министра на расположењу; али овај су осмејак већ могли разумети и г. Мија старатељски судија и г. Неша капетан. — — —

— Г. Ђакон Млађо има право, рећи ће г. Ракарац, после неког ћутања. Радикалци нека чине своје, а ми своје. Сад се не сме разбирати хоћемо ли ми о изборима добити више посланика или радикали. Ми само треба да победимо, ми имамо само једну мету — да напредњаке љоснемо о ледину. Док се то не постигне — ми морамо ортаковати и један другог трпети; а постигнемо ли са срећом оно што желимо, ласно ћемо се разортачити. Разбројаћемо се — ко је с нама а ко с њима... Је ли тако оче Млађо? —

— Оно... тако и ми мислимо, одговориће Ђакон Млађо, гледајући замишљено преда се. — Али опет, опет... ово се далеко зауктало. Данас се на јавном збору боље прима реч какве политичке губе — каквог Томе Брице, но једног свештеника. Кад онај, што дере газда Вулове јањце, има већег утицаја на изборима но први домаћин у нашем Б...; кад те прве лоле могу на сред чаршије, на сред друма, каквог мирног и поштеног домаћина напасти, обрукати, на мртво име испребијати, па опет — ником ништа, — онда, ја не знам, какво нас добро чека, ако баш ми и победимо?...

Г. министар се опет осмехну. Ђакон Млађо је још гледао брижно преда се. А капетан ће Нешо на то приметити.

— Бога ми, г. министре, добро говори отац Млађо. Ми смо се много разобручали. Власт није више оно што је била. Ње се данас не боје ни механски келнери... А к'о зашто и не, кад данас држе као у воску улепљено, да је већ куцнуо час, кад ће нас „народ“ на изборима збацивати и нове бирати. Мој ми је Божо ономад причао, да је

био на неком њиховом збору, што је држат у Сушицама, по сахата далеко од Б... Ту им је читат програм. На збор беху дошли Феђо књижар и Јевто Белобрк. Довезао их Јоле кочијаш. Морао је, јер се на њ, како ми је Божо причао, почело да сумња, да врда. То му је и у очи пребачено. Он се не хте ни бранити. Само је ђаволасто кресао оним оком и устурао брком. На збору узе реч Феђо. Он им прво прочита програм. Кад реч дође на то, да је народ господар а чиновници да су његове слуге, онда Јоле диже руку и повика :

„Молим за реч !

— Да чујемо Јола, загрми онај свет.
Неко ће опет викнути :

— Тешко земљи а још теже народу, кад их нема ко други поучити до Јоле кочијаш!

— Па, бога ми, да чујете и Јола, повика ће он срдито. Ја држим, браћо, да вапа карта није ни скупља ни боља но моја... Ко је тај што ме неће да чује.

— Нека говори Јоле... Говори Јоле!..
Чујмо Јола, повикаше са свију страна.

— Има реч Јоле, повика председник збора... Говори Јоле!..

И Јоле отпоче:

— Чиновници су, браћо, један терет народни. Без њих је мучно, а с њима још горе. Они су, како ћу да вам кажем, у неку руку што и кућни пси и мачке...

Сав онај збор прену у смех.

— Чујмо га, чујмо га! вичу једни.

— Море тај говори, прихвати други.

— Ко каже, да Јоле није на своме месту? прихватиће трећи...

Јоле викну колико га грло доноси:

— Ја имам реч, браћо... Хоћу мало реда!

— Чујмо га!

Наста тишина. Јоле поче:

— Јес, браћо, ја вам опет велим, чиновници су у неку руку што и пси и мачке у нашој кући... Јесте ли видели, кад какав виђен домаћин слави своје крено име. Совра постављена. Јањци и прасци поред ватре се окрећу. Сва кућа, цело двориште миром мирише. Пси машу репом — око сваког чељадета... Мачке се савијају око редуша, и тек маукну — мау!.. Домаћин већ види

шта хоће, па им баци по коју кору. Хе, али они неће ни да оњуше... И само док заварају очи и пас је дочепао комадину меса, а мачка бркнула својом шапом у лонац. И ако их тојагом не одагна — остаће и он и гости без ручка... Браћо моја — онај дом то је наша држава; она чељад, онај домаћин, — то је народ наш, то смо ми. Она совра, оно јестиво, то је зној народни, то је његова тековина, којом се он храни и ода зла брани, којом је он виђен и на дому своме и код својих кумова и пријатеља... Браћо моја, ту није куће где песето не лаје, где мачка не мауче, где певец не пева; лопов се клони куће, коју верни пси чувају; миши би нам преко совре трчали да нема у углу куће, сћуђурена мачка; авети беже од дома у коме клећу крила петлова и чује се песма његова... Ама, браћо, нити ваља пса пустити да ти са совре скида плећке печене јагњетине, нити је добро дому, у коме мачке шапама ваде месо из лонаца... Тешко судовима, ако пустимо певца да по полици скаче!

И сав онај народ као из једног грла повика :

— Добро говори Јоле !

Једни опет вичу :

— Пса ваља тојагом по њушци; даћемо ми њему печену јагњећу плећку !

— Добре су му и печене дивљаке ! —

— Мачка само преко шапа, па ће он звекрати од лонца, вичу други.

— Није крив певац што је скочио на полицу, већ онај који га је и до кућњег прага пустио, додају трећи.“

— Ето, г. министре, како се чита и како се толкује радикалски програм по мојој капетанији, заврши Неша капетан.

Г. Ракарац се беше замислио. Ама ће од једном упитати :

— А ко је тај Јоле кочијаш ? —

— Он вас је, г. министре, вечерас довезао из К... одговориће ђакон Млађо.

Г. Ракарац се чисто трже.

— Неће бити, оче ђаконе ! Та он је, ако се не варам, и срцем и душом наш човек.

— Онако исто, г. министре, као што сам и ја — и срцем и душом — одан радика-

лима.. И Јоле има радикалску карту; али, чини ми се, да би им он први окренуо леђа.

Г. Ракарац је гледао преда се и нешто мислио.

— Да ли је он још ту? упитаће од једном.

— Није, одговори отац ђакон. Он није ни испрезао. Одјурio је све у касу. Њему ваља још ноћас стићи у В... а сутра на вече у Б... То је сушти ђаво. Ја с њега не скидам очију.

Г. министар још гледаше преда се. Бог би свети знао шта се овога пута кувало у оној мудрој глави.

— Онда је зло ухватило много дубље корена, но што се могло мислити... Мој кочијаш — па има радикалску карту!

* * *

— Истина, г. министре, окренуће од једном г. Мија судија из В... мене је ваша мало пређашња здравица веома дирнула. Она је у мени изазвала неке успомене, које ме поодавна тиште... Молим вас, г. министре,

немојте ме рђаво разумети — као мало пре. Ако икад, нама сад треба обавештења.

Г. Ракарац га сумњиво погледа. Г. Мија се овога пута не даде збунити. Он настави:

— Јест, г. министре, ваша је здравица дирнула у једно питање које је многим од нас одиста тамно... Ви је наменисте славним мужевима свете Москве... У патриотизам наших првака нико не сумња — ја најмање, а нарочито у њихову политичку увиђавност... И ви сте, г. министре, један од наших првака, и вама су познати они политички путеви, којима има једном да пође или којима би бар требало да пође Србија, но које путове обичне очи не виде и не могу да виде... Како стојимо ми сад с Русијом?...

Г. Ракарац се чисто трже, па ће се на г. Мију готово осећи:

— Упитај напредњаке који су нас од ње отуђили!

— Они су, мислим, отуђили себе а не нас, а још су мање могли да отуђе наш народ, приметиће отац Ђакон. Северни стриц зна, то сам уверен, да прави разлику из-

међу српског народа и ове шаке политичких коцкара што се напредњацима зову. Међу тим ваља имати на уму да добри односи између нас и велике Русије имају свакад један сигуран мост. Повратак његовог високопреосвештенства, митрополита Михаила у Србију — то је у исто време и повратак рускога благовољења према Србији...

— Па шта је то вама, г. кнеже, тамно? — упитаће г. Ракарац, који као да није ни обраћао пажњу ономе, што је ђакон Млађо о Русији и митрополиту Михаилу говорио.

— Није мени толико, г. министре, колико осталим нашим начелним пријатељима. Ту пре неки дан живо се повела реч између нас о томе, како су нас напредњаци предали на милост и немилост Аустро-Угарској, док ће један рећи :

— Људи! Криво седи а право реци! Нас нису предали Аустрији напредњаци, већ сама Русија.

Ми сви гракнусмо на њ као на белу

врану, али се он не даде помести. Он нам рече :

— Јаваш, јаваш, господо ! Ви нисте већи Срби од мене ; ви више не симпатишете Русији но ја. Ту има мало и историје. Јаваш, јаваш ; да се мало разумемо ! Море хеј куда сте забасали ? — царевине не осећају као људи. Царевине немају срца, немају сродства — нарочито велике и силне царевине. Оне имају само својих интереса ; оне имају само своју политику. Русија има само своју традиционалну политику...

На ове се речи, г. министар на расположењу чисто трже. Он погледа у г. Мију судију. Мија настави.

— То вам је, г. министре, нека протува. Где ти он није био. У Москви, у Петрограду, у Цариграду, у Бечу, у Далмацији ; на Цетињу, у Америци, у Александрији, у Индији, у Јапану, у Кини... Сад се наста нио у В... Жесток је либерал ; ама је још жешћи Србин. Он је велики патриота. Мало говори ; ама оно му је мало озбиљно, промишљено и — основано на логичноме по-

сматрању оних чинилаца који и састављају питање о коме он говори.

— То је Томо Брдарица...

— Јесте, г. министре, то је Томо Брдарица. Ви га сигурно познајете. Он се јуначки борио под Вукаловићем; он је први одјурio у Херцеговину на први пуцањ не-весинске пушке; он се први уписао у добровољце чим је Србија тргла мач за ослобођење и независност српског народа. Он је тешко рањен на Бељини; а чим је оздравио, он је поново ступио у редове храбрих својих другова.. Он је са својим друговима у другом рату излетао до на тужно Косово поље. Он је ту одушевљено узвикнуо:

„Косовски јунаци! Ево нас да вас осветимо!ево нас да повратимо славу Србинову, за коју ви онако јуначки попадате!“

Г. министар на расположењу гледао је расејано у г. Мију судију. Видело се, да је још једнако мислио о ономе, шта је могао о Русији рећи овај — Томо Брдарица.

— Добро, добро — знамо ми да је Брдарица чинио своју дужност на бојном

пољу... Али то још није довољно да је и он добро информисан о политичким намерама које Русија има на Истоку, приметиће г. Ракарац тоном, који је још унапред наговештавао, да му се неће допасти мишљење Томе Брдарице у погледу руске политике на Балкану.

— И ја сам готов, г. министре, да делим ваше мишљење, али, признати морам, да је у говору Брдаричину било нечега што убеђује, што баца чудну сенку на руску политику — према нама нарочито... У говору Брдаричину има нечега, г. министре, што тешко забрињава свакога Србина, па ма којој он странци припадао.

— А шта ли вам је он то открио, што вас је тако јако у бригу бацило, г. кнеже? упитаће г. Ракарац с извесном бојом ироније.

— Нека је и пола истина од онога што нам је Брдарица говорио, па је доста да се сваки Србин за будућност Српства забрине, одговори г. Мија и оштро погледа у г. Ракарца.

— Г. кнез је вечерас постао веома занимљив, примети г. министар с нешто мало ердитости... Па причајте нам слободно што о политичким погледима г. Томе Брдарице!

Мија судија настави:

— Ево његових речи, г. министре, па их ви сами цените. Он нам онда доста сетно рече:

„Тестаменат Петра Великог — то није празна козачка бајка, којом се плаше политичка деца Јевропе. То је нека врста Османовог сна озго са ладнога Севера. Тестаменат Петра Великог — то је око севернога цина. Има читав један век како се оно разрогачило на оних седам вилинских брежуљака, на којима трепере многобројна кубета и мунаре величанствене престонице дара царева... Око то с часа на час погледа доле на Хелеспонат — на ону природну спону Азије с Јевропом, на онај дивовски мост, којим азијски и јевропски народи врве тамо амо — ово је више од седам хиљада година!... Тестаменат Петра Великог — то је путоказ руској источној политици. Он је царици Катарини дао миг, да с царем

Јосифом II закључи онај тајанствени уговор, на основу којег су ове две велике царевине повеле крсташки рат *) против Турака.“

— Нуто, нуто нашег Брдарице! Ко је још могао и слутити, да се у јунаку са „Зубаца“, „Крвавог дола“, „Невесинџа“, „Бељине“, „Шиљеговца“, па онда „Грачанице“ и „Поља Косова“ — скривају и тако драгоцени податци за историју ослобођења Балкана и балканских народа?! приметиће г. министар на расположењу, а преко усана му прелети осмех очевидне сирдачине. По г. Мија судија, као да то и не опази. Он настави:

— Брдарица тврди, да је још онда у главном свршена погодба између Русије и Аустрије о подели Балканског полуострва.

„Ко не верује“, узвикну Тома Брдарица, — нека га увере ове две тачке из оног тајног уговора руске царице Катарине и

* У западном крају Србије наш народ зове овај рат: „Немачка крајина“, а на истоку је познат под именом: „Кочина крајина“.

Јосифа II цара аустријског, које од речи до речи гласе :

„Ако свевишњи Бог благослови наше оружје и увенча га победама, основа миру између нас и султана ова да буде :

— „Русији припада Крим, Бесарабија, дунавска делта, Црно море — а нарочито Батум и његово пристаниште, цео источни крај Балкана, Једрене, Галипоље и прибрежје Хелеспонта....

— „Аустрији припада цео западни Балкан са Солуном и солунским пристаништем..“

— Ене, ене нашег Брдарице ! Бога ми он још може постати славан муж и на политичком пољу, удари г. Ракарац у неку врсту гневна подсмеха.

Мија судија настави даље.

— И сам би се радо придружио погледима г. министра, да нема нечега у наводима Томе Брдарице, што нас одиста нагони на брижно размишљање. Чудан је то човек, г. министре. С каквом нам је збиљом једном рекао :

„Ја волим Русе као своју рођену браћу; али ја се плашим њихове неумитне поли-

тике. Она је увек једнака. Она је грозна. Она зна за Исток и источно питање, али неће да зна за српско питање, за српску прошлост, за српску будућност, за наше идејале. Она зна за источну и западну половину Балканског полуострва, а не пита за народе, који на тим полама живе, а још мање за политичке тежње којима се ти народи вековима хране... Црногорци су заједно с Русима године 1814 потукли Французе: Руси на Березини, Црногорци у Дубровнику, Боци Которској, Херцег-Новом.. Французи су тукли цео свет; али су ове у Далмацији потукли Црногорци а код Москве Руси. Па и онет, само за то што су — Бока Которска, Кривошије, Херцег-Нови, Дубровник — на западној страни Балканског полуострва, они нису могли припасти оним јунацима који су их од Француза ослободили, већ Аустрији, коју су били Французи победили... Тако је хтео тајни уговор закључен између руске царице Катарине и аустријског цара Јосифа II.. Оно што је налагао тестаменат Петра великог — није могао да макари ни славни побе-

дилац березински — Александар I... И ако је његова реч тада била свемоћна, неумитна политика Русије на Истоку — била је свемоћнија. С тога нам се још онда рекло :

— „Ено вам Аустрије! Ми вам не можемо помоћи.“

„Да се те кобне речи нису каквом руском државнику случајно преко језика оклизнуле? Дао би Бог; ама није“, рече Брдалица тоном што убеђује.

„После шесет и више година одјекну невесињска пушка. Њен одјек — то беше витешки поклич Босне и Херцеговине за своје ослобођење. Томе се покличу одазва све што се Србином звало. Њему се придружи и сама Србија. Најпосле и Русија броди хладно Дунаво — с девизом, да ослободи источне народе од ига османскога. Срби, Руси и Румуни бију се за ову идеју напоредо. И Турчин пада на колена. Свемоћна Русија диктира мир — мир „Санстефански“... Тада је страшније но игда проговорио неумитни интерес традиционе руске политике. Он пружа Бугарску

државу до Егејскога мора и до Охридскога језера.... Али не Бугарске и њене политичке самосталности ради, већ ради Русије и њене традиционе политике.... Босну и Херцеговину оставља милости и немилости нових заплета; Црну Гору оставља да се вечно бије и крвави с обешћу крвожедних Арбанашана; Румунији, својој савезници, узима Бесарабију, а даје јој Добручу — овај несрећни као, у коме ће се вечно глибити добри односи бугарског и румунског народа.... А на чему Србију оставља... Србију, која у две године два тешка рата води за ослобођење и независност своју и осталих балканских народа? — Оставља је да своје руке крши над потоцима проливане крви својих витешких синова; оставља је да своје косе чупа над разореним идејалима своје политичке будућности. Србију немилостиво одгоне испред „Санстефанских врата“; а у Берлину јој се истим тоном и истим речима каже као оно године 1815.

— „Ено вам Аустрије! Ми вам ништа помоћи не можемо.

„Зар не видите, њима не видели, да је

Румунија и Бугарска на источној страни Балканског полуострва ; а Србија, Црна Гора, Босна и Херцеговина на оној, на којој је Солун и солунско пристаниште?!.. Зар не видите, њима не видели, да је после читавог једног века опет проговорио онај тајанствени уговор, закључен између руске царице Катарине и цара аустријског Јосифа II?!...“

Г. Ракарац се беше замислио. И њега су потресле речи Брдарицине... И он се беше зауставио пред хладним, пред неумитним интересом свемоћне Русије ; и он је познао храпави глас онога тајног уговора који Исток и источне народе, који Балканско полуострво сече на две поле — на источну и западну полу... Од овога је гласа и сам г. министар на расположењу занемио. Али се ипак нађе једно момче које се не даде помести бајкама Томе Брдарице. То беше Ђакон Млађо. Он скочи:

— Иди, бога ти, с тим твојим Брдарицом! Он је болестан човек. Ја би га послао у лудницу — да својим болним идејама не кужи свет. Његово високопреосвештен-

ство архиепископ београдски и митрополит краљевине Србије, г. Михаило, свршио је духовне науке у Кијеву; он је, као члан московскога комитета, долазио у додир с првим политичким личностима Москве и Петрограда, — па опет никад ни речи није казивао, да је што чуо о тајном уговору руске царице Катарине и аустријског цара Јосифа II...

Мија судија и не чу ђакона Млађу. Он беше дао уво ономе што је г. Ракарац у себи говорио. Од свега шапута само се овај став добро чуо:

— Хм, хм!... И Сумраков је имао исту мисију. — — — — —

IX

Куће су, у неку руку, судбе исто као и људи. Неке трепере сјајем, купају се у изобиљу; а неке је притисла рђа и чамотиња, онако исто као и понеке људе. У једним се хуче, уздише, рида, а у другим пева и весели. Али се за сваку може рећи:

„Чија л' није била; чија л' бити неће!...“

*

Има још једна кућа у варошици Б... што је нашој причи дала нешто градива. За то је не смемо мимоићи. Она је у своје време по многом којечему, била прва међу првима. Њу је начинио Тодор Осаћанин, а Тодор је био чувен са свога наимарства. И дан данас се прича како је грађен капетан Васин конак. Јапију и камен дао је и довукао народ. Е, али како је онда капетан Васа био чувен у народу. Ондашње време и садашње — шта мислите?!... У

осталом, ваља знати, да су у оно доба били другојачи и капетани и народ. Ваља само погледати у оне, мајсторски срезане, растове ћулсије, па онда у оне грдне темељце, па у греде, па у рогове, — па да се одмах позна да је то грађа из оног срећног старог доба, за којим данас по који старац дубоко уздахне.

Конак капетан Васић је, у неку руку, двокатница. Кров му је изведен на шилџак, а покривен је ситним, клисастим, чамовим дашчицама. Али је и њега зло време и непогода урнисала, те је поцрпео и, овде онде, протрулио. Само још стоји онај докшат. На њему се ништа изменило није. Још да устане из гроба капетан Васо са својим дугачким јасминцем, па да се озго нагне и погледа доле низ чаршију, — и данас би по кога старца ухватио дрхат. На овоме је докшату капетан Васо многу даву саслушао и пресудио; и, како коме он пресуди — тешко ономе, ко тој суђаји нађе какву махну. Тај се морао селити из његове капетаније. Кад он озго викне:

„Митре!“

Онда се слободно знало да ће мацке имати посла. Капетан Васо није имао обичај да апси људе. У брвнари су обично лежале свиње.

„Десет ти њему врућих — па на рад!“ рекао би у прилици.

Али што је имао пик на бекрије и ове сокачке лармаџије — то се и данас прича. За њих се нису ни изрицале пресуде. Онај докшат, на докшату капетан Васо са својим јасминцем, митар пандур и сноп дреновака — то им је онда била и истрага и — пресуда. На кога он око бади, тај му се, богме, није више могао измигољити. Могао је, кажу, познати зликовца, док му у очи завири. Аша код капетана Васе ретко је могла самлети своје. Претварање још теже.

Још се и данас прича, како га је један хтео вешто да забуши. То је било овако: Ухвате пандури некакве две скитнице — доцкан у ноћ. Шта ће с њима? У брвнари се тек опрасила крмача. Затворе их у пандурску собу. У јутру се „рапортира“ капетан Васи. Он одмах пресуди:

„Подајте им *ак!*“ И то је значило пуну полицијску меру. Првome оценише 25, а он ни увом да мрдну. Митар је доцније причао:

„И тај баш не писну. То је срце, људи... Звам ја моју руку. Видео сам га лепо како се усукуже као вренгија, а, псето једно, ни да укне! Али кад му приших 23-ћу и 24-ту, видео сам, како је загризао у даске; а кад му ожегох последњу — он ме само мрко погледа... Али шта ми може!...“

Кад ред дође на онога другог, кад га закључаше и Митар отпоче своје, онога јадника стаде дерњава — да се сва чаршија слеже, као на какво чудо.

Један ће рећи:

— Е, овај је много жустар. Тај неће моћи до краја издурати.

— Море Митар има погану руку, приметите други гласом особито убедљивим. Погледај како самим врхом окресује... Види, види — како полећу цепчице од лесковца!..

— Е, тај је свој занат добро испек'о, приметите трећи.

— За Бога милога, људи, ја погибох!

— Камо лепа срећа, одговори капетан Васо озго са доксата.

— А...јој... мајко... мо...ја!!! запишта несрећник, да се човеку крв у жилама следи.

— Стан'де Митре! повика капетан Васо. Онај на мацкама замуче.

— Откопчавај!...

Митар откопча.

-- Тако!... Чакшире доле, лоло једна!!...

— Аман, господине! ако Бога знаш! превијаше се онај несрећник као црв.

— Чакшире доле! загрми још жешће капетан Васо. Ти се само онда сетиш Бога, кад легнеш на мацке, рђо од рђе!..

Онај се бедник екамени. Он се поче распасивати. Једва су му се руке кретале.

— Брже!

И цео онај свет преста да дише.

Онај се кукавац распаса. То му је.

— Митре!

Митар је разумео. Он тури руку и — док би ударио длан о длан, извуче из чакшира оног јадника читав окрајак од не-

какве старе губерине... Сав онај свет прсну у смех.

— Зар мене нађе да забушиш, угурсузе — а? повика капетан Васо, па се и сам оде смејати. Сад Митре изнова! Оно му до сад не рачувај ни у што.

— Море, ја сам видео, да му онај јаук не иде баш са дна срца, приметиће онај што мало пре рече, да Митар има погану руку. — Да га сад видим. Лудак један!...

Тако је капетановао капетан Васо.

* * *

Од то доба прошло је много година. Ко се родио онда, када је капетан Васо умр'о, данас је већ матор човек, па се опет о њему и данас прича — као да је јуче умр'о. Али кад се овако поведе реч — шта је човек, онда ће се тек рећи:

„Па ето, она сила од човека, па му се данас ни гроб не зна.“

И одиста, неки тврде да је гроб капетан Васић онде негде одмах испод гроба Павла Бошњака, Златиног оца; а други не даду

ни доћи, већ веле, да је горе чак иза „Суве Крушке“, а куд је то, а куд Бошњакoв грoб!..

Но што се његов конак протураo — то нема више. Једном је догнаo да постане чак и табана. Дуго су му се и дуго доле на доњем боју чинили турски ђoнови.

Али кад оно уђе у наш свет онај ук, да од сваког кућерка начине механу по плану, онда се и капетан Васином конаку мало срећа осмеши. На њ прво и прво баци oкo Раде Ђеврек; а где се нагна да што куни Раде, ту се мораo наћи и Спасоје Зрика. Зега је oпет из прикрајка меркао, а план му је већ oдавна био готов. Други су наваљивали на власт да час пре тој старој кућурини, која само што није пала, одреди продају, а Зега је мирно чекао онај час, кад звркне добош, а онда? — Слабо је ко могаo с њим изаћи на крај.

И тај је дан дошаo.

И пре и после подне викало се и викало:

„И да ли ко више, и нико више, и први и други пут!“

Цео је свет мислио да капетан Васи

конак оде по што за што. Кад би пред само вече, кад ти се Зега распомами:

— И пара више!

— И дукат више, виче Ђеврек.

— И два дуката више, осеца се Спасоје Зрика, баш као да му је код куће остала пуна магаза маџарија...

— И да ли ко више? виче добошар.

— И пара! не даде добошару ни издушити Зега кафеџија.

Ђеврек опет примаче свој дукат, а Зрика своја два.

Добошар звркну у добош, па опет викну:

— И да ли ко више? и нико више? — први и други пут!...

— И пара!...

Ђеврек илану, окрете леђа и оде. За њим оде и Зрика.

Добошар опет звркну:

— И да ли ко више?... Први и други пут!.. И — трећи пут!

И та је пара била Зегина.

Шта није радио, како се није довијао да добије местно механско право, па му

свакад оде сва мука у ветар. Зега је говорио :

— Знам ја ко мени смета. Нека их. Ја ћу то њима трипо вратити. Не могу они покуповати цео наш срез.

Он је конач капетан Васин прекројио, да ти га је милина погледати, па — опет ништа. Срећом његовом дође у Б... за капетана капетан Неша. За овим дође и „практикант“ Божо. И Зегин је посао у почетку истина наилазио на врло велике сметње, али, нај-после — кад људи скоче — све се може... Сад? — хајдемо тамо. Кафана је.

* * *

Онога истога вечера, када је за своје госте газда Вуле спремио вечеру у Маривој соби, и када су — Томо Брицо, Секула Смуђ и Феђо књижар пили по чашу вина и мезетисали печене јагњетине у Белобрковој кући, била је и Зегина кафана дупке пуна гостију. Сав онај свет што се срдит разишао из газда Вулове гостионице, свратио је к Зеги — неко на чашу шљивовице, неко на чашу вина; а многи су

дотрчали, што су чули, да се нешто догодило у газда Вуловој кафани, те се чак због тога растурио и радикалски скуц, а нико није умео да каже ни крошто ни за што.

Ђиле је још с врата повикао.

— Пола оке љуте! Хоћу њом да наоштрим моју дружину. Опaziо сам, да је од неког доба веома отупила. Свачему треба по мало масата. Појићу је док јој модар пламен не пође на уста. После ћу је повести, — знам већ — куда. Да је упишем у напредњаке. Можемо им бити све сами кметови... А гле Саре! окрете се он од једном, кад смотри Сару за својим столом. Она тог часа довршиваше дугачку белу женску чарапу. Он јој приђе:

— Не бој се!... И они ће доћи.

— А који то они, Ђиле? осмехнуше се њена, као кармин румена, уста.

— Враже! ти се, корсем, будиш.

— Не знам, Ђиле, очију ми.

— Па Белобрк.

— Онај Витлов?... Кукавна Злата.

— А још кукавнији Ђакон Млађо.

— Стрина!... За њ и није она жена.

— Код Миће је остао и Томо Брицо...

— Она сремачка губа? —

— Ти сваком нађеш махну. Тамо је и Секула... Златија је још чељаде за које мушко око мора да зашне.

— Језик за зубе, Биле! Злата је анђео божји... Секула је овај мој лисов под столом.

И одиста, у тај мах скочи лисов испод Сариног стола и стаде махати репом.

— А шта за мене велиш — душо? —

— Шта за те велим? — За тобом кука какво криво дрво...

— Кад би то само био твој бели врат! —

И у тај исти мах Сарин длан сину, а у кафани одјекну једно доста живо:

„Пљес!“

— Од твоје меке, од твоје беле руке Саро, Биле је срећан и кад шамаре прима.

— А ја од једног „оп лоле“ не примам ништа, одговори Сара и ђаволасто се осмехну, баш као да ништа није ни било.

— Чувај се ти мене Саро!

Сара на њ исколачи она два велика, она два црна, она два ватрена ока.

— Ништа ти се не може, женски ђаволе! рече Ђиле очевидно збуњен оним врашким погледом Сариним.

Сара Зегина — то је одиста чељаде које је кадро већ својом појавом да збуни мушки поглед. Сад је тек у пуној женској снази. Није могла имати ни једну више од 24—26 година. У лицу је бела као свиони лист хартије; али врат, врат, па онда онај меки, онај као горски снег бели подваљак — памет човеку да занесе. А што јој лепо стоји она густа, она, као угљен црна, коса — то нема више. Па и они њени мајушни, нешто мало сковрчени зулови — е, просто, човека чикају. Па је поред свега тога жива, весела, окретна... па враголаста. Очима је просто сажизала. У кога се оне укопиште — томе је горе но да му свраке мозак поцију. Тај више и не избија из Зегине кафане. Има их који би се те куће и отресли. Али чим мало одмакну, одмах им изађе пред очи онај сто до Ђулсије, па за столом лепа Сара.... Они јој вिति прсти лете да их згледати не мош; а кад кога преко плетива

погледа — мало их је, који не осете по целом телу неко језовито миље... То беше жена што очарава; али она је била и жена што — убија.

Како се покашито судба свети онима што за љубав своје среће убијају срећу других.

Зега је много облетао око куће Сарине, док је ова још девојком била. Он је за њом просто лудио. А и ко још није за Саром ишао као брљива овца? Сара је то оназила, али јој ни наум пало није да га бар једним благим погледом обрадује. Го један случај, а не промућурност Зегина донесе, те овај сазна за једну покрупну Сарину тајну. У осталом, ваља знати, да је Зега био одарен да јефтино купи а скупо да прода. Он и ову тајну прода Сари по врло високу цену — прода је за њену лецу руку. Он је ову трампу и брзо и вешто извео. Умео се користити првом Сарином забуном. Она пристаде, јер јој се чинило да је то једини пут да свој образ, своје име, своју част спасе — да се њима не шорне она радо- знала, она злобна, она језична мала па-

ланчица. Колико се, јадница, после кајала; ама то беше доцкан.

Но Сара је била жена која се умела и да свети. И она се Зеги и осветила. Вратила му је и главно и интерес. Она му је, најпре и најпре, заврнула мозак, па онда постала талисман његовом тециву; а за тим његова лагана, врло лагана — сува болест. Ова је болест од негдашњег Зега начинила скелет. Он управо није више био ни скелет. То је некаква отегнута, сува саблазн, с упалим очима и лицем бледозеленим... То је нека врста авети, која је за то ту, да људе опомене на хладну, неумитну смрт. — — — — —

— Код Белобрка је свратио и Феђо, рече Ђиле и стаде лукаво мерити Сару.

Сара га оштро погледа, а преко лица јој прелети прамен румени, која њеном белом лицу даде особиту драж.

— Сад сам те дирнуо у праву жицу... Де право кажи, Саро!.. Ух, да нешто Зега зна што ја знам, оно мало душе, што је још у носу држи, прнуло би му горе Богу

на истину, рече Ђиле сатанском заједљи-
вошћу.

— Угурсузе!

— Јес, бога ми.

— Иди, слободно, па му кажи!. . Изађи,
ако хоћеш, и на чаршију на растелали це-
лом свету. Ја данас већ ништа ни од кога
не кријем. Негда сам била луда, права
луда!...

— Он још једнако чепа — ти знаш ис-
под чијих прозора. Онај га је угурсуз, чини
ми се, узео на око. Баш би и ја волео да
га укеба. Боже, ја чудна сеира што би
било!... Његови би га момци отегли к'о
мачку; после би га тек избацили на чар-
шију — к'о и свако друго премлаћено цето,
кад га бацимо доле испод плацева.

Сари лепо засветлише очи као у гладне
курјачице, кад где год на близу онази свој
сигуран плен. Ђиле настави даље.

— Али ако од тога и колико мрву онази
Јоле, онда на здравље Феђи. Јоле воли Мару
— све једно као да ју је и родио. Ово је
несрећан човек. Ја га се просто плашим.

Он је лукавији од свакога лица, а окретнији је од сваке мачке. Не може га човек ухватити ни за реп ни за главу. Он је онај потуљени; кога он опржи — томе кожа спада. Он је гуја — само још нико не зна, у чијим је недрима.

Сара је слушала и гледала преда се, док ће од једном рећи :

— Он се, чујем, вечерас већ вратио ? —

— Ко ? упита Ђиле.

— Ко ? — па Јоле.

— Вратио се.

— Да вози оног...

Ђиле поцрвени — до ушију.

— Шта ти је ? — лупежу !

— Саро ! накостреси се Ђиле.

— Куш !... Ти плаши жену, кад се ожениш. Сара се већ доплашила... Зар само људи умеју да прокљувљују — тајне ? Што се мешају у оно што им не баста... Што дирате у наш занат ?!... Оно само што сте оне вечери учинили, па вам је доста да замастите точак... Него, на срећу вашу, точкови су укинута. То је одиста штета,

Из пулака се бију јунаци. Белобрк, Брицо...
Ђиле — то су пржибабе, то су харамје —
— Феђо бар није био с вама. У толико је
од вас бољи.

— Сара! продера се Ђиле, да се многи
од гостију забезекнуше.

Сара баш ни да трепну. Она је гледала
у Ђила неким чулним погледом. И тај по-
глед Ђиле није могао издржати. Он обори
очи преда се.

Сав онај свет у кафани мислио је, да се
Сара и Ђиле шале. То у осталом и није
била необична ствар. Тако се то дешавало
и пред самим Зегом. Овога вечера Зега ту
није био. Имао је и он своје пушнице у
П... Тамо је још од јуче. Вечерас су га
погледали.

* * *

Ама па ко је тај Ђиле? Да кажемо. И
треба. У добу којим се наша прича бави,
ова је сорта људи изашла веома на глас.
Онако, како се у опште придаје важност
појединим — тамним и светлим — карак-
терима у једној причи, — Ђиле, ако не

заузима одличније место но ђакон Млађо, лошије зацело не.

То је син једног пропалог трговца — Рада Ђеврека. Одиста се тврди, да је Ђеврек био најбогатији трговац у Б... Према њему покојни Павле Бошњак био је ништа; а већ знамо, да је и Златин отац био један по један у варошици Б... То су биле две прве куће — па данас? — Биле па прошле. Ко се томе могао надати?! —

Биле је био у оца јединац. Учио је основне и две гимназије. После га отац узео у дућан. То је добро учинио, јер од како Биле перорезом прободу свог једног друга, од чега овај јадник умре трећи дан, од то доба му омрзе књига са свим. Сирома Ђеврек отирио је за ноћ у Београд. Овамо, онамо — много га је муке стало, док се ова несрећа утишкала. Наравно, да би му још теже било, да је оно сироче имало кога год свога. Тудори детињи дигосе у први мах грдну прашину, али кад дође Раде — све се опет стиша.... „Шта ће се“, говораху, „мртва сад не диже нико из гроба... Испод судбине се нико извући не може.“

И на томе се та ствар сврши.

* * *

Ђиле беше добро отпочео у очеву дућану. На њ се већ могаше отац ослонити. Поред момака у брзо свиче свачему цену. Већ је почео у велико да оварисава и у пазару. Отац га, једном два, одведе и у Београд, а једном чак и у Беч.

„Могу, данас сутра, зажмурити; нека га нек се с послом, а богме и с мојим пријатељима, упозна. Радња после неће ни осетити — кад ја зажмурим.“

Тако је говорио Раде Ђеврек, кад би се овако где повела реч о Ђилу. Како је било мило и оцу и мајци кад о митрову-дну пописаше сав еспап, вересију, готовину, и нађоше, да је било чисте зараде, од кад је Ђиле у дућану, више од двеста дуката. То је и Ђила мало ослободило.

У то ће некако доба у Б... доћи и Феђо. Он се тада учио у Цириху, а вратио се за то, што су му тутори престали слати трошак, а, вели, у туђем се свету не може живети о ветру. Тутори су га, уверавао

је, просто појели, и он само чека док постане пунолетан, па да против њих поведе парницу. Сад је пошао у В... да даје „лекције“ из немачког и француског језика, а кад је дошао у Б... види се с Ђилом, својим гимназијским другом из Београда. Феђо је у гимназији од Ђила био старији за две године, али су се они опет упознали и к'о два брата запазили; а од кад се Ђилу десио она несрећа, са које је морао школу оставити, више га није до сад видео, а много је пута, вели, о њему мислио, па чак кад је и у Цириху био. И Ђилу буде мило. Он Феђу одведе кући и престаи га оцу и матери. Боже, како је њима опет мило било. Они су већ Ђила корили што се није угледао на свога друга.... Данас би и он био на наукама у Швајцарској. Феђу зауставе и на вечеру. Ту се, реч по реч, дође и на то, како је већ и Ђиле био у Бечу. Најпосле се отац и мајка са сином похвале да је он ове године зарадио двеста дуката. Ово је на Феђу учинило необичан утисак. Он погледа у Ђеврека, па у Ђилову мајку, па у Ђила.... И — онда се нешто замисли.

— Оно је варош, мој Феђо!... Оно, чини ми се, нема нигде. Просто сам бленуо као ован у оне грдосије од кућа. Били смо на стану код „Белог Курјака“. То је гостионица!... Мени се згади кад видим ову нашу спрдњу код „Три Славине“. Само нам је, окренуће Ђиле, било потешко... Ни отац ни ја не знамо немачки — ни бекнути — па је то мука у туђем свету.

Ђеврек се на то насмеши:

— Е, мој синко, ваља само имати пара.
Оне говоре свих дванаест језика.

Феђо је ту изнео, онако овлаш, неке своје назоре. За Беч је рекао:

— То је једна Ћивтинска варош. Она је кошница која сваки час пушта читаве ројеве пролетара... Проституизам је ту већ отео мах. Кужан је и сâм ваздух који онај силни свет удише. Беч и њему подобне вароши — то су чиреви у којима се друштвени гној нагомилава. Један мали друштвени потрес, па су они прели. Процес тај као да није далеко... Цирих је, рече, варош која заслужује свако „поштовање“. За то се он и одлучио да у њој сврши

науке. „Цирих је,“ узвикну Феђо, „мати нових идеја. Идеје ће те препородити овај готовански свет.“

И отац и син дивили су се Феђиној научности.

„Тај зна што је учио!“ томе је вајде што је видео света, мислили су.

„Благо мајци која га је родила“ уздахнула је мајка Ђилова. Но ће тек од једном запитати Феђу:

— Ама где ти оно, синко, рече да и данас мори куга? —

Феђо се само осмехну. Стоја погледа у Рада, па у Ђила. Њу обузе неки пламен по образу. Застидела се.

„Мора да сам нешто лудо упитала“, помисли веселница.

Ђевреку у том сѣну једна мисао. И то беше по његовом мишљењу срећна мисао. А кад Раду дође што год паметно у главу, он то више не упушта. Он обично гвожђе кује дов је вруће... Камо му лепа срећа, да је овога пута причекао — да се мало поисхлади.

* * *

Ђеврек је још тога вечера говорио са Стојом. Њој опет заводнише очи.

— Раде, како те Бог учи!... То једно дете имамо... И онако га помете онај несрећни случај. А ово ми се дете види паметно. Њега је сâм Бог послао у нашу кућу.

Сутра дан је све уређено — како се само пожелети могло.

Феђо је остао у кући Ђеврековој. Отворио је приватну школу. Завео је три разреда. Ђила је уписао у трећи.

Ово је био за чаршију Б... знаменит догађај. Неколико се дана само о томе говорило. Кад би Ђиле са својим учитељем изашао да се мало прошета, већ се извиривало из дућана — да их виде.

— У Ђеврека мора бити што особито, приметио је један.

— Кад је човек богат, може и преврнуте хаљине носити, па да му лепо стоји, прихвати ће неко други.

— Ко је још видео оно што је он урадио? Узео учитеља ономе матором зинзову...

Не учи тај више.... Је ли он у ону школу завирио — знаћемо ми за ову садању, осмехну се један дућанџија.

— Може он још бити и учитељ своме учитељу, намигну ђаволасто један лакрдијаш.

— Море, оно је некакав жесток витлов... Играју му очи као на зезтину; а они му се обручи испод очију модре као да је негде телад дојио, рећи ће Зега, који у то доба још ни сањао није, да ће узети Сару Јездину.

— Бог ће га свети знати где се оно до сад није скипијало, додаће онај први...

— Ја би му пре обе ноге пребио, но што би га у кућу пустио, прихвати онај дућанџија.

— Да оно, људи, нешто вреди, не би то нама ни пало у део... Чим је он пројурио кроз Београд, онда се зна колико му је у глави, потврди онај враголан.

— Бога ми, не би било с горег да се на њ мало и припази, приметитиће један дебељко који је до сад само слушао шта се о Феђи говори.

— Ја би саветовао Бевреку нек он од сад мало боље припази на свој дућан и на своју кућу. Видео је онај добро да му се ђак угнездио у пун очев дућан.... Знам ја те чекмеџаре.... Нека он учи кога је и до сад учио ; ја му моје дете нећу дати, умеша се најпосле и Павле Бошњак....

Ето како је чаршија Б... претресала ову своју новину. Ама није био прошао ни св. Сава, а већ је јавно мишљење у варошици Б... о Феђи узело други правац.

* * *

Па мора се и признати, да се Феђо у свој чаршији веома разгласио својим говором, својом научношћу, па онда оним, са свим новим, идејама о народу, о народној политици коју би ваљало већ једном отпочети, о државном буџету, и о томе, како би се он могао скресати, и, најпосле, и о томе, како би једном већ требало завирити и у нашу цркву па и њу реформисати, и кроз цео државни организам завести систем опште народне самоуправе и општега права избора — од најмањег до највећег државног

слуге. Он је први покренуо мисао да се на св. Саву у вече приреди село с игранком а у корист сиротиње. Он је драговољно примио терет на се, да све што треба спреми и удеси; а школски одбор га је умолио, да он село отвори каквим подесним говором.

Тему своме говору изабрао је: „Штедњу свуда па и у цркви.“

Он је тим говором препоручио: Да се из цркве избаце рипиде, чираци, полелеји, сребрна кандила и кадионице; златали одежде и ешитрахиљи; сребрни и златни крстови и путири, раскошни иконостаси, а нарочито они са позлатама и иконама у златноме оквиру. Најжешћу је ватру осуо на скупоцене црквене барјаке и неба. Он је већ у начелу против свију црквенских утвари. Најпосле окачио је мало и звона, а нарочито она што су већа од школске звонцади.

— Кад би се све ово у новац претворило, говораше Феђо, — то би изнело страховите суме. И, онда, на какве би се кописне ствари оне могле да употребе... Ко-

лико би се сирочади њима школовало и на пут извело, а овако, ти силни капитали леже бескорисни — умртвљени!...

Ђакон Млађо беше занемио; а капетан Неша зинуо од чуда, и већ је почео зепсти, кад ће Феђо учинити јуриш на „постојеће стање“ у земљи, па да и он учини своје. Али, срећом, његова беседа овога пута државу остави на миру.

— Господине капетане, а чусте ли ви ово? — упитаће ђакон Млађо, а беше се сав зајапурио од узбуђења.

— Бога ми, чух, оче ђаконе.

— Па? — Зар и оно море бити?!..

— Море, ја, осече се капетан Неша. — А не реко ли ја вама, да ви на то вижље мало боље припазите? Знао сам ја да ће то тако бити. То је требало протерати одмах сутра дан. Е, а ви сви скочисте па њему — занимање.... Капетан Неша прогони само скитнице.... Хоћете приватну школу — ето вам је! Мислиш да ја не знам, да си се и ти потписао на ону молбу г. Ракарцу, да вам ту школу и учитеља одобри... Море, чим сам ја њега видео, одмах сам га познао.

Г. Ракарац ме је упитао президијалом за мишљење. Ја сам га описао на длаку... Зар не видите да му траг заудара на петролеум... Пишем ја г. Ракарцу :

„Он и може бити добар учитељ... То моје није да оцењујем.... То је ваше г. министре; али, је ли се он само очешао о Швајцарску, ја му не бих веровао, па да се жив предамном испече.“ Е, али кад он сад дирну у вашу цркву, а ви :

— Куку, капетан Нешо!.. Куку ја!... Ама зар нисте опазили да сав онај народ лепо гута његове речи?!.. Него, знам ја шта ћу. Ја ћу Ђеврека за јаку.... Он ће ми за све платити. Још ћу вечерас писати г. министру просвете и црквених послова — моме добром Ракарцу. Замолићу га нарочито, да се опомене — шта му је капетан Неша још у почетку писао о овој „црвеној тичици“...

— И ја ћу писати његовом високопреосвештенству, г. митрополиту Михаилу... Каза ћу му све редом — какве је нове апостоле добила и наша света Христова Црква, додаде ђакон Млађо, и прође једном

два испред капетан Неше, а непрестано му играше доња усна од некакве срџбе.

И они су то још истог вечера учинили. Нема сумње.

* * *

Него и у кући и дућану газда Ђеврекову, није баш ишло најбоље. Од како је Ђиле почео да прима „лекције“ од свога учитеља Феђе, опазила се јака промена у његовој нарави. Ђиле је постао најпре хладан, за тим натмурен. Обично је за ручком и вечером ћутларио. Нико живи није могао погодити шта му је. Мати му се поче бринути. Она је сирота зебла да јој дете не пати од какве изнутрице. Она га једном ухвати на само:

— Чедо моје... Теби није добро — ја видим.... А ти ћутиш!... Кажи мајци својој — шта ти је? — сине мој!...

— Шта ми је?... Ти ме још питаш!... Није ми ништа, осече се Ђиле, окрете леђа и — оде.

Другом једном приликом, сирота Стоја, опет поче да навађује на свог сина, да јој каже, каква га мучица мучи.

— Шта ми је, питаш ме? рећи ће Ђиле набусито.... Ето шта ми је.... Ја се урниса радећи у оној пустолини — па шта имам од свега тога? —

Стоја избечи очи. Њу нека страва поче подилазити. Ђиле настави:

— И, озбиље, шта сам ја у дућану Раде Ђеврека? — Слуга и — ништа више; и то слуга без ајлука!... Сад видим — да су му рете речи. Ђифте су све једнаке. Њима ваља објавити рат. Рат — на смрт и живот!... И Ђилу севнуше очи неком живом ватром, а образи му се зажарише неком чудном румени.

Мајка је само бленула. Она сирота, није могла ни речи разумети од свега што јој је син говорио.

— Ја, мајко, хоћу да будемна чисто с оцем. Његов је капитал а мој је рад. Што добијемо да делимо — пола њему, пола мени. Тако је са свим право. Данас се свуда рад више цени но капитал. Капитал без рада — то је тело без душе, то је оличени мртавац. Рад је живот. У нас, овде у Б.... рад се ни у што не рачуна.... Славна

Швајцарска — то је земља слободе. Не, она је још нешто више. У њој гоњена слобода нађе уточишта.

Стоја се просто беше скаменила.

„Боже милостиви — погледај на ме грешну... Сачувај кућу нашу од те несреће!“ шаптале су њене побледеле усне.

Она, јадница, није смела ни да изусти ону страшну мисао која је беше спопала, слушајући свог сина где нешто, буди бог с нама, говори.

Она је отрчала Ради. Све му је испричала. Али јој мало одлахну, кад виде да се од тога Раде није толико препао. За тим обоје зовнуше Ђилова учитеља, те се и с њим на дугачко и на широко разговараше.

После овога разговора мајци Ђиловој лепо свану, а с груди јој се, реко би, скиде читава једна планина. — — — — —

После неколико дана Ђиле је носио из дућана у дућан, из кафане у кафану један број „Српских Новина“. Између осталих огласа беше и један овога садржаја:

„Моја досадашња трговачка радња, која од више година постоји у варошици Б... под фирмом :

„Раде Ђеврек“, од сада ће се водити под именом :

„Раде Ђеврек и Син.“

„Ово се предаје јавности на основу трговачкога закона.“

Тога је дана Ђиле био просто блажен. Он је све редом частио — ко је год свратио у кафану код „Три Славине“... Кад се у јутру око неко доба дана пробудио, а он у своме кревету! Он то себи није умео да објасни. Оно, чега се помало опомињао, губило се као у некој магли... Сећао се само, кад је Ђуро лаутар засвирао мачванку и кад се сви у коло ухватише, да се и он ухватио. Даље шта је било није знао — да га убијеш.

* * *

Ђиле је, дакле, постао озбиље свој газда. Истина, он је сад мало овлашније чувао дућан. Али, најпоследње, за што толике момке плаћа, но да и дан и ноћ, и радником и свечаником, чувају тезгу.

Он је сад сам ишао и у Београд по еспапа. С њим једаред оде и Феђо. Душа ваља, Ђевреку би веома криво, кад од сина доби писмо, да се решио, да са Феђом оде мало и до Беча. Да би извадио трошак, он ће, вели, и тамо одвојити нешто еспапа. На дну је писма стајала још и ова примедба :

„Немој се за дућан ништа бринути. Ја сам све, што је требало, наредио.“

Стоја се тешила једино тим, што је с њим отишао и његов учитељ.

* * *

Биле се с Феђом вратио тек после три недеље. Ђеврек је хтео из коже да изађе, али га је много стишавала Стоја.

— Немој се жестити, Раде. Ту си и ти мало крив. А, најпосле, шта је било било... Хвала Богу кад се он жив и здрав вратио... Видиш, молим те, умало нису отишли још даље... Хвала учитељу. Он му није дао... Ђути бога ти! Боже ти здравље — нама; све ће се то, ако Бог да, надокнадити. —

Од прилике после овога, тако на три месеца, једнога дана, баш пред само вече

дође капетан Нешин пандур кући Ђеврековој, па упита још с врата:

— Је ли ту газда Раде? —

— Које добро Марко, упитаће сам Раде.

— Рек'о је капетан да овога часа дођеш. Ево ти и позива.

Ђеврек узне позив. На њему беше записано: „хитно“, а ово „хитно“ беше три пут црвеним плајвазом подвучено.

Ђеврека то нешто текну. Он ома скочи, и — пре је стигао горе средској канцеларији но и Марко пандур. Капетан га одмах пусти. Нешто је у тај мах писао, те с тога газда Раде мало постоја. Иначе се њему, чим уђе, даје столица. Ђевреку се чинило да га капетан Неша није ни опазио. А није. То се видело по томе, што, кад оно написа и посу песком, он погледа у Рада, па узне звоно и зазвони.

Пандур уђе. Стаде и он.

— А где је Божо?

— Још није дошао из среза.

— Је ли ту ћато?

— Ту је.

— Нека дође.

Пандур оде. Газда Ђеврек је још стајао. Онда ће му рећи капетан Нешо :

— Е, газда Раде, шта је то, болан, с тобом и с твојом кућом ?

— Добро, ако Бог дâ, одговори Ђеврек, ама му нешто почеше колена клецати.

— Дај боже да је тако, газда Раде.

Наста ћутање.

— Ти си ме звао капетану ? —

— Јест, газда Раде, звао сам те... Море ти имаш, болан не био, једну забрану ? —

Ђеврек жив претрну.

— Може и то бити, господине, одговори Раде гласом којим је хтео рећи да је то каква таква пометња.

— Богме камо срећа да није, газда Раде, али јесте, и то за равну хиљаду дуката — и то само по једној једитој мевници....

Ђевреку нешто зазуја у ушима. И онај сто, и капетан Нешо, и оне клупе и — дуварови и све остало чисто поче милити пред Ђеврековим очима. У мало што не паде.

То је морао и капетан опазити.

Он ће му од једном рећи:

— Ено ти клупе, газда Раде — седи. Нек си ти, човече, жив и здрав.... Шта је то теби — хиљаду дуката!

Ђеврек седе.

— Немој ме мучити, господине, ако Бога знаш!.. Казуј — какав је то белај?! —

— А шта имам, брате, да ти кажем? Ти то треба боље да знаш. Твоја је меница. Рок јој је протекао — има више од двадесет дана. Она је протестована код окружног суда В... А забрана је стављена данас. И сад је ево да је ја извршим...

— А ко ми то учини, господине, да си ми по богу брат? упита Ђеврек, а чисто му се почеше вилице трести.

— Па ко ће други већ онај коме сте — ти и твој син — меницу дали?...

— Ја и мој син?!

— Не, већ ваша фирма — „Раде Ђеврек и Син“, одговори капетан Нешо, с неком врстом подсмеха.

Ђеврек избечи очи баш као да га неко за гушу стеже.

— И да сте се коме бар задужили, већ

— Васи Кривобрку.... каишару прве класе!

Раде Ђеврек просто беше занемио. Он је више бленуо, но што је гледао. Док ће га капетан Неша упитати:

— Па знаш ли, газда Раде, за што сам те звао? —

Отац Ђилов не проговори ни речи.

— Имаш ли, болан, да положиш толике паре? Нисам хтео да те срамотим. Ти си ми први газда у свој капетанији... Говори! Ђеврек се чисто трже.

— Имаш ли, питам, да положиш хиљаду дуката, или...

— Е, немам, господине, уби ме... Ја то нисам дужан, одговори газда Раде и лепо се видело, како му се очи напунише суза.

— Онда је зло, мој газда Раде... забрана је забрана.

У том се отворише врата, и ћата уђе.

— Ево ти ћато овога решења. Иди тамо е газда Радом... Зовни два човека... Учини све — како закон прописује. — — — —

Још је тог истог вечера узет у попис сав еспап фирме: „Рада Ђеврека и Сина“, па онда сва стока — четири матора вола, два коња и кочије — са „сидевима“; четири

коша пуна кукуруза; два коша шишарке; сто товара меке и 50 товара љуте ракије; дванаест сена; златно прстење, два ланца, сребрн сахат; све покућанство, три ћилима, две поњаве велике — шаренице, четири душека с вуном; стајаће хаљине газда Радине и стајаће хаљине сина му Ђила, и сав новац који се нађе у чекмеџету у дућану и у кући Ђеврековој... Све је процењено на 800 дук. Кад неко примети процениоцима, да сав тај мал вреди више и од 2000 дук., они само одговорише: „Ми смо нашли да толико вреди. И сигурни смо да ће толико изаћи; а, најпосле, добош ће казати шта то све вреди“...

Сирота Стоја писну као гуја, кад чу реч: добош....

* * *

Сутра дан се у варошици Б... свет искупио на гомилице. И жене и људи па и шегрти само су о томе говорили, како је неко из Београда секвестирао све, а ма баш све — имаће газда Ђевреково.... Нису му, говораху, оставили ни миша у дувару.

— Море он се и био много разапео, рећи ће један што му је дућан баш до газда Радина дућана.

— Овоме курјаку хоће још за живота реп да измере, додаће Јанко Зрика... Он се беше зауктао да покупује игде које парче земље има... Свет је мислио да је тај негде ископао царево благо, кад оно јес, а он се завукао чак и у ону сандучару Васе Кривобрка... Лисац се најпоследње ухватио у кљусу.

— Е, он хоће све онако на велико. Он је и сину набавио учитеља, па га лепо довео кући... Не може се то људи тако... Ево и ја скапах радећи, и дан и ноћ, па се једва саставља крај с крајем, примети ће Зега Лауш.

— Ја сам познао да ће неки ђаво бити, чим прочитах онај оглас у новинама, кад оно пренесе све на сина... Ха, помислим, ови се већ спремају да некоме утуле свећу, кад сад?... Уграбише браћа. Ко другом јаму копа, сам у њу пада, рећи ће Секула Смуђ, који тек оно данас беше отворио дућан...

Море немојте тако брзо осуђивати човека. Мени се све чиви, да у томе има неки ђавољи

прст. Ту ће најмање бити крив Раде Ђеврек. Ја сам с њим, ви сви знате, у завади због оне ливаде, али, што јес, јес.... То није човек који се хтео у лудо увалити у дуг. Море људи, мени се не допада онај учитељ Ђилов!... Од куд баш да се Ђеврек задужи Васи Кривобрку?.. Овај само хвата на лајм масароше.... слушао сам ја о њему триста којекаквих сијасета.. Да бог да, да ја не погодим, рећи ће Павле Бошњак...

Али то Павлу није нико хтео да верује.

— Павле хоће да је паметнији од целог света, рећи ће један што се до сад није мешао у разговор.

* * *

Кад се коме каква несрећа догоди, те му окрену, што но кажу, кола низа страну, онда их је мучно пре зауставити, док не тресну у поток. Тако је било и с Ђевреком. Одмах после оне првезабране полете и друге. Кажу, да их се за један дан код суда окр. В.. стекло на седам осам. Суд отвори над фирмом „Рада Ђеврека и Сина“ стециште. То се опет на несрећу десило у време судских ферија. Дежурни је био млади судија

г. Мија, а овај је одмах изашао на глас с тога, што је био дин-душман банкротима. Он нареди да се и књиге радње „Рада Ђеврека и Сина“ прегледају. Увиђајем се нашло, да су неуредне. И он одмах донесе решење, те се и отац и син ставе у притвор. Разлози су му били јаки.

Ево их:

„Једно за то, што је та фирма престала плаћати, а није пре јавила суду да не може да одговара својим трговачким обавезама; а друго за то, што се судским увиђајем нашло, да књиге ове радње нису вођене како то прописује трговачки закон. — то је суд решио, да се и отац и син ставе у притвор.“

Шта више, Мија их чак и раздвоји.

Овај је догађај у варошици Б... начинио већу сензацију но и она прва забрана. Си-рота Стоја беше се првих дана поболела. Али кад суд затвори и Рада и Ђила, она мораде онако бона да трчи и да мољака људе да се за њих заузму. Она одјури и до г. Капетан Неше. Она оде и до оца намеснива — Ђакона Млађе; она оде и до Павла Бошњака и до Јанка Зрике и до још неких

виђенијих људи. И они су јој сви обећали да ће учинити све што могу. И одиста — шта није рађено да се бар пусти Раде Ђеврек, па ништа. У два маха ишао је у В. и сам капетан Неша, па ни он не може помоћи. Идоше и други људи, па све би узаман. Нарочито се беше јако заузео Павле Бошњак.... Он одјури и у Београд. Куд није ишао и кога није молио да се ова кућа од ове бруке спасе па — ништа. Свуда је добијао један те један одговор :

„То је ствар суда. У то се нико не сме пачати.... Што се тај трговац није жалио већем суду?“—

— Ама и жалио се, одговарао је Павле Бошњак. Стоја је само плакала :

— Ако бога знате, господине, ви, па Бог. Помозите! Ми вам то нигда заборавити нећемо...

И све то није помогло, докле год суд не проради. Онда је Раде пуштен; јер се увидело, да је у главном Биле руководио целом фирмом. И то је била по Ђеврека срећа.... Јадна му срећа!...

Неки се нађоше од поверилаца фирме „Рада Ђеврека и сина“, те се жалише против овога решења већем суду, али их већи суд одби. Но све то Ђевреку не поможе да се поново дигне на ноге. Онај га апс и она прва забрана просто урнисаше — и у здрављу и у капиталу. Али Стоја је најгоре прошла. Кад јој онога вечера казаше да су и Раде и Ђиле остали у апсу и то у апсу окружнога суда, она је јадница осетила да јој нешто пуче у прсима. Од тога је дана један дан била на ногама а два у постељи. Али кад се из Београда вратила, са свим је пала у кревет и више се није ни дигла. Ова нова несрећа просто је убила и Рада Ђеврека. Њега спопаде нека чамотиња. Вук'о се на ногама неколико месеци. За тим је пао у постељу, и девети је дан издахнуо. Кажу, да је до последњег часа био при свести. Ништа му није више било жалије но што умире под стечиштем.

* * *

Банкротска маса „Рада Ђеврека и Сина“, још се и данас расправља. Таман се једна

парница сврши о пречем праву наплате, а од некуд искочи нека друга. До сад је било шест рочишта за изравнање с повериоцима, па да се ствар сврши, а оно се нађе још неки замрсак, кога пре свега ваља размрсити. Ова је маса некако и у другом којечему неталична.

Због ње су готово сви адвокати вароши В... хтели један другом очи да поваде. Они још и сад један на другог фрче. Најпоследњи је остао на миру ни Мија судија, који је у исто време и судија за банкротска дела. Њега непрестано туже, да неће да нареди да се и непокретно имање пок. Ђеврека распрода и новац у масу у несе, те би бар адвокати могли своју зараду да приме.... Међу тим, из акта се види, да је он то све наређивао, али да се продаје нису могле да изврше — данас с једног, сутра с другог, а прекосутра с трећег законског узрока. —

Биле је, истина, пуштен из затвора због банкротства ; али је до сад био у затвору десет дванаест пута због неких других тричарија. Неколико је пута осуђиван на затвор због нереда, једном је спроведен суду што је

у свађи једног пробо; али како је овај у брзо оздравио, те се узело, да је повреда лака, тако се он пусти да се из слободе брани. Један пут је затворен што га је један разбојник теретио да му је саучесник; али је тај кривац на претресу порекао: и да је разбојништво извршио, и да му је Ђиле био саучесник. Том је приликом Ђиле пуштен из недостатка доказа. Али што је најинтересантније, што се Ђиле и дан данас свим на свету куње, да он није потписао Васи Кривобрку ону меницу од 1000 дуката већ само од 100, и то баш онога дана, кад је оно с Феђом пошао у Беч, па им се чинило да им неће бити оно пара доста, колико су имали. То најбоље, вели, зна и сам Феђо, који га је и упознао с Васом, и рекао му, да ће им он — Васо — дати пара, колико им год устреба.

Али ко је још могао веровати Ђилу. Та он слаже док се човек окрене.

* * *

И за све то време, Феђо се ни у што није мешао. Он је, чим је кућу Ђеврекову снашла

она несрећа, узео други стан за своју приватну школу. Он је одмах установио један разред и за одраслију женску децу. Сара Лездина била му је најбољи ђак. Само су јој се другарице подсмевале, што је одсекла онај свој лени и дуги перчин, те је ишла шишава. Но Сара се није хтела ни обазрети на ове „застареле Њивтинске предрасуде“ — како их је већ крстио сам њен учитељ Феђо.

* * *

Сад се зна — ко је Ђиле; ама се сад зна и ко је — Феђо...

* * *

Сара и Ђиле, пошто се једно на друго овако накострешише, дуго су ћутали. Момак донесе пола оке љуте, али Ђиле махну руком на ону страну где су му другови. Момак га је разумео. С времена на време, Сара би га испод очију погледала. Ђиле то није опазио. Он се беше мислима виноу својој прошлости. Једном се сав стресе. Видео је своју мајку; једном је шкрипнуо зубма — видео је оно што га у будућности чека. Прошлост његова беше пушта, луда — стидна; ама

будућност му је као ударје носила — губилиште. Све се то могло прочитати на лицу Ђилову; јер је лице Ђилово једна тајнствена књига, по којој рука модерног разврата бележи своја дела, бележи последице тих дела.

Сад опет Ђиле дубоко уздахну.

Сара га погледа и — осмехну се. Она ће му готсво шапутом рећи:

— Мало пре претиш; сад уздишеш. Теби ни једно ни друго не личи.

Ђиле је погледа. То беше поглед очајника.

Сара настави — опет шапутом.

— Видиш, ја се и ти можемо лепо разговарати — искрено и без претварања. Обоје смо једне среће, а то је: ми смо обоје несрећни а — можда и проклети.... Ми смо обоје ученици једне школе и једног учитеља.... учитеља! И Сара уздахну. Ама је овај уздах имао нечега у себи што запрашћује. Она настави.

— Онај, који је тебе уипопастио — мене је обешчистио... Хоћеш ли да будемо ортаци, Ђиле? —

Ђиле се трже — као да га неко опржи. Његове очи засветлише неком лудом ватром. Сара опет поче :

— Ми имамо једнаке капитале... Мало мало опрезног рада, па — зарада нам изостати неће. Је си ли кад мислио о освети кукавни Ђиле?...

Ђиле је опет погледа. Али овај поглед имађаше нечега у себи са свим новог. То беше освета која се буди. Њу је Сара познала. Она погледа Ђила с она своја два велика, два црна, два ватрена ока, а преко усана јој прелети један осмех. Осмех је тај говорио јасно и разветно. Он је знао само једну једиту реч. Али је та реч била силна, моћна. Она је казивала све жеље, све жудње Сарине. И та је реч имала једно страшно име. Реч се та звала — освета!...

И ову је реч Ђиле разумео. Они обоје устадоше. Они обоје једно другом руке пружише. Сара стеже руку Ђилову.

— О свему ником ништа! Ја сам старији ортак. Фирму ја потписујем. Сад се не плаши менице Кривобркове! — — —

— Кажем ли ја теби да је оно била шала, рећи ће један од Ђилових другова и истресе и другу чашу. Њих се двоје воле — опкладио бих се у оку љуте.

У тај се мах отворише кафанска врата, и у кафану уђе — Јоле кочијаш.

— А, ха, гракпу сва Ђилова дружина.— Ево нам и Јола! Баш добро. Ако где употреба још ноћас отпирити... Чинош и Ђулаш — две су ластавице... Наточи дер и Јолу једну!.. Знам да још није вечерао; а кад се вечера спрема у „Малолованој соби“ — ту треба имати иштал, рећи ће онај, што хоће да се клади у — оку љуте.

Јоле их све редом погледа, осмехну се и на њих кресну левим оком а десним брком мрдну, па приђе столу Сарином. Сара погледа у Јола... Јоле се осмехну, па и њој кресну левим оком а десним брком мрдну. У очима Сариним запламти онај врашки жар. Она погледа у Ђила. Ђиле је и овај поглед разумео. Он оде својим друговима. Јоле и Сара дуго су и дуго нешто шапорили. Једном су очи у Саре синуле правом демонском ватром.

За столом Ђиловим звекнуше чаше и заори се као из једног грла :

— Живели народни пријатељи! Живели борци за народна права и слободе!... Доле с напредњацима!

У тај се мах отворише врата на кафани, и отуд јекну неколико гласова :

— Доле с напредњацима!... Живела слобода народна!...

У кафану најпре уђе Јевто Белобрк, за њим Секула Смуђ, за овим Томо Брицо, а за Брицом Феђо Књиждар. Они одмах приђоше столу Ђилову. Белобрк га изазва на страну. Дуго му је нешто говорио...

Кад је Јоле пошао и руком ухватио за кваку, врата се сама отворише. Одовуд Јоле, а с поља Зега. Они се на самим вратима размимоиђоше.

Тако се десило.

X

— Па де, Јело, роде мој, дај — да се вечера!... Ко зна где је он сад? Он за час шмурне — где му драго. Кад дође — место га његово чека, рећи ће газда Вуле газдарици Јели, кад Мара отшкрину врата и каза, да је чика Јоле некуд отишао.

Отац Остоја сео је у горње чело. Оној седини са белом и до појаса дугом брадом и било је ту место. Оне многобројне брчкотине по лицу и врату његову, оно, дубоким борама избраздато, а још дубљом сетом проткано чело овога иначе смиреног слуге божјег, казивале су, да је он већ у велико претурио осамдесету. Па и опет су му биле очи пуне живахног младићског жара; а она ведре присебност, што се чисто преливаше по цртама његова лица, наговеш-

тавала је чврсту и одлучну вољу старчеву, док му је онај, истина сетан, али и увек благ осмех на његовим још доста свежим уснама, био сведок добре и милостиве душе. Седи отац Остоја, то је, по свој својој појави, преостатак оне класичне духовне школе Хаџи Ђера и Хаџи Рувима.

У овоме старцу још не беху убрисане успоменена она тешка и мучна времена, када се српски народ крио по гудурама и дубодолинама, по кршевима и врлетима, бежећи испред силе турске и обесити јаничарске. Овај је бојжи слуга дуго година слао свевишњему топле молитве, да милостивим оком погледа измучени народ српски. И његове су молитве услишане. Чуо их је сам господ Бог. У то је отац Остоја веровао као у свето Христово еванђеље. Он је од радости као мало дете плакао, кад је дочекао, да у маленој суводолској црквици — што су је три пут Турци налили и пљачкали, а три пут побожни Суводолци обнављали — одслужи свету литургију и благодари Богу на васкрснућу Српске Краљевине....

— Велики и свемоћни Боже, ја све ли се теби може! уздахнуо је седи свештеник кад се попео на мали амвон, да објасни својим благочестивим парохијанима ову велику милост божију....

— Сад не жалим да умрем, кад сам ово дочекао — рећи ће чича Стевану и другим неким честитим Суводолцима, који беху пришли своме седом попи, да од њега поишту благослова и да један другом чести-тају ову неочекивану народну светковину.

Али је било суђено да отац Остоја још не умре. Имао је да дочека, да пред својим Суводољанима црвени од стида; а Суводољани, да своме староме свештенику не смеју у очи погледати.

* * *

Равно је 50 година како отац Остоја служи своју парохију; равно је 50 година како отац Остоја свакога свеца, сваке недеље, свакога годета у малој суводолској цркви служи службу божију; равно је 50 година како отац Остоја крштава, венчава, како обилази своје свечаре и колаче им

ломи — од како са својим побожним парохијанима дели весеље и радост, тугу и жалост!... За пуних 50 година још у Суводолу нико није сахрањен непојан; још ниједно детенце није издахнуло некрштено; још није било тужбе да је какав ближи род венчан.... За пуних 50 година још отац Остоја није дошао кмету да кога тужи за, бир за опело, за венчање — ја за што било друго.

Суводолска црквица слави светога Илију. За пуних 50 година још никад отац Остоја није пропустио да у очи тога дана не држи бденије.

Тако је имало да буде и године 1883. Али је баш те године отац Остоја опазио да у његове парохијане мало по мало улази онај исти ук, који од неког времена на комаде растрже околна села и општине. Тек дан по два, па би и у Суводол досинула по каква сумњива тица из варошице Б.... И то као бојаги, некад о судном дану, некад и о мањем свечанику. Али је бистро око седега поне опазило, да те злослутнице не иду ни у суд да кога туже, ни у цркву да се Богу помоле, нити би с људима какав такав

Б. — Бојагица

посао вршиле, већ онако долећу — Бог ће их свети знати зашто; проражњају по селу, понекад и ноће, па у јутру рано одјуре даље. Од то доба приметио је отац Остоја, како се данас један а сутра други Суводољанин тек нешто необично осече на кмета, ја би што ружно рекао за капетана, а било их је, који су чак и началнику махнисали.

Најпре је и најпре отпочео овај весели Радак, коме је ту недавно капетан Нешо све продао за некакав дуг Зеги кафеџији. Њему се придружи и Живан Срнидаћев. По овоме се отац Остоја није ни чудио. Срнидаћ је досељеник. И кад оно учесташе у селу крађе, и то данас нестане људима прасета, сутра овце, преко сутра читавог назимета, — људи посумњају на Срнидаћа, те, отуд одовуд, метну га под надзор. Него је оцу Остоји најчудније било, што је од неког времена и Радојица Смиљанин пристао **за** оном двојицом; а за овога је мислио, да је најприлагоднији да га село окмети, чим чича Стеван посустане а и онако се човек од неког доба почео ове тешке службе ратосиљати. Отац Остоја пазио је Радојицу као свога сина. Он му је

обично сваке године ишао кући о благу дану, те му секао колач и био на ручку.

Тако је и ове године било.

На слави, ко на слави, људи се мало и развеселе и — ђевлеишу. А вино, зна се, дреши језике у људи. О свачему се говорило и причало, док ће један рећи, како је чуо да су се, ту неки дан, у Београду картали министри, па је један изгубио читава два среза, и да ће се за то сад о скупштини ударити нов прирез на народ. Ту баш за совром изнесе Радак радикалску карту, дао је за њу, рече, Белобрку пола динара. Обезали су му, чим они дођу на скупштину, покварити ону продају и повратити све имање.

У том ће доћи и Живан Срндаћев, па кад чу о чему се говори, он онда рече :

— Вала, људи, ја се већ не могу да начудим нашем селу... Што је оно сем осталог света? Ето, где сам год био, свуд су образовани радикалски пододбори. Ја не знам шта ми још чекамо? —

На ово не хтеде нико ништа да одговори.

За то и Срндаћ окрете други разговор.

Отац Остоја, на све то, није хтео да рекне — ни беле ни црне.

* * *

Једном дође у Суводол и Томо Брицо. Довезао га Ђиле на таљигама Јевте Бело-брка. Ноћили су у кући Радојице Смиљавиног. То је било у очи летњег св. Николе. На тај дан, од кад је Суводола и Суводољана, никад се није радило. Тога је вечера Радојица зовнуо и кмета Стевана. После дугога разговора о теретима које народ једва сноси, рећи ће Томо Брицо:

— Знаш што смо те звали, чича Стеване? Чича Стеван се мало и зачуди.

„Од куд је то, да њега зове Томо Брицо, и то у његовом рођеном селу, у селу, у коме је он још и кмет“, мислио је.

— Па које добро мајсторе? —

— Да ти јавимо, да ћемо сутра држати овде радикалски збор.

— Па да видимо, мајсторе, како то нај-пре иде. Ако је селу до тога збора, оно га може и само држати... Шта се ви чаршин-лије у то мешате?! рећи ће Стева кмет бога ми онако поштро. — Најпосле, ако што

имате — и сутра је дан; а ено суднице...
Ја сам овде само чича Стеван, и ништа више.

И одиста, сутра дан дођоше судници и Томо Брицо и Ђиле Ђеврековић и црни Радак и Живан Срнидаћев. Радојица Смиљанин није хтео доћи. Но ту се већ беше испуило и пуно одраслије сеоске момчадије. Кад ето ти, бога ми, дође и чича Стеван кмет а с њим и г. попа, стари отац Остоја.

— Шта тражите ви децо у нашем селу, ушитаће Брицу поп Остоја.

— Ми од тебе, попе, ништа не тражимо, ми ни од кога ништа и нећемо да тражимо, осем оно, на што нам закон даје право... Ми имамо с кметом посла, а с тобом, попе, не. Ми хоћемо да држимо јавни радикалски збор у Суводолу, као што смо га држали и у свима осталим општинама, на што имамо право по закону о јавним зборовима.

— Сине мој, и до сад се наше село са-стајало на договор, али ја у мојих 80 година не памтим да су нам чаршинлије збор сазивале!

— Ево ти, попе, закона па читај!... А најпосле, шта се ти пачаш у народне по-

слове?... Требник под мишку, попе, па ухвати село, те свети водицу, ја каквој баки читај молитву... То је, попе, твоје...

И онда се окрете кмету:

— Слушај, кмете, како у закону пише:

„За јавне зборове треба се само јавити месном кмету....“

— Па сад чуј, кнеже, шта наш краљ, да га Бог живи, каже:

„... Налажемо нашим властима да се по овоме закону управљају, а свима и свакоме да му се поборавају!...“

— Шта сад велиш, кнеже? —

Чича Стеван одмахну главом, па погледа у оца Остоју. Отац Остоја гледао је пре-да се и својим штапом куцкао у једну округлу плочицу.

Он се од једном исправи. Његове очи за-светлише ватром господара што уме да заповеди, али који има снаге и да влада.

— Иди ти, синко, па сазивај збор у твојој чаршији; а овде, у нашем селу, ми вам то не дамо.... Ето, ушитао си кмета, како велиш да у закону пише, и он ти је рекао:

„Не дам“.

— Сад пут за уши, док сте читави, прихвати чича Стеван кмет, гласом, који нимало није личио на шалу.

* * *

Томо Брицо био је тога дана ваздан нерасположен. Да је гуја од њега окусила, отровала би се. Биле би га, с часа на час, разгаљивао. Једном ће му рећи:

— Бога ти, Брицо, јеси ли ти луд?! Не можемо ми сад порадикалити сав свет. Ја сам ти казао, још кад смо пошли, да ћемо мучно у Суводолу што испословати. Знао сам ја за ту погану пошину. А ни она Стевандера није боља. То су ти напредњаци од главе до пете. Него ја и њима знам лека. Не кошта [ни читав марјаш... Благословен ли је угарак! Начиним ја њима дан у поставне ноћи, па после? — Склањају се од политике као ђаво од крста; а кад само чују да неко помене име „напредњак“, они ти беже без обзира — само да се и не десе ту...

Још тога дана, у вече, Брицо је рапортирао радикалском пододбору, како је про-

шао у Суводолу. Ту се десио и ђакон Млађо. Њему ће јетко рећи Брицо :

— Ето, оче ђаконе, ова твоја матора попина све поквари. Он тамо кметује а не попује. И ви имате владику!... И ти још кажеш — наш владика вамо нагињѐ. Мени се овај поп не би ни окренуо у Суводолу. Нашао бих ја њему — кад је мајку за сису ујео.... Нека он одлежи у манастиру... Послао бих га оцу Партенију... Тамо би му лепо било.... А кад ми свршимо свој посао, после — нека се и врати... Ако му не би сами Суволољани звизнули кад кроз село прође — овде сам најтањи!...

И Ђиле превуче шаком озго по врату.

— Море чу ћеш ти његову песму до који дан — док ја вамо још нешто извидим. Не бој се, ја с њега не скидам очију. Он мени није још платио ни за оно што се не хте потписати на овај наш протест против збачења његовога високо преосвештенства митрополита Михаила... То ми добро памтимо. Његово је име већ записано где треба. Боже само здравље!...

— Е, боже здравље; а дотле — не липши магарче!... Море ја хоћу да се образуюје пододбор и у Суводолу.... хоћу тамо свога кмета; а за попа? — Попите, ако хоћете, и прне цигане, а само не напредњаке, одговориће Феђо књижар.... Ево, даћемо вам Ђила. Ако је до знања, он зна сто пута више но ваш „отац“ Остоја.

— Бога ми, тако је. Нама се најстрожије налаже из Београда — да пошто по то узмемо општинске власти у своје руке, прихватиће Белобрк.

— Имају и разлога, окренуће Секула Емуђ. Нека су у свој земљи наши кметови, наши одборници, онда наши морају бити и ћате и бирови; а кад је то у једном селу наше, онда је и село наше.

— А кад сва села добијемо? — онда смо добили и сву капетанију, и упита и одговори Јевто Белобрк.

— Онда су наши избори; онда је наша скупштина.... Онда смо ми све. И — допадне ли се то коме — лепо; не допадне ли се — још лепше.... Нека проба!... Дрва

су сува, а лепо намештена.... Има и сува грања — и „оздо“ и „озго“. Једна варница — па да букне. Ала би то било славно! Ја нешто више волим ово, но оно. У овоме је живот, у ономе мртвило.... Боже, кад би ме сви разумели; ала би то била сила! узвикну Феђо књиџар, и оде свирукати своју познату песму и пратити је одиста вештим ритмом свога добовања....

* * *

Одмах сутра дан отпратио је ђакон Млађо владици предлог, којим је тражио од преосвештеног да постави староме свештенику суводолском, оцу Остоји, капелана. Разлози су му били, да их је и сам Млађо у два маха са особитим задовољством прочитао. И допали су му се. Да се после десет година прочитају, нико им не би могао махнисати. Па и сам отац Остоја, да их нешто прочита, не би им могао ни у чему замерити — само ако би хтео право по души рећи истину, а камо ли, да би могао и помислити:

„Е, вала, ово је намесник баш слагао.“

Најпосле, ево тога места из Млађиног писма, па нека свет цени, да ли је ђакон Млађо имао право или не.

„
. Отац Остоја, парох суводолски, стар је преко 80 година. Он се једва на ногама држи. Већ је почео да попушта у памћењу, а давно је и давно отврд'о и у ушима. Не види да чита ни на наочаре а то ли без наочара. Он већ одавно не служи своју парохију. Парохија је и дуга и широка... отегла се — ваздан — да се умори и младић док је обиђе... А сад, у ова критична времена по нашу свету цркву, изискује се од једног мирског свештеника много више, но икад до сад. .

.“

Зар то нису разлози — а?

Ђакон Млађо узео је слободу да преосвештеном владици означи и само лице, које би, по његовом уверењу, најбоље одговорило предложеном циљу. То је био учитељ Вићо из села Ц...

И то је једна од виђенијих општина у капетан Нешином срезу.

Ово је село још и по томе чувено, што се у њему најпре образовао радикалски пододбор — много пре, но и у самој варошици Б.... Кад нешто предузме да уради учитељ Вићо и Зега механџија, који је, узгред буди речено, држао механу и у селу П... и ту имао своје пушнице, — онда нека се пред њима сакрије и Феђо и Белобрк и Брицо и Секула па и сам Ђиле...

Предлог оца Млађе имао је свога дејства. На једаред тек пуче глас у селу П... да је учитељ Вићо дао оставку. Он оде у Н.... И кад се вратио — био је поп. До-нео је од владике писмо за намесника. Ово је писмо ђакон Млађо на сам дан Благовети 1883. године у порти мале суводолске црквице, пред свима Суводољанима и пред оцем Остојом — прочитао, како се његово преосвештенство, владика, нашао побуђен, да, с обзиром на дубоку старост оца Остоје, пароха суводолског, „истоме“ постави за капелана свештеника Вићу.

— Па, бога ми, хвала владици! То је тре-бао давно и давно да учини, рећи ће неко од простодушних Суводољана.

Кмет Стеван је само одмахнуо главом. Он је већ видео шта је. Отац Остоја није проговорио ни речи. Њему само би тешко, кад ђакон Млађо рече :

— Оче Вићо, сад је ред да данас ви служите у цркви. Служићу и ја. Учитељ Мирко ће држати десну певницу, само не знам шта ћемо с левом? —

— Па, ево, ја ћу, одговориће као из рукава Томо Брицо. Ја сам био четири године у манастиру Гргетегу. За певницом сам певао боље од кога хоћеш карловачког богослова.

Суводољани се одиста зачудише, кад чуше, да Томо Брицо зна да пева за певницом. И, бога ми, Брицо је баш лепо и певао. Имао је грло као девојка. Тај се дан у Суводолу само о томе говорило, како је отац Остоја добио капелана и како је Томо Брицо певао за певницом — све једно, као и сваки поп, ако још не и боље....

Само оцу Остоји цела ова ствар изгледаше веома загонетна. У свему томе он није могао никаква добра да види. Њему паде на само срце нешто тешко — као сињи

камен. Он тога дана није могао ништа да окуси — па ни рибе, коју је, од кад зна за се, радије јео, но како хоћеш печење; а на Благовести његова кућа нигда није била без рибе, па ни ове године.

* * *

Од то доба готово мало о коме свечанику да поп Вићо није имао гостију из варошице Б... Некад му дође Ђакон Млађо, некад Мићо Белобрк, некад Секула Смуђ, некад Томо Брицо, а некад и сам Феђо књиџар. Али му је најчешће долазио Зега кафеџија. Њихово се пријатељство није ни за длаку изменило.... Једном два, посетио је капелана Вићу и сам капетан Нешо.

Све ово није могло бити сакривено од осталих Суводољана, а нарочито оних, које би каква недаћа ма с које стране притисла, па би с тога долазили капелану Вићи, те му се пожалили, а и замолили га, да настане код људи, а и код самог капетана, те да им помогне. Ове је жалбе примао Вића, и објашњавао је људима од куда је то зло пало на народ.... Радаку је већ у тврдо обећао, да

ће му помоћи; а Зеги је шапуо, да би у Суводолу могла радити једна механа ма и III класе, боље но и она у селу П... Та је мисао Зеги просто дала нове крви. Он је с том мишљу и легао и устајао.

И тако, отуд одовуд, еле, попу Вићи испале за руком, те, лицем на Ивањ-дан, сазва први радикалски збор у црквеној порти у Суводолу. Тога се дана уписало и узело радикалске карте њих петнаест Суводољана, не рачунећи ту Радака и Живана Срндаћева, који су се још раније уписали у радикале. Тога се дана образовао и радикалски пододбор суводолски. У њ уђоше:

За председника капелан Вићо, за чланове: Радак, Живан Срндаћев, Радојица Смиљанин и Тадија Врљо.

— Још нам остаје да образујемо од наших људи и општинску управу: главног кмета три члана и осам одборника.... И, ма на мени главе не било, и то ћу извршити пре избора, рећи ће у неком особитом одушевљену млади поп Вићо, капелан седога оца Остоје.

Него, душа ваља, чича Стевана, кога село за свога кмета бира има више од петнаест,

ако још не буде и свих дваест година, — није лако било ни оборити.

* * *

Још у очи светог Илије, у кући поп Виђиној био је радикалски скуп. Ту беше дошао и Феђо књиџар и Томо Брицо, па и сам Ђиле. Све их је довезао Јоле кочијаш. Тога дана беше пала лепа киша, те је пут био доста тежак. Чиноши Ђулашимадоне посла. Бела их је пена почала док дођоше пред Виђине вратнице.

Тога вечера и није било блденија у суводолској цркви — први пут од кад ову цркву служи отац Остоја.

— То не стоји у правилима — типику — службе св. Илије, рекао је поп Виђо, а он ће, ваљда, то боље знати, но отац Остоја, који није како треба изучио ни псалтир, а то ли богословију.

Суводолци су до неко доба ноћи долазили цркви, па кад видеше да је затворена и да у њој не горе свеће, они се враћаше, чудећи се, шта то море бити...

Међу тим су се у кући поп Виђиној претресали „народни послови“ и набрајале народне муке и невоље које му је на грбачу натоварила проклета напредњачка владавина и у опште овај цео бирократски систем.

— Ово се људи више сносити не може, рећи ће Томо Брицо. — Народу су испијени и последњи сокови. С тога је блед као мртвац.... Томе се мора учинити крај.

На то ће рећи Радојица Смиљанин :

— Оно народу је много тешко. Ето, баш — једва дише ; а и терет му је... велики, онај, терет, Па, после, ова трговина — стала са свим, са свим баш. Нико ништа не тражи, али ни да се нашали. Не знам ко је крив Бог му судио!... А од народа се тражи све, све баш. И пореза и оно уз порезу. Ово је народу најтеже. Па, после, да је само то — ни по муке.... Кулук нас просто сат'р.. Мало, мало, а биров ће викнути селом :

„Људи, сутра рано на кулук — и они с колима и они с мотикама. Нико остати не сме!“

— И таман то прође, они викни за што друго... Данас понеси школи дрва, сутра

попу бир, прекосутра — ајде на зекцир... Терет је ово, људи... Ако овако и даље устрaje — не може се живо остати. Шта су они до сад радили на скупштини, ја ве знам; али — нама је тешко... Дава се, дава се, дава се, па се више просто нема откуд... Те с тога бих ја, браћо, к'о рек'о... Доста смо ове до сад слали... Нека оду мало и други... Да видимо, хоће ли они што год, што год народу олакшати... А, бога ми, право да „ви“ кажем, ако хоћете ма што да речете за ове напредњаке... Они су ми се, ево овде, на врх темена, попели... Ако је и девета истина што сам о њима слушао да говоре људи, онда би им мало било да се камењем заспу.

— Погле, погле нашег Радојице! Овај се богме већ ослободио, шануће Томо Брицо Феђи књижару на ухо... Охрабри де га мало, молим те!

Феђо устаде, узе чашу и поче:

— Ако, браћо, не знате тегобе народне; ако нисте кадри да завирите у његову душу — ево, чули сте нашег брата Радојицу... Његове речи — то је тежак уздах народни,

уздах је тај пошао са дна душе његове. Ви сад нисте чули каквога ђивту, још мање каквог ситничара или каквог чаршијског пантљичара... Ви сте чули човека из народа, ви сте чули сам народ.

И сад сви редом усташе и руковаше се с Радојицом Смиљаниним, честиташе му на онако језгровитом и патриотском говору.

Поп Вића га мало и дарну. Он наточи и наздрави му, као будућем кандидату за народну скупштину.

— Он најпре и најпре мора бити кмет у Суводолу, а после, већ, видећемо, рећи ће Феђо, онако без сваке шале.

— Богме, тако је, прихватиће Белобрк... Без свога кмета — немани свога посланика.

Радојица Смиљанин овога је вечера осетио неко задовољство, неку душевну милину, милину, каку у своме животу осетио није.

После овога — додиривата су још нека важнија народна питања, која је требало пре расправити, па приступити, с пуном снагом, збацивању старе и бирању нове општинске управе у Суводолу. За тим се, што но рећи

упливало у читаво море од весеља. Јело се, пило се, мезетисало се; певало се, ајначило се — до беле зоре. Али је поп Вићо све и надмудрио и надјувачио. Неки су покушали да га забуше у испијању чаша, ама их је отац Вићо на делу ухватио. Није им дао писнути. После је ишло све по његовој „команди“. А кад оно пусто суводелско вино поче да тера мачка уз оцак, онда сам поп Вића дође у неко „надземањско“ осећање. Чинило му се, да је он сам доста напредњацима.... Он тек искрљешти очи на Феђу, накриви на леву страну читу, стеже зубима, луци ногом о патос, па онда викну :

— Ама јеси чуо, Феђо!... Доживићу ја, ако бог да.... Ево, овако ће им полетати главе: „Фић! фић! фић!“! Фикну он десним дланом преко стегнуте леве песнице, а чита му се намаче до самих обрва.

— Пет! метну му Феђо кажипрет на уста и погледа га с пуно значаја, па му онда полако прошапта ове цигле четири речи:

„Ђути, ради и — чекај!“

* * *

И сви су попадали — ко на једну, ко на другу страну. Неко је имао јастук под главом, али се није лепо наместио, те му је глава више пресамићена, па је зато хркао, да се могло чак на пољу чути; неко је пао, па и без јастука заспао. Могли су топови пуцати — ти се зацело не би пробудили. Само је још остао на љутоме разбојишту капелан Вићо — на далеко разглашени ноћни мегданџија још из доба свога Ђаковања. Али кад виде да је остао сам самцит, кад виле да га сви изневерише, — онда се и он све-весели. Његово лице поста мало, по мало, мрачно и туробно. Он се удуби у неке мисли, ако се, то јест, може у опште узети, да људи у овоме стању и могу што да мисле. Он се од једном трже. Једна зрака с поља засени му и онако уморне очи. Он погледа кроз прозор. Величанствен приказ! Сунчани зраци ведрога илинског јутра беху позлатили околне висове и окосине; а она два велика бреста у црквеној порти беху обливена румено-златкастом пеном, а са оног лимом окованог крста суводолске цркве, беху

упрта два светла влакна — право на прозор собе Вићине... Поп Вића дође мало себи. Он погледа — свуд у наоколо. Нека полузлатна светлост беше плинула и по његовој соби. Она је осветлила и она, пићсм, умором и — мртвим сном развучена лица његових другова, те су сад више личили на неку врсту лешева, но на људе који спавају. Капелана прође нека језа. Њему се учини да није у својој соби већ у пећини каквих разбојника, које је некаква надземна сила поубијала.

Он уста; али осети да га ноге издају. Он седе. Његово се чело још више натупшти. Он се срддио; ни сам није знао, ни за што, ни крошто. Он се срддио на светог Илију и — на суводолску цркву.

„За што баш данас да осване свети Илија?... И — кад је већ освануо, онда за што баш њега да слави суводолска црква?! мислио„ је.

— Та ми данас имамо далеко пречих послова, но да носимо ове луде и преживеле литије, и нехотично прошапташе његова већ поплавила уста,

У том се полако отворише на соби врата. У собу уђе неко — на прстима. То беше Јоле кочијаш. Он је давно и давно отимарио и напојио Чиноша и Булаша — и већ им и зуб дао.

Он стаде пред попа Вићу.

— Оче Вићо, зајде, болан не био — умиј се мало, очешљај се!... Данас ти ваља служити у цркви.

Вића га погледа. Гледао га је дуго, дуго, па ће му тек рећи :

— Ха, угурсузе један!... Ти ми се само ноћас извуче... Нека те, нека... и отац Вића штупну — два три пута... пашћеш ти мени шака — други пут!...

И опет је морао штупнути — само сад нешто мање. Он погледа с неким поносом по својим друговима који су хркали, као поклани.

— Видиш ли их?... Тако ја умем. Хоће они са мном да се мере... Ето им сад!...

* * *

Малена је суводолска црква. У њу не може стати ни пола онога света, што се

овако о великим годетима слегне, као што је то било и овом приликом — о светом Илији.

Оно старијих и виђенијих људи и жена из Суводола и околних села уђе у цркву. Остали свет, а нарочито момчадија и женскиње, стаде — нешто пред саму цркву, нешто код јужних, а нешто код северних црквених врата. Остало се подвоји на гомилице па стаде где је коме згодније, а највише их се беше искупило под брестовима.

Давно је дошао и стари пона Остоја.

Он оде за десну певницу. Ту му је сад место; али кад виде да се црква напуни, а да поп Вићо још не почиње, он оде у олтар. Кад тамо, а оца Виће још нема.

— Шта је с поп Вићом? упита он Јову Клисара.

— Још га нема.

— Трчи... види!... Које је ово доба!... Шта ће рећи овај народ?!

Јово оде. Али тек што је изишао из цркве, опази попа Вићу где иде. За њим

је ишао још један човек. Јова га није познавао. То је био — Јоле кочијаш.

Отац Вићо не хте кроз онај свет. Он скрену мало у страну — северним црквеним вратима. Он уђе у цркву, а готово га нико и не опази.

И још се дуго чекало. Светом је ишао тих шапат :

— Што ово не почиње?...

Међу тим је поп Вићо већ обукао одежду. Он хтеде да ступи пред часну трапезу, али у тај баш мах осети неку тегобу у глави. Смучи му се. Проби га хладан зној, и једва се дочепаша до оне растове клупице што је с десна у олтару — онде баш где обично Јово држи мангал са жаром. Ту седе и — зажмури. Колико је тако седео, ни сам није знао.

И то нико није опазио, па ни Јово клисар. — — — — —

У цркви беше настала чудна тишина. То није био онај свечани тајац, који обично буде пред свако :

„Благословено царство....“

И само је седи попа Остоја шанутао некакву молитву. Он је њом поздрављао:
„Благословено царство...“

За ту молитву није знала богословија поп Вићина.

И отац Остоја сврши молитву. То се могло познати по томе, што његове усне нису више шапориле; али за то су његове очи биле упрте у свете црквене двери, а оне велике седе обрве беху се готово састале под оним читавим сплетом од бора, које се беху на његовом озбиљном и необично сетном челу натуштиле. Стари овај божји слуга погледао је кад ће се дићи свештеникова рука да скине завесу са светих царских двери, и кад ће се заорити:

„Благословено царство!“

Али се свештеникова рука не диже; нити се његов глас чу.

И сад од једном неста оне божанствене тишине. Њу прекиде некакав потмуо шапут:

„Шта је ово.... Оће ли данас бити службе божије?...“

И Јово се клисар беше нешто устумарао. То се није могло сакрити од људи, а наро-

чито од чича Стевана, који је стајао напред пред људима. Јово уђе у олтар — на северне двери. Не би га мало, па опет изађе — на јужне двери. Био се сав зајапурио. Он приђе оцу Остоји — на прстима. Саже се и нешто му шану на ухо. Старац га оштро погледа. Чисто се исправи. За тим оде у олтар. То су сви видели...

Сад наста опет тишина. Али ова тишина не беше као она прва. У оној је било побожнога ишчекивања, а у овој неке страве.

* * *

У олтару, на десној страни, на растовој клупици, у пуном црквеном округу, беше се пош Вићо завалио и — заспо. Глава му беше брадом клонула на груди, а руке пале на клупу — као, Бог с нама био, у мртваца. Лице му беше преливено неким модрикастим бледилом. Доња му се усна отобољила, а с ње се повукла нека врста влакнастог расола.

Да станемо. Пред овом се грозном појавом скаменио и сам седи отац Остоја. Он је био у светом олтару, пред сликом обесвећења... Да ли да је се дотакне? — Овај смирени,

овај благи божи слуга стресе се. Њега ухвати дрхат. Поплашио се — први пут у своме животу. Он се мало замисли.

Он пружи руку и метну је злосрећном попу Вићи на раме. Дрмну га мало. Поп Вићо прогледа. То беше страشان поглед — поглед мртва пијаног.

— Устани, благому шану седи свештеник. Али овај шапут као гром с неба затутњи у ушима несрећнога попа Виће. Он устаде, али се поче љуљати.

— Скидај се!

Поп Вићо само исколачио очи на зверу. Он пође часној трапези. Изгледало је, као да му се чинило, да га тамо неки посао чека. Тако нешто једнако му се врзло по глави — још од јутрос.

Седи свештеник нађе се у чуду. Али он се од једном исправи — за читаву једну шаку, а очи му заблесташе неком свети-тељском ватром.

— Стани, синко! повика он слабим, у саму душу продирућим, гласом.

Поп Вићо стаде — као укопан.

— А што, оче Остоја?... Време је. Да почнемо. Данас је св. Илија. Данас слави наша црква.

Отац Остоја га погледа — тужно.

— А што... а што — питаш?... Што Бог не тражи од болна поста, ни — од пијана молитве!.. Ти си пијан, мој весели синко!..

Поп Вићо је само бленуо у оца Остоју.

— Скини се.

И поп Вића је слушао — као мало дете. Он скиде одежду, епитрахил, на — пође.

— А стихар?

Поп Вића погледа низа се. Још је ваљало скинути и нарукнице, појас и етихар. И он то све носкида.

— Сад седи — ту, рече му благо отац Остоја. Поп Вићо седе — на исту клупу. Црква је пуна народа, додаће шапудом етари свештеник... Да те таког не виде — мој добросрећнице!..

За тим се отац Остоја сам обуче, па као сенка приђе часној трапези. Метаниса — три пут. Пољуби свето еванђеље — три пут; рашири руке, подиже их небу, и његова бледа уста сташе шаптати оцет ону мо-

литву. У тај мах, рекао бих, сама се завеса скиде са царских двери, и онда сводовима малене суводолске цркве одјекну оно свето, оно узвишено, оно божанствено :

„Благословено царство, оца и сина и свјатаго духа — њиње и присно и во вјеки вјеков!...“

„Амин!“ одговори иза леве певнице учитељ Мирко,

И цео се онај свет стаде кретити и Богу молити. — — — —

Света је литургија почела.

* * *

И ономе се свету одиста учинило као да оно није њихов стари поп Остоја, већ какви, с неба послани, божји угодник. Али кад изађе на амвон и благо погледа по народу, онда кроз онај народ прође тијан шум....

Отац Остоја држао је у руди стари — као восак жут дрвени крет, што га је некакав побожни хаџија још пре сто година донео из Јерусалима и поклатио суводолској цркви. По лицу му се просула она вечна, она милосрдна, она протодушна благод,

а очи су му блистале тајненом светитељском ватром, што бедне и невољне крави и загрејава, а окореле грешнике пржи и — сагорева. Сад у цркви наста свечан тајац Седи свештеник поче :

— Децо моја, Суводољани моји, и ви браћо из других крајева, — синови свете Христове цркве — помолите се са мном заједно, Господу Богу, да нас сачува од напасту лукавих људи!... Тешко је народу кога оваки људи повуку за собом. С тога је сам Христос Спаситељ у својој молитви господњој рекао :

„...И не веди вас во искушеније, но избави вас от лукаваго!...“

Чак онамо до северних врата опази се неко комешање. Отац Остоја погледа. Није се преварио. На самим вратима беху се почела кривити некаква развучена лица. То беше Томо Брицо, до њега Јевто Белобрк, а мало даље и Секула Смуђ и Тадија Врљо.

Отац Остоја се чисто исправи. Чело му се натушти, а обрве се над саме очи намакоше.

— Умукните ви тамо! Овај збор нисте сазвали ви. Ово је збор Господњи! И, о чуда,

ових лица неста — као да у земљу про-
падоше. За тим седи свештеник поче опет
благо — као да вишта ни било није.

— Хоћу баш да вас нешто упитам —
к'о дсцу своју. Вас ту има пуно вредних
виђених и на далеко чувених домаћина. Како
би вама било, кад би се неко у ваше домове
ушуњао, па почео да наговара вашу чељад
да своје старешине не слушају?

— Не може бити, да ви нисте опазили
оно зло, од кога сам се ја преи'o?... Видите
ви то, децо, који су то људи — што пођоше
по вароду те завадише оца са сином, сина
с оцем, пријатеља с пријатељем?!... Каква
добра доносе ти људи, што наговарају народ
да своју власт не слуша?... Ја вам, децо,
кажем, да ти људи не желе овој земљи добра,
а и ако желе, која вајда, кад тако раде,
како ће и њих саме и нас и сву земљу снаћи
тешко зло.... Може ли, децо, бити кућа без
свога старешине, село без свога кмета, капе-
танија без свога капетана? Не може, то
ви сви знате. А имати свога домаћина, а
не слушати га, то је, колико и немати га...
У којој кошници нема матице — ви знате

шта буде и од чела... Права несрећа. Ту
мре сва кошница. Тако је и са једним до-
мом у коме се не зна, ни ко је старији ни
ко је млађи; тако је исто и са једним селом,
у коме је кмет нигде и ништа... У коме се
селу не слуша кмет, у коме се срезу не
верма капетан, у томе се селу, у томе се
срезу слушају лопови, харамије, паликуће и
убилци; у томе селу, у томе срезу влада
онај ко је јачи и бешњи; тамо је женик зло,
а невеста му је напаст. Знате ли, децо, где
су сад учестале паљевине, отмице и лопов-
луци? — Тамо, где се сваки дан збацују
кметови; тамо, где се разбијају суднице и
отимају општински печати; тамо, где једна
пијана гомила оглашује сама себе да је
јавви збор, па после чини шта хоће, а тој
својој обесној радњи удара печат законитости,
и сваком, ко јој се не поклони, грози —
угарком и кијаком... Смемо ли свету по-
гледати у очи? — Нас ово зло, нас ова
напаст раздире — сто пута горе но да нас
бесни вуци растржу... Тешко овоме јадном
народу, ако га овако разломљена дочепају
беснивихори какве изненадне светске олујине

Ти ће нас вихори као рашчешљано перје
разнети у незнан, Земља ће ова постати црно
згариште. По њој ће наши душмани свој
пир пировати. Ми ћемо постати туђи изме-
ћари... Краљевић Марко и Милош Обилић
— то ће бити за нас имена без значаја,
као што ћемо и ми бити мртви и за се и
за цео свет. Така судба чека ову земљу
ако се за времена не врати сваки на своје
место. И народ има свој образ — онако
исто као и поједини људи. Шта је још у
нас остало на што се зли дуси нису калом
бацили? Децо моја, Суводољани моји, и ви
браћо из других села и општина, учите своје
млађе да вас слушају поштују, какоће и њих
и њихови млађи поштовати! Сељани нека
слушају свога кмета, а села свога капетана!...
Старији нека буду добри својим млађим; а
власти нека буду заштита правди, одбрана
слабијем, чувари реда и законитости! А ми
сви — што нас је год, — искупимо се око
свога Краља; јер је он домаћин у дому на-
родноме... Пазите добро што ћу ви рећи!.. Он
је град народни. Он је наше уздање.. Кад
тај град опасује још један зид — зид чисте

синовље љубави наше, онда га никаква људска сила освојити не може!..

— Децо моја, Суводољани моји — ми смо сад своји.. Не д'о вам Бог знати, како је то бити под туђином!...

И он застаде. Погледа горе — рек'о би самом престолу свевишњега.... Рашири обе руке и подиже их у вис. Његово лице сину неком надземском радосћу, а две крупне сузе скотрљаше му се с боре на бору, док се најпосле не изгубише у оној, као снег белој, бради. Он викну потресеним гласом:

— Господе Боже мој!... Погледај милостивим оком твојим на овај измучени народ мој!.. Не дај, Господе Боже, молим ти се, да га зли дуси наводе на пут искушенија, но избави га от лукаваго!..

И сав се онај свет оде кртити и Богу молити. — — — — —

После је била литија.

XI

Није прошло ни неколико дана по св. Илији, а већ је капетан Нешо добио надлежним путем налог да по извесној тужби испита неке сведоке што су се десили на служби на св. Илију у суводолској цркви. Ево имена тих сведока: Томо Брицо, Јевто Белобрк, Секула Смућ, Биле Ђеврековић, Живојин Срнаћев и Тадија Врљо. У томе акту били су забележени и: Јоле кочијаш, Радак и Радојица Смиљанин, али су сватри ова имена превучена црвеним плајвазом. То се ни до данас није могло сазнати ни ко је то учинио, ни за што је то учинио. Њих капетан Нешо није хтео ни звати. Остале је све звао. И они су сви дошли. Најпре је испитан Томо Брицо. Ево како је он сведочио:

„Ја, мој посинак — Јевто Белобрк, Секула Смућ, Феђо књијар и Биле Ђевре-

ковић — одвеземо се сад у очи св. Илије суводолској цркви. Она слави св. Илију. Одвезао нас је кочијаш Јоле. Сви смо свратили кући поп Вићиној. Звао нас је човек. Благ је дан. У вече пођемо сви право цркви на бденије — сем Јола, који је остао да намири коње. Кад тамо, сиромах поп Вићо — удари на белај! Распирлитао се поп Остоја — као да се помамио. Чим долети, он дочепа кључ, затвори цркву и оде као да су га фурије спонале. Ми се онде по црквеној порти окренусмо мало на и одосмо. Тако је — кад човек остари, он и памећу попусти.... Ето за што у суводолској цркви није било у очи св. Илије бденија...

„Сутра дан је била још већа брука и то у самој цркви, или, боље рећи, у самом светом олтару. Ми сви одемо још на прво звоно. Отац Вићо оде у олтар и обуче се и таман да отпочне службу божју, а на то отац Остоја долети као смушен, јурну у олтар и викну, да смо га сви могли чути:

— Доле одежду; епитрахил вамо дај! Брже!!...

„И сиромах поп Вићо, није имао куд ни камо, свуче се. А шта је и могао друго да ради?... Да се противи?... Не иде. Благ је дан. Пуна црква народа. Брука би била сто пута гора.... Најпосле, и млађи је. Добро је учинио.

„На ово се могу заклети на сто еванђеља.“

Овако су исто сведочили и Јевто Белобрк, Секула Смуђ и Ђиле Ђеврековић. Истина, не баш истим редом и речима, али у главном не вали ни запета. Па и како би другојаче и могли сведочити, кад веле, да су сви заједно били у суводолској цркви и у очи св. Илије и на сам дан св. Илије, и кад кажу, да су оно, о чему су сведочили, својим ушима слушали?... Секула Смуђ на крају своје сведоџбе још је додао, да се на те речи може заклети у сто цркава; Јевто Белобрк — у сто судова. Ђиле је само казао, да се на то може заклети, а ништа више.

Протокол о испиту ових сведока водио је Божо практиканат, а Нешо капетан присуствовао је док се год ствар није иследила како треба. Он је мотрио да се све запише што људи по души кажу да је било.

У осталом, испиту ових сведока присуствовали су и ђакон Млађо и Зега кафеџија.

* * *

Још истог вечера ова су акта послата у Н... преосвештеном владици. Те исте недеље дође капетану Неши надлежним путем налог, да с места спроведе оца Остоју, пароха суводолског на издржавање једномесечне епитимије у манастир Р... и да га преда игуману Партенију, старешини поменутога манастира, коме је — вељаше се у томе писму — отпуштен налог, како има поступити са осуђеним парохом суводолским.

* * *

Некако баш тих дана и зашла је у „Гласу Православља“ једна notiца овога садржаја :

„Од како пословима ове јадне земље млатају напредњаци, све нам је пошло наопако. Самовлашће и разврат куд се год човек окрене. Од тога нам није ни сама света црква поштеђена. На што још није пљунула обест напредњачка?! Ово је дана читуља њихових тешких грехова још једном рубриком по-

стала богатија. Једна њихова креатура, познати поп Остоја, парох суводолски, у очи самог црквеног патрона, самовласно закључа цркву, само да не би његов капелан држао бденије као што се то чинило свакад у очи св. Илије. Па му и то не би доста, већ сутра дан, баш у моменту кад је поп Вићентије хтео да отпочне службу божју, подбоден партијском заслепљеношћу, поп Остоја, као суманут, улети у олтар, па се раздера на свог јадног капелана колико га грло доноси :

— „Одежду доле!“

„И тако му забрани да тога дана служи.

„Ово је чудо од дрскости, сав онај свет, што беше дошао цркви да се Богу помоли и да чује слово божје, својим ушима чуо и својим очима видео, и од чуда се каменио. Дело је ово већ ислеђено и потпуно доказано. Суштина кривице као и њено тежиште лежи у томе, што је поп Остоја „самовласно“ и „насилно“ присвојио владичанску власт и једном свештенику, у чину себи равном, одузео епитрахиљ.... Али ми сумњамо, да ће напредњаци овоме своме

апостола за овај јавни скандал и једну
длачицу из браде ишчупати.... Видећете,
да ће од свега овога бити: Изео вук ма-
гарца....“

* * *

Тих некако дана, донела је и „Самоу-
права“ једну белешку о истом догађају.
Белешка је носила наслов:

„Напредњачко насиље свуд па и у цркви.“

Из те белешке ми вадимо ово што иде:

„Имамо да пренотирамо још једну на-
предњачку бруку. Како она није прва, то
је сигурно, да неће бити ни последња. Су-
водолска црква слави св. Илију. Стара и
добро позната власничка скутовоша, поп
Остоја, уврти себи у главу, да ће што год
што год наудити своме капелану, попу
Вићи, своме „начелном противнику“ — ако
му не дадне да у очи црквене славе држи
бденије. Он дочепа од цркве кључ, и не
хтеде га дати на толике молбе првих људи
у Суводолу. Народ је сву ноћ врвио цркви,
па кад је видео затворену, он се враћао
сестан кући. Но попу Остоји ни то не би

доста. У тренутку, када је поп Вићо хтео да отпочне службу божју, онај окорели грешник, као бесомучан, јурве у цркву и на најгрубљи начин смакне одежду оцу Вићи и забрани му да служи...

„Ми сад питамо: Кад овако напредњаци раде јавно и у сред светих храмова божјих, пред лицем толиког народа, а да шта ли они чине — онако испод руке — у мраку?!

„Да је овако што ма ко други урадио, не би га мајци окадило ни пет година за-творара.... Одлетела би му брада — као да нигда ни била није. А овако, кад је то само отац Остоја — седи и свакога поштовања достојни божји слуга, као што би се о њему по који затуцани напредњак изразио, — видећете, неће за то ни увом мрднути, неће га, просто, ни глава заболети. Какве су ствари напредњаци забашуривали, а да ову не забашуре!. Све што може да буде, то је, што ће, да би замазали безазленим Суводољанима очи, свога доброга старину послати у који богат манастир на десетак дана епитимије, те ће се овај седи божји слуга, том приликом,

мало и прочастити..... Ако отац Остоја, онако с немоћне стране, оглође кошчице једном или двома прасадима, једном или двома јагњадима; ако којој боци старога манастирског вина пирне за душу, — то, ваљда, неће бити противно светим канонима....“

— Вала, људи, ако је ово и пола истина шта ови пишу, онда би тога попа ваљало за језик обесити, — говорили су они, који су горње нотице прочитали, а који нису познавали ни оца Остоју ни оца Виђу..

* * *

Онога дана, кад је Божо практикант саопштио оцу Остоји решење преосвештенога владике, којим је осуђен на месец дана епитимије, ту су се десили и учитељ Мирко и чича Стеван, кмет суводолски, и газда Вуле, побратим Јолов, који беше дошао у Суводол да обиђе своје пушнице. Чича Стеван одмахну главом. Он погледа у оца Остоју, па у учитеља Мирка, па у газда Вула.

— Пих, све зло и горе! рећи ће више у себи газда Вуле. То је, знам већ, масло онога препреденог лисца.

Учитељ је Мирко гледао преда се и нешто мислио.

— Па кад велиш, синко, да пођемо? упитаће г. Божу отац Остоја, а по лицу му се просу нека ведрина, што је даје чиста и неокаљана душа.

— Па... оче Остоја, бога ми, пођи одмах!... Још данас... Никако друкчије... Шта ћеш? — Закон је закон. Тако ми је на ређено.

— Па да пођемо синко.

И они су се тога дана кренули. Газда Вуле је одмах послао једног на коњу да брзо оде у Б.... Они су пошли мало доцније. Али су опет стигли за вида.

До вечере су се рахат и одморили.

* * *

С десна, до оца Остоје, посадише мене, а лева учитеља Мирка; до мене седе чича Стеван, а до учитеља газда Вуле. Још беху три празна места. Једно је за Јола, знао

сам; а она друга два? — За газдарицу Јелу и њену ћер Мару — мислио сам.

Таман сипасмо чорбу, кад ето и Јола. За њим уђе и Мара. Њено се лице чисто запламтило; а они радосни погледи — као да су хтели покликнути:

„Ево га — дошао је!..“

— Ама, где си, човече?!.. Баш си заслужио да ти преврнемо таџир, рећи ће му газда Вуле усиљеном шалом и пекако га испитујући погледа... Они су се разумели. Јоле се само осмехну. Ама му тај осмех беше сетан. Видео сам.

— Де седи!.. Ето, и ми тек што почесмо, окренуће газда Вуле нешто слободнијим гласом. — — —

И ми смо вечерали — господски вечерали. Сад знам за што је онај коњаник из Суводола онако дојурио. Па и пак ја нисам појео ни десет залагаја. Нисам могао — што ћу крити. И моји погледи и моје мисли отимали су се тамо — где је она била. Онај велики орман беше бацио полупровидан одсенак. Она је ту стала и — дворила нас. Кад би

је год погледао, њене би очи побегле — куд било. Некад је к'о гледала у слике краљевског дома, а некад у оно цвеће што је на њеном сточићу. Али, залуду јој, видео сам ја.... Њене су мисли биле на другом месту.

Једном јој уграбих поглед. Она се запламти. Обори очи, па оде гледати некуд — у незнан. Никад је лепшу видео нисам. То беше слика мојих боних, али и мојих златних, снова. Онај вилински стас, оно онђеоско лице, па онда оне велике, оне паметне плаве очи што их засењаваху дуге свилене трепавице; оне златно-плавкасте витице што се неатно играху по њеном спретном белом челу; ову дугу, густу косу, што се као златно паперје беше просула у некакав необичан неред, па онда онај мек поглед, поглед што заноси, што очарава, — видео сам ја.... Он ме је провео кроз све фазе оне љуте заносне грознице. Он ме је поново у живот вратио....

Ја бејах престао да једем.

— Ти си из Београда, синко? трже ме као иза каквог заноса отац Остоја. Осетио сам неку топлину уз образе. Нема сумње

ова ме је старина хтела опоменути, да ја нисам сам за домаћинским столом.

— Јесам, пречасни оче, одговорим му... Из Београда сам.

— Хм, из Београда, ја... Тако је, мој синко... Шта ћеш... Ето, да ти је ко казивао шта ми овамо патимо, је ли, ти не би могао веровати? Знамо све. Причао нам је газда Вуле. То је и за њега и његову кућу, мој синко, несрећа права. Ако сам ја ту, дијете, крив, или овај мој кмет Стеван, или овај наш учитељ, то је и газда Вуле. Његова је механа, истина; али механа је механа. Ко ти ту не дође и не оде?! Сад више но икад... Него, збиља, бога ти, синко, познајеш ли кога год од те наше горе госпode?... Знају ли они што год за ову нашу невољу?

— Ја мислим, да знају, пречасни оче, одговори му.

— Па по богу, дијете, шта им би, те пустише — да овај народ овако страда? —

— И ја се све томе чудим, прихватиће чича Стеван... Зар не видите, људи, да се ово све разобручало?...

— Бог ме, ако овако и даље остане, неће ваљати, па нека ми каже ко шта хоће, приметиће учитељ Мирко...

За тим се окрете Јолу:

— И ти си онда био у Суводолу. Ти си их и довезао. Све ми се чини, да оно ти и допрати попа Виђу до цркве? —

Јоле је трљкао један крај од своје салвете и гледао у учитеља Мирка. Био се замислио.

— Па? — ти си видео све... Јеси ли? —

— Видео сам, одговори Јоле.

— А знаш ли ко је за оно осуђен? —

— Знам....

— И ви сте сведочили?

— Ја не, упаде му Јоле у реч. Неко ме је изоставио. Добро је учинио; али и да ме није изоставио, ја бих казао истину и — то оцу Остоји не би помогло. Један против шест — отпада. Данас правда страдала са лажне сведоџбе. Данас сведоци међу у апс ни криве ни дужне, а отуд ваде оне који су давно и давно требали да затегну штрангу.... Није ово само „гостионица без сведока“. Њих је пуно — где се год човек макне!...

— Бог ме су настала зла времена, упашиће му у реч чича Стеван кмет.... Хај, капетан' Васо, где ли си!... Ја, боже, да сад нешто устане из гроба!... Не би познао своје капетаније....

— Е, да устане, приметиће отац Остоја,
— шта би и он кукавац могао учинити?

— Замолио би Бога да опет легне у гроб -- да нашу бруку не гледа, одговори учитељ Мирко. Овај се свет извитоперио. Истина, није сав; али која вајда, кад се оно, што ваља, завукло у мишје рупе, па отуд само сеири. Сад се и они не остављају на миру. Ево, ја не припадам ни једној партији, па су ономад за мношвом у два маха звиждали и звонили. А за што? Што су ми понудили своју карту, а ја је не хтедох узети. Сад многи отреса ушима, ама доцкан. Тако нама и треба! Ево, ја главом, гледао сам у онога Феђу као, боже ме опрости, у свеца. Сиромас Раде Ђеврек — он се клео њим; а богме, он би и данас био жив да га сину није узео за учитеља. Ја га, истина, познадох, али доцкан.... Ја сам освићао, слушајући га. Најрадије је говорио о раду, о радницима,

о капиталу и о ђивтама. Он је по говору од главе до пете апостол рада, заштитник рада; а од кад се родио, па до данас, још није својим радом заслужио ни марјаша. Ја му једном баш то пребаших... Знате ли шта ми је одговорио? — И, јест, рече, ја и нисам никад ништа [зарадио... Што ме не упиташ за узрок?... Ти знаш, да свака појава има свој узрок. Ето, и ја сад живим од туђег зноја, од туђе зараде. А за што? — Што сам и сѐм створ данашњег ђивтинског друштва. Оно ме није учило раду. Оно ме је учило да будем паразит. И баш за то је потреба да се живо на томе ради како би се данашњем друштву друга праведнија основа дала. Ја сам се, рече ми неким свечаним нагласком, томе посветио. —

— И ја бих му, настави учитељ даље, томе и поверовао; али, ево белаја — он је био учитељ Ђилу. Па чему га је научио? Да најпре страћи сву очину готовину; за тим да задужи оца; а после? — да га осрамоти... Ко је могао веровати пре доласка Феђина у кућу Ђеврекову, да ће сиромаш Раде допасти апса због банкротства? Па

упитајмо се даље: Чим му се сад занима ђак? — Каквом га је раду научио? — Да напада мирне путнике по друмовима, да им утрампљава радикалске карте; а, ако до какве згодице дође, да и по коју кесу коме одсече... Сад је, како чујем, отишао још и даље. Постао је харамија; он прети угарком. Ко угарком прети, не може бити, а да му се он ма у којој прилици није ослудио.

— А ко вам је то? — упитах их ја и нехотично.

Јоле погледа у газда Вула, а г. Вуле се окрете мени:

— То је онај што је ономад забад'о нож у астал. Онда сам из кафане избацио и њега и његове другове, а вечерас сам изјурио на поље целу радикалску скупштину. Даље се више не може. Вечерас сам на њихне очи бацио њихову карту у ватру. Сад? — Што ће бити — нек буде.

— За њима се и не сме даље, прихватиће Јоле гласом особите решености. Куда су до сад ишли моглисмо и знати. Сад им се већ губе путеви. Једно говоре народу по збору.

вима, друго један с другим по собама, а треће се мете по главама појединих првака њихових. И они су се почели пометати — као ждралови. Не боје се неуспеха, колико сувише велике победе. Они као да је већ виде; али их хвата језа, што ништа разговетно не могу да виде иза те победе.... Тако ми је од прилаке ономад говорио на растанку г. Среја.

И Јоле мало застаде, па ће се тек окренути мени :

— И о вама смо, господине, говорили. И он зна све.... Ћутао је целим путем. Био је веома брижан. Једном ће ми се окренути :

— Море, Јоле, видиш ли, да смо се веома заухтали. У наше је редове пробио елементар двојак. Један је дошао — да се нашим успехом користи; други — што нас не разуме. И ми ћемо баш онда насести, кад нам се учини, да смо на врхунцу своје моћи, својих победа.... Чудан је ово народ!.. Збиља, чули ти онога што предлаже, да нам, чим победимо и уђемо у скупштину, први посао буде, да повратимо батине. И он је то изговорио с таким безазленошћу, да ме

је просто помео. А он ми се учинио далеко оданији нашој ствари но они други.... После, оно, што се догодило с нашим другом?... Јоле, оно је страшно; а још је страшније, што су то извршили наши први људи.... Јоле, ја те уверавам — таква дела далеко су од најоштријих срестава, којима се ми у борби с нашим политичким противницима служити смемо. Г. Среја је то изговорио неким гласом коме сам и сам морао веровати. Али он јадник не зна ни девету шта којекакви несрећници по народу раде, а све међу на рачун радикалској странци.

— Немој, побратиме, да их браниш! Они су сви једнаки.... Ама зар Белобрк да усрећи овај народ? Он није умео да сачува ни оно што му је као златна јабука само у крило пало.... Волан, ти знаш, колико је имаће покојног Павла Бошњака, па га је за годину — две страћио!... Сирота Злата!... Њу ми је највише жао. Као да је гледам, где перетуће кошуље да оно детешче захрани, одене и обује.... И он сад тражи да заведе други бољи ред у овој земљи!...

— Е, стани мало, газда Вуле, окренуће г. учитељ. Ја се ту с тобом не слажем. Није крив кусоња што је разбукао сено, но онај који га је у котар пустио, или који није сено добро оградио.... Стока је стока; она не зна. Пустиш ли је само, она нешто поједе, а десет пута више погази и сатарџи. Има људи, газда Вуле, који су гори од стоке.... Што вичеш на Белобрка?! Зар је он крив? Ти знаш — чиј су прети то све исплели.... То је пут којим у нас обично пролазе све богате пунице. Да није неко хтео, зар би се игда маси покојног Павла Бошњака поставили за стараоце људи као што су — Феђо учитељ Ђилов и Секула Смуђ, што је сву своју и очевину и ујчевину метнуо у визу, што је... него шта говори ја?! Ти то боље знаш. За то су те, ако се не варам, мало и уштинули? —

На ове се речи Јоле мало осмехну.

— Јес, добро говори г. учитељ. И ја нешто од тога знам, рећи ће Јоле више, да би мало ајнака затурио и дружину развеселио. Како се све на свету мења! Онда би мој побро и Секулу и Феђу и Белобрка па и Тому

Брицу попио у чаши воде, а сад? Исповедају једна начела!...

— Побратиме, метни капу на колено па с њом шалу збијај! Ја данас нисам за шалу, осече се газда Вуде и лепо се могло видети како му се запламтише образи од љутине.... Ви мене сви знате. Ми смо данас остављени да сами себе и своја имања бранимо од сваке у бога напасти, па и од самога угарка.... Ето, ја седим овде, а памет ми је тамо, где сам и свој живот уложио...

— Море оставите се људи шале! Ово није за шалу, упашће му у реч г. учитељ. Зар не видите, да смо сви пошли некуд куда нико живи излаза не зна... Мени се чини, а дај Боже да се ја преварим, да наше патње тек сад иду. Тешки су греси који ову земљу притискују.... Нас још жеже невина крв, проливена у црном Кошутњаку.... Почнимо од Косова, од косовске вечере!... Вековне нас муке не бише кадре опаметити. Размислимо дер мало, опет вам велим, о ономе што се ономад десило у нашој цркви. Оно је гледао сав онај народ; а цео народ увек зна шта је право а шта је криво.... И онај, који

је требао да буде суђен и осуђен, који је обесветио сâм свети олтар, — тај данас слободан хода. Њега нико ни за длаку повукао није; а онај, који је свети храм Христов сачувао од обесвећења, а онај народ од саблазни, — тај је, ево, узет на одговор; он је осуђен, он је понижен — он осрамоћен!... И кад се 'вако ради с оцем Остојом, онда шта мене може сутра снаћи? На кога се ја могу поуздати?... Кога је било, браћо, до истине, до правде, тај је могао наћи и једно и друго.... Што та власт не упита кога год од толикога другог света?... И сад? — Шта нам је у стању да дâ ова наша отаџбина? — Видите ли, да нас не може да заштити од клевета, од напасти, од понижења.... Погледајмо мало боље око себе! Мени се чини, да ова наша држава пати од неке тешке болести... Море, не плашим се ја ни Томе Брице, ни Феђе књижара, ни Ђила Ђеврекова, а још мање Белобрка и Секуле Смуђа.... Друго је, чега се ја плашим.... У нас је попустила власт. Она готово свуд осуствује; а што је најгоре, као да нема ни изгледа да ће се у

скоро вратити на своју дужност... Ја ... Али нека. Боље је да ћутим. И дувар уши има.

И у тај мах нешто страховито тресну у средњи прозор. Онај се полелеј сав сручи на наш сто. У соби се у пола смрче. Сад тресну још једном, али јаче и ужасније. Учини нам се да се из прозора и сама Ђерчива иставише. По свој соби звекнуше парчад од прозорских окана, а у исти мах нешто потмуло лупи онамо код великог ормана, и тад болно пиесну један женски глас. Ја сав претрнух. То је био глас њен..... Сви полетеше на поље. Јоле је био први. Он је, док би човек тренуо, отворио прозор и искочио у авлију. За њим полетим и ја. На пољу је киша ромињала. Прст се пред оком видео није. Ја стадох као укопан... Куд сам знао поћи. Морам признати, да сам цептио — као прут. Био сам се преп'о, па квит.. Чуо сам потмуо тутањ, за тим дивљу вику....

— Стој, ни корака даље, или си сад свршио! загрми глас Јолов — чак иза коњушнице.

— Овамо, овамо !... Ево их !... повика неко тамо негде иза дрвљаника. Нека се вика диже и на улици.

За тим се све утаја.

* * *

— Има ли кога год жива?!.. У помоћ!... Доктора!... Маро.... чедо моје!.... Ево, ево мајке твоје.... У помоћ!...

Полетим у собу. Страхотан приказ. Доле на патосу, до великог ормана, лежала је — Мара. Бледа као смрт. Учини ми се да и не дише. Лево слепо око беше јој нечим расечено, а отлен се повукао млаз крви, те начинио преко бледог образа црвену бразду, којој се крај губио доле негде у њеним алабастер-недрима. Ја се сав стресох.... Јест, ово је она иста слика.... Оне очи, оне свионе трепавице, она дуга, она златна коса.. Све оно. Па и она рана на слепом оку... Оно бледо, крвљу попрскано, лице.... Сањам ли ја? — Или је ово међа између сна и буднине?... Учини ми се, као да ми испред очију сину сенка мога злосрећног друга.... Као да пронесе и сврд'о и тестеру. За њим је Зељов махао репом. Осетио је људску крв... Мени нешто жигну у главу. Соба се око мене стаде витлати. Хтео сам пасти, да ме као утопљеница не шчепа за руке газдарица Јела :

— Господине, да си ми по Богу брат!... Помози ми!... Трчи по доктора! Него не, стави, да је дигнемо на кревет... Куку мени несрећници! Маро, чедо моје... погледај... Ево твога господина!...

И, о Боже, она прогледа : а њена бледа уста — прошапташе :

— Ваздуха!... Хоћу да се угушим!...

Полетим да отворим прозоре. Луда посла! Један је био широм отворен, а она друга два — оба разбијена. Вратим се.

— Госпођо, умирите се. Она треба да је у тишини... Распремите кревет, па ћемо је полако тамо пренети. Тако смо и урадили.

Кад је се дотакох да је подигнем, мене свега обузе некаква ватра. Како сам је узео и на постељу однео, ни сад не знам. Али чим је спустих, она отвори оне велике оне плаве, оне паметне очи, а око уста јој се залепрша, благ, али и пун бола, осмех. Ово је обрадовало њену јадну мајку. А мене? — Да ћутим; боље је.... Ја погледам на њене груди. На левој страни, на оној зелено жућкастој батисној хаљини са љубичастим цветићима, стајала је, колико судланица ве-

лика, мрља од кала. То беше белега од онога малопређашњег ударца. Окренем се месту где је сирота пала. Ни сам се преварио. До саме ножице од доњег миндерлучког ногара стајао је, колико добра песница, округлао камен. — Узмем га. Прави речни шљунак. Био је још каљав. Сад ми је све јасно....

— Како вам је? упитам је с неком страшљивошћу. Она се опет осмехну.

— Овде осећам неку топлину, рече она и понесе руку грудима.

И у тај се исти мах закашља... И на уста јој бљуну сама, чиста крв. Ја сав уздрхтах, а њена несрећна мајка врисну као да је на гују стала...

Ја излетим у авлију, за тим и на сокак. Капија је била широм отворена. Киша је још јаче падала. Средом калдрме већ је мрморио олук. Куда ћу, шта ћу? — Ни сам не знадох. Да зовем лекара; али где му је стан? — Погледам уз чаршију. Пуста. Нигде живе душе. Погледам низ чаршију. Далеко доле, у другом реду смотрих један

осветљен прозор. Да одем тамо ; да упитам, где могу лекара наћи. Тако сам и учинио.

На доњем боју ове куће мора да је кафана. То су ми казала врата с чаршије и један фењер, који је већ био на потоњем издисају. На горњем кату беше као неки докшат. Ту је био овај осветљени прозор. Ама где су стени?!. Како да се попнем? Другог излаза не нађох. Реших се да — вичем.

— Седи ли у овој кући доктор? повичем колико ме грло доноси. Невоља је велика — ако Бога знате!..

На једаред чух како се врата отворише и затворише. Оне светлости у соби неста. Отворише се врата и на докшату, и зраци од свеће осветлише и докшат и калдрму преданом.... То беше жена у дугој белој халбини с неким црним, на грдне параграфе извезеним, шарама. У руци је држала свећу, али тако згодно, да јој је осветљено и лице, и оно, као снег бело, чело, па оне црне обрве, па она дуга и као угљен црна коса, па оне велике и живе очи — е би човек рек'о, да је она навлаш тако удесила.

Она мало застаде. Измаче свећу у страну, да би ме боље видела.

— Кога тражите, господине? упитаће доста несигурним гласом.

— Лекара, госпођо.... Несрећа се догодила....

— Коме?—

— Мари Вула угоститеља....

— Мари?! не даде ми ни излушити.

— Јест, њој, госпођо.... Ако бога знате, где је стан лекарев? —

Она се мало замисли. За тим ће ми рећи — е пуно искреног саучешћа.

— Ласно га је наћи — ако не буде у срезу. Погледајте горе — она два осветљена прозора!... Видите ли отле? —

— Видим.

— Оно је среска канцеларија.... Од ње, горе уз брдо, у истом реду — трећа кућа. Има велику капију. Кућа је мало унета у нутра.... Одавде лево, уђите у прво сокаче. Оно ће вас одвести на једну раскрсницу; ту окрените десно, и онда морате проћи поред оних осветљених прозора. А одатле, рекла сам вам, у трећој кући седи лекар....

— Хвала вам по хиљаду пута, госпођо, рекнем јој и пођем све трком.

* * *

Овога истога вечера и капетан Нешо имао је гостију. Они су дошли још за сунца. Била су двоја кола. Она напред вредно је поменути. Била су на „Федер“, с два „сица“ — праве каруце. Него и коњи су били, да их се човек нагледати не може. Два зеленка — као трава. И амови су одговарали и колима и коњима. Истина, игуман Партеније доста се потрудио док је овако све саставио да једно другом одговара; али, мора се признати — и вреди. Кола је купио у Грацу, коње у Суботици, а амове у Панчеву....

Коње је терао момак Гавро. А горе су седели — један господин омален, дежмекаст а лица — као да је млеком наливено; а њему с лева игуман Партеније, старешина манастира Р....

За овим су колима, бога ми, у доста великом одстојању, ишла друга. Ова већ не беху ни принети оним првим; али су се иначе могла мерити с колима првога газде у капе-

танији Нешиној. Коњи су били истина по
ситни, али они печењаци — знаш... Амови
су били, душа ваља, без кључева, али су
они имали пуно којекаквих других уреса,
што су доле низ коње висили. Коње је го-
нио један здрав и једар момчић; а у зако-
шарку седео је ђакон Млађо, а њему с лева
Радојица Смиљанин. Они су синоћ били на
вечери у манастиру Р... а вечерас код капе-
тана Неше. — — — — —

* * *

Политика је, у неку руку, што и заразна
болест. Кад она зареди, мало ко остане да
га не закачи. Политика је бујица, која — што
дочена носи; — носи кладе, грање, али и
— шљам. И капетан Нешо негда је мрзио
на људе, што се у политику плету — као
на црне врагове. Данас их он већ дру-
гим очима гледа. Кад оно напредњаци до-
ђоше на владу и кад му без душе дотрча
ђакон Млађо да га упита, шта он о томе
мисли, онда се капетан Нешо само осмехнуо
и — рекао:

— Ја им не дам термина ни пуна три месеца! —

А кад је оно дошао с депутацијом да поздрави првог Краља после Косова, сретне га неко баш пред гостионицом „Златнога Крста,“ стаде преда њ, погледа му оштро у очи, па га ушита:

— Капетан Нешо!.. Јеси ти то?! — Зар тако болан?!.. И ти још доводиш депутације — да честиташ напредњацима — а?! — Ама знаш ли, јадан, да ово неће дуго овако остати, па да прогласују — сто краљевина!.. И онда?.. Знаш шта чека оне који су нас изневерили!..

Капетан Нешо се мало упрви мах збуну, Није шала.... г. Ракарац нигда није хтео у ветар да говори.

— С овога места, господине министре, могу вам и помоћи; али ако ме избаце на калдрму — која вајда што ће један ваш човек бити више да по Теразијама пребраја кестење?... А зар не иду нови избори?... Радите ви оно друго; а капетан Нешу ћете вазда наћи на биљези....

Од то доба о капетану Неши г. Ракарац је са свим другојаче мислио.

„То је мудар човек“, рекао је он у једној прилици. „Он се да и на што више употребити.“ — — — — —

Међу тим је капетан Нешо имао и неке своје газоре. Он је тога истог вечера свратио и у редакцију „Видела“, истина мало подоцкан, али је баш свратио. Ту, реч по реч, нађе се, да је капетан Нешо и акционар штампарије напредне странке. Имао је две акције.... Најпосле, дође и на то реч, како су неки бургијаши мутили по његовом срезу, само да би омели људе, да не шаљу депутацију, па им је он, онако како он зна, ушао у траг и осујетио им „сатанску намеру“.... Он се, у даљем говору, дотаче и тога, како га је г. министар г. Г. „врло лепо примио“.

„Оваке људе не служити — човек да не жали... Добар је брате, као добар у години дан. Он од добра просто не ваља.... Ето, он више награђује своје противнике, но људе, који би свој живот за њ заложили....“

А кад га је један напредњак укорио, да се више меша с радикалима и либералима, да им у свачему гледа „кроз прсте“, одговорио му је жешће по оно г. Ракарцу пред „Златним Крстом“.

— Акмаче један! рече му он — зар не знаш да курјаци по поруци не једу меса?!.. Зар њих да испустим и за тренут из очију?!.. Како их слабо познајете!... То су праве видре. Али зар они мене да преваре, је ли?... Не, бога ми. Нема ту друге. Морам с њима сести, с њима се дружити; попити чашу вина, а, богме, негде им и повладити. И они ти се после изврну к'о сељачки гуњић... Остави ти њих мени, човече!...

После тога, онај напредњак, кад би се год повела реч о капетану Неши, рекао би:

— То је мудар човек. Он је од главе до пете наш човек.

* * *

— Дакле, како рекосмо, господине министре? упитаће капетан Нешо г. Ракарца, као с неким победним поносом, и одби добар котур дима из своје велике ћилибарске муш-

тикле, коју, обично, поиште да му се донесе, кад се, оваком приликом, расположи. — Ево вас, господине министре, ево нас, а ево и газда Радојице — па да се сад договоримо! Ја велим — њега и никог другог... А што се избора тиче — ви то само мени оставите. Отац намесник ми је десна рука. Он их све држи за перчив.... Боже, ја после нећу смети изаћи пред напредњаке!... Дошло је време, господине министре, да вам капетан Нешо каже коме припада. Нисам ја заборавио онај ваш прекор. Него и ви сте своје учинили. Онај је чланак, не знам ко га је писао, решио све. Ми смо вас разумели. Њима су одиста дани избројани. У мојој капетанији, ја не верујем, да ће њихов кандидат добити два гласа.... Сећате ли се, господине министре, онога, кад смо се срели пред „Златним Крстом?“ —

— Сећам, ја.... Ја се не кајем ни сад што сам те онда опоменуо на дужност. Кога су гује клале, он се и гуштера боји. Зар не знаш, да их има, које смо ми из блата подигли, а сад су нам се баш они попели на леђа. Али нека. И најокорелијем напредњаку

пре ћемо опростити но њима... Него, не знам, да нас газда Радојица не изневери. Он према нама нема никаквих обвеза ; а он је, рекосте, и члан њиховог пододбора ?! — окрете се г. министар Радојици Смиљанином, и благо се па њ осмехну.

— За Радојицу, господине министре, ја јемчим, одговориће ђакон Млађо с неким усхићењем....

— За газда Радојицу јемчи чак и отац Партеније, додаће старешина манастира Р.... и десним се кажипрстом куцну по прсима.

— Добро оче Млађо, и ти оче игумане.... А ја опет могу вас уверити, да ће ваши труди бити крунисани једном жељом, која ваше срце, која ваш живот испуњава.... Вас ћемо, ако Бог да, одредити да приредите свечан дочек његовом високопреосвештенству митрополиту Михаилу. И тај дочек мора бити више но свечан, но сјајан. Он мора бити величанствен.... Њему мора сва земља принети своје дарове. То ће бити један страховит протест против свега онога, што се у овој земљи урадило без нас.... То морају осетити сви. То мора осетити и онај ...

шануће полако г. Ракарац, нагнувши се мало оцу Партенију и Ђакону Млађи.

— Вала, господине, окрете Радојица Смиљанин, — и народ једва чека да то буде.... Ово се више, онај, трпети не може.... Ама ко, зар ја да изневерим?! Где је ваша длака, ту је моја, онај, глава, господине!... Ето ту и капетана. Он зна нашу кућу. Ви па Бог. Избављајте овај народ од напасти — ако Бога знате!... А што оно рече, што сам ја члан у одбору радикалском? — Пројсе, господине, бога ти, ћорава посла!... Зар ће неко још поћи за Томом Брицом, па онда, онај, за оним Белобрком, па за Секулом.... Они су спурдисали и своје и туђе. Сад хоће да очувају народно.... Знамо ми њих, господине. Кад се човек дави, онај, за сламку се хвата.... Нек' да Бог да ми, онај...

И у тај се мах зачу нека жива граја у авлији. Сви се ућуташе. Капетан Нешо преста да пуши. Он диже главу. Ослушну мало. На пољу све јача граја. Његово се чело набра. Сад се виде да је одиста власт....

— Оно као да се дерња Вуле механџија?... упитаће Ђакон Млађо.

— И мени се чини, рече капетан Нешо, а још непрестано дао уво па ослушкује.... Шта он тражи ноћас?!.. Хм. С њим ми је бар ласно. Механџија је.... Божо!..

И Божо се указа на вратима.

— Шта је то тамо?... Шта хоће ти људи?! — осече се капетан Нешо на Божу.... Је ли то Вуле механџија? —

— Он је, господине, одговори Божо практиканат, а повуче очима преко све собе и капетанових гостију, док му се погледи не среташе с радозналим погледима г. министра на расположењу. — С њим су од некуд дошли и: поп Остоја парох суводолски и Стеван кмет и учитељ Мирко.... Ја сам њих и данас нашао све заједно, кад сам отишао да саопштим владичино решење оцу Остоји и да му валожим да се још данас крене на издржавање епитимије. Кад је Божо ове последње речи изговорио, он и нехотично погледа у оца Партенија старешиву манастира Р.... Отац Партеније гледаше преда се и нешто жмиркаше.

— Па шта хоће ти људи? — Знаду ли они, да ја не дајем милост. Ено им Београда....

Они тамо могу како хоће... Кад могу прогнати онога божјег угодника — могу, ваљда уништити и владичино решење... Нека уграбе и то. Оно што већ до сад имају на леђима — мало им је. Греси су и онако слатки.

— Не, господине капетану ; они су дошли да неког туже што им је, док су вечерали у молованој соби, полуцао прозоре и неког у соби каменом лушио...

— А, ха... то ли је?! Баш добро ! Нека... Ама та ми се механа „без сведока,“ ево овде, попела.[†] Она ми не да с миром ни залогај леба појести ни ноћу око на око свести... Ономад се тамо извршило читаво разбојништво. Убијен човек. Отете му паре, сахат... И, газда Вуле, још ни до данас не хте доћи да ми то јави ; а, сад, хоће да му ја, и то у глуво доба ноћи, хватам оне, који су му разбили прозор?! Хоћу — сад баш!... Ево, господине министре, на каквим смо вам ми мукама ! Тешко ономе, ко с овим народом посла има!... Иди кажи им, да се с места торњају одавде ; јер ако им изађем...

Божо притвори врата. И после се све ућута.

* * *

После полак сахата, г. Божо отвори опет врата и рече :

— Г. Доктор жели да с вама на само проговори две три речи. Нужно је, вели.

Капетан Нешо, душа ваља, скочи. Не би га, бога ми, поаиле. За тим се врати. Видело се, да га нешто беше сневеселило. Седе. Поћута мало. Сви беху упрли очима у њ — да чују шта је ; док ће капетан Нешо окренути — више у себи но онако :

— Тако. Нека. Готово волим. — Нека један другом очи поваде!... Нека се сви, ако хоће, покољу. Ја нећу ни увом мрднути.... А и гад бих хтео — не могу. Та ја и немам никакве власти. Сад је кмет већи од мене.... Шта су тражили — мало су нашли. Они хоће општинску самоуправу — ето им је; хоће слободне зборове — ето им слободних зборова; хоће слободне, независне судове — ето им слободних и независних судова!... Знате шта се догодило, господо?... Видео

сам ја, да је њих некаква голема мука нагнала, кад су се ноћас тек сетили да овде има и један капетан.

— Ама, шта је било човече, упита г. Ракарац с особитом радозналешћу.

— Сад ми баш исприча г. доктор... Знам ја и који су. Опкладио бих се.

— Па кажи нам, бога ти, капетану! Немој бар г. министра мучити!... упаде му у реч ђакон Млађо.

— Ето шта је.... Вуле кафеџија хоће да седи на две столице. И узео радикалску карту и дозволио да се у његовој кафани држе ноћни састанци, а овамо, почео неког врага да тутаљи с попом Остојом и кметом Стеваном из Суводола. Овдашњи радикалски пододбор има налог из Београда, да свуд постави своје људе на општинску управу. То су извршили готово свуд. Само им је остао Суводол. Е, али ту им смета поп Остоја и кмет Стеван; а у том истом селу Вуле кафеџија има своје пушнице, и што он рекне — речено је. Сутра се тамо ломи ствар. О томе су се хтели вечерас договарати у „кафани без сведока“. Али их је газда Вуле

све избацио на улицу. Па још, по врх свега, он зове на вечеру кмета Стевана, попа Остоју и учитеља Мирка!... На вечери је била чак и она личност, о којој сам вам јуче причао — саже се капетан Нешо и полако шану г. Ракарцу....

— Па? — упита с грозничавим нестрпљењем отац Ђакон.

— А они ти се, као да их гледам, настави капетан Нешо, сви листом дигну из Зегине кафане, полако се увуку преко прелаза онамо иза Вулова дрвљаника, на осцу каменицама на прозоре. И, за накост, неко је, како ми доктор рече, тако несрећно ударио кћер Вулову у груди, да је кас свећа пала и слепим оком ударила на некакву стакладију што је била поређана одмах ту на једном сточићу. Повреда је, вели, веома опасна. Ударила јој је крв и на нос и на уста. Сад је отиочело и бљување. Доктор мисли да врло лако може наступити запаљење мозга, и онда је, рече, свршено.

— Сирота Јела!... Толику је децу погубила — па да је сад и та несрећа снађе!...

рећи ће отац Млађо тоном хришћанског саучешћа.

— Људи, ја бих рекао, да се ово далеко забасало, приметиће опет капетан Нешо, и стаде одбијати читаве облаке дима. Ово овако више не сме остати...

— Земљу, која није кадра да очува светињу своје цркве, која прогони свога светог архипастира, тек сад чека казна Божја, рећи ће јетко отац Партеније.

На ово се г. министар на расположењу само осмехну.

* * *

Има осећаја који се не дају описати. С тога их ваља оставити. Оно што сам осећао док сам лекара нашао; оно нестрпљење, док сам погледао у црте лекарева лица, у његове погледе — да тамо видим, да тамо прочитам оно, за што га упитати смео нисам — ја описати не могу, не умем. — — — — —

Из варошице Б... ја управо и нисам отиш'о. Ја сам отуд побег'о. Несрећу, која је снашла кућу Јолова побратима, просто ни-

сам могао да гледам. Несрећна мати хтела је да се разбије као дивља звер кад у гвожђа западне.... А некакав опет тајанствени глас као да ми једнако на ухо шапташе:

„Онај смртоносни хитац, што је њу погодио, био је теби намењен.... Да си синоћ ову кућу оставио, ова се несрећа не би догодила....“

Па тако и јест — учини ми се. Ја се сав стресох.

Пре, но што хтедох сести у кола и поћи, зажелим да је још једном видим. Пођем. Ноге су ми клецале. На њеним вратима суретнем се с г. доктором. Погледам га. Он ме је разумео.

— Идите, али полако. Њеној тешкој бољци не смемо више ни трунка додавати. И ово јој прети да је, сироту, угаси.

Уђем. Нисам ни дисао.... Страшно!...

Увек она иста слика!! — — — — —

— Ето, господине, шта нас снађе, рече ми газда Вуле, а очи му се напунише суза.... Шта каже доктор?... Она сад лепо дише.... Ви ћете да идете? Оппростите, господине.

И ви умало не платисте главом. Сад видите... Несреће наше!...

Газдарица Јела беше грчевито ухватила рукама своја колена, а погледи јој не силажаху с бледога лица Мариног.... Ја одох из собе. Нисам је смео прекидати из оних злослутних мисли. —

— Господине, рече ми Јоле, кад већ хтедох сести у кола, видели сте све, знате све. Ето вам кола. Повешће вас побратимов арција. Ја не могу....⁶ И он бризну у плач као мало дете.

— Њен чика њу хоће да двори, да гледа.... Немојте ништа сумњати, господине.... момак је овај сигуран, окрете он као куражећи ме....

Беху изашли до кола да ме испрате и отац Остоја и учитељ Мирко и чича Стеван.

— Ти полазиш синко?... Пођи — нека ти је Бог у помоћи! Него, дијете, аманет ти божји, кад одеш у Београд, отиди — коме било од њих.... Видео си све.... Шта ћу ти казивати. Поздрави их од моје стране. Знаду они за ме. Само кажи — отац Остоја, поц суводолеки.... Сине мој, видиш ли ушто је ова земља увањена? За ово ће неко одговарати

и пред Богом и пред људима. Ко то поманита да мир ове земље бади на друм, да се њим бесомучност шора?!.. Ова земља, ова држава, знаду ли они — да није тековина овога појаса! Ово су тековине векова. На ово имају права и она деца што ће тек да се рађају.... Ово је нама предато само на аманет. Нека се у памет узму! Тако им кажи — слободно!..

И онда ми пружи руку. Ја је пољубих. Ово је била рука једног светитеља....

— И од моје их стране поздрави, господине, рећи ће ми чича Стеван. Отиди баш господину Г.... Ја га истина не познајем. Али му оца добро знам. Ако има што год очиног — онда боже помози. Али је онај имао и другојачије капетане.... Оно би и прође! Шта, зар би мој Радак смео и зуба помолити; Тадија Врљос акрио би се у мишију рупу; Живан Срндаћев не би остављао колица; а отац Вића? — Боже мој, шта смо ми ово теби згрешили?!.. Господине, аманет ти божји, отиди му баш! Кажи му све што си сâм својим очима видео и претрпео. Али једно немој заборавити!.. Шта ће му ови весели напредњаци?... Да су свеци, не вреди

им — кад се на њих оволика граја дигла... Ето, шта се мени ту неки дан десило. Неки ђаволан назове мога Пантицу: да је напредњак. Овај ти дотрчи, без душе, и тужи га — тражи „чест“....

— „Шта ћу ја“? рече ми — готово кроз плач, — „ја сад не смем изаћи у село?!...“

— Шта ће ова ватра у народу?!... Нека нам он то скине с леђа, па да га сви благосиљамо!... Кажи му, слободно, да га је тако поздравио чича Стеван Савков из Суводола.

Учитељ се Мирко мало осмехну. Ама тај му осмех беше горак. Но баш у тај мах долети у авлију један сељак на голу коњу. Није имао на коњу ни улара, већ га беше завилочио некаквом старом појасином. Сав је био калом попрскан. Ноге и трбух коњски нису се видели од блата, а био се сав у белу пену претворио. Он сјаши. Ћутао је.

Чича Стеван пребледи.

— Које добро Станко, упита га отац Остоја, гласом, који је већ неко зло слутио.

Човек приђе и рече:

— Помози вам бог!... Благослови оче!...
Не носим вам, богме, никакво добро. Је ли
ту газда Вуле? —

Ми се сви згледасмо. Несрећа обично не
долази сама. И она хоће друштва — исто
као и људи.

— Ноћас, пред саму зору, започе онај
сељак, припудаше пушке у доњем крају
села. Ја скочих. Ослушнух. Дуго се лавез
паса, е бих рек'о, да је чопор курајака упао
у село. Пушке опет почеше: „Так, так,
так, так — так!!“ Ја излетим на поље.
Кад — имам шта и видети. Оздо, као од
Ивића кућа, рек'о бих, сунце је огрејало. По
Вучијој Коси да избројиш свако дрво, сваку
кућу и на кући сваки оџак и сваку баџу...
Пламен је, рек'о бих, дохватио до облака.
Село се узбунило.... Чух и запевку.

— Шта је то горело, да од бога нађеш,
Станко? — упита ће чича Стеван, а глас
му нешто задрхта.

Гласоноша га погледа — ама сетно.

— Моји стогови!...

— И газда Вулове пушнице, одговори
сељак и обори главу. Све је баш изгорело....

И док смо ми гасили, пред судницом су се друга посла вршила. Разбили су судницу; збацили кметове и изабрали друге. За председника изабраше Радојицу Смиљаниног, а за чланове: Тадију Врљу и Радака. После су сви отишли кући поп Вићиној. Тамо је сад весеље. Дозвали су чак и лаутаре из Заруба.... Зли су тољуди. Ја дођох да „ви“ јавим. Добро би било да се одмах вратите. Село само на вас чека.

Сви се бесмо скаменили. Нико није могао ни да проговори. Док ће се у кавани газда Вудовој дићи неки жагор. Највише се чуо некакав женски глас. Он ће рећи:

— Нека их, нека! Они су већ долијали!....
Знате ви за оно:

„Кад устане кука и мотика.

„Биће Турком по Медини мука?!....“

— Они су гори од Турака. Ту им је већ!
Као да гледам шта ће од њих бити..

— Ко је то што тамо крешти? упитаће
Весу келнера учитељ Мирко.

— Нигде и нико! Томе Брице калфа,
одговори Веса келнер и оде у подрум по
вино.

Ја ову бруку нисам више могао да слушам. Седнем у кола и викнем момку :

„Терај!“

Чим смо изашли на чаршију, а за нама почеше звиждати, клеветати, и подвикивати.

„Уха!... уха!... Уват'!... уват'!!..“

Али им и мој кочијаш не оста дужан. Он се окретао и на лево и на десно. И на свако: „уха“, и уват“, одговарао је колико га грло доноси :

„Ош!... шибе!... Шта лајеш — кад ти нико на реп не стаје“. И онда би се почео церекати... Очевидно је, да му се ово допадало. По каткад би се окренуо мени и осмехнуо се, баш као да је хтео рећи :

„Остави ти њих мени.... 'Вако ја њима, па они подавију реп, па — куд који...“

Ово је овако трајало док год нисмо изашли из ове проклете чаршијице.

XII

Слобода — чаролска реч! Је ли могуће да се она може да изметне у овако грубу обману? —

Далеко смо били измакли од варошице Б... и још ми је непрестано зујала у ушима она звизга, она клепњава, оно ухтање... Ја сам са свим другојаче замишљао утицај грађанских слобода. Ја сам слободу замишљао као невесту у бело рухо обучену кал стоји пред светим олтаром, а поред ње њен витез, који је за њу све, па и свој живот, залагао... Она ми се по каткад јављала као источник живота што се њим напајао прогрес читавога човечанства. Слобода је моје груди загревала као каква блага топлина онога божанственог огња, што свему даје вечит животи. Она је на својим

лабудовим крилима узносила дух мој тамо негде горе, где сам замишљао да је њено вечито царство!...

А сад? —

Ту невесту, тога анђела — гледам где се по калу сумануте обести ваља; гледам је у јазбинама срама — понижену, обешчашћењу; — гледам је бледу, смежурану.... Гледам — њен леп!...

* * *

У В.... сам приспео доста доцкан. Могло је бити и три сахата ноћи. Први ми је посао био да телеграфишем у Београд да ми се на упутнице пошаље 600 динара. 432 динара ваљало ми је одмах предати удови пок. М... Оно ресто ми је требало за трошак. Па ипак умало што и овде не ударих на белај. У паланку не може ни један странац доћи а да за то не сазна до ујутру читава чаршија. Ја се не бејох сутра дан још ни умио, а момак дође те ми јави, да је дошла до мене удова пок. М.... Залуду јој је казато да се још ни обукао нисам, она је стала пред моја врата и ту чекала — као

да се бојала да куд не умакнем. Ја се умијем и обучем — на двоје на троје, па је после пустим. Она с места поче — с неба па у ребра :

— За Бога, господине, има већ неколико дана како вас погледам!... Писао ми је мој девер М... С... да вам је за ме предао један аманет од 36 дуката.... Ви не знате, господине, како се ја мучим. Деца ситна, ни једно није кадро ни да се само воде напије.... Она не знају — шта је то кад се нема.... Хвала Богу — само кад сте дошли.

— Се'те, госпођо, рекнем јој.

Она седе.

Ја јој у кратко испричам шта ми се десило и како сам још синоћ телеграфисао за паре, и да ћу их извесно до мрака добити.

Она ме чудновато погледа, а за тим окрете доста опорим тоном :

— Богме, господине, то и не помињите! Ја немам куд кући... Кукавици мени! Откуд то баш мени да се догоди?!... Ја не знам, господине, шта о томе свему да мислим?...

— Госпођо, упаднем јој оштро у реч, ви и немате баш ништа да мислите. Ви ћете

ваше новце још данас добити. Ја погледам на упутнице сваки час. Чим их добијем — сâм ћу вам их собом донети. То јој рекнем и к'о устанем — да зна, да више не чека. Кад јес, аја. Она неће ни да чује, ни да се с места макне.

— Господине... немојте ме мучити! Ја сам једна сирота жена. Дајте ви мени моје паре, а кад вам оно дође што чекате — ви то узмите сами....

Сирота! помислим. Она ме још ни разумела није. Ја јој још једном јасно и укратко испричам.

Е, али она сад тек бризну плакати.

— Господине, Бог с вама био, ко вам је отсо паре ви од њега и тражите. Ја одавде, богме — немам куд!... Шта ја знам.... И онда поче јецати.

Мене свега подузе некакаква ватра. Зовнем механију. Испричам му све. Он ми не даде ни да довршим. Разумео ми је положај. Он оде. Не би га мало, па се врати. Изброји ми 36 дуката. Никад му заборавити нећу.

— Ево, госпођо, ваших пара!... Да не би овог доброг човека, Бог зна, ви би ме довели у мучнији положај, но они у Б....

Она је ћутала и бројала паре — не једном већ два-пут-три. После је сваки дукат окретала и завиривала — очевидно, да види, да није који калп.

— Ја сам тражила своју сиротињу... Узети туђ аманет, па рећи: отеше ми лопови.... Мени и мојој деци, ово је живот — за три месеца. Ова два три дана чекања — прекратила су ми годину живота. Ја не знам, ко од нас двога треба више да се љути?...

То рече, устаде и оде. Мени чисто лакну.

* * *

Ево ме, хвала Богу, у Београду. Сад рек'о бих, лакше дишем. Као да сам у другој земљи, у другој држави. Истина, и у Београду се води жестока политика: Малају се и „петроградска кола“, и нижу се „бројанице персијскога дервиша“, и чита се нова молитва „Симеону Столпнику; — шаљу се расписи на све стране; краду се туђа писма и депеше, па се то после штампа, али се бар ни за ким не звижди, нити се звони, нити се виче:

„Уха!... уха!.. Уват' уват'!...“

Кâпе Београд! — — — — —

Чим сам мало дошао к себи, решим се да одем г. министру Г... да му испричам поруку оца Остоје и чича Стевана Савкова. Тако и учиним. Али чудо, мене од неког доба узастопце гони некаква неталичност. Чекао сам пред министарским вратима три дана, па никако да добијем реда.

Онај момак што пријављује лепо ме и учтиво дочека. Чим му дадох карту, он је прочита, погледа ме с неком врстом уважаења; понуди ме да седнем, загледа још једном у карту и онда је однесе г. министру. Брзо се врати.

— Мораћете, господине, мало очекути. Сад су баш ушли неки „народни“ посланици. Они улазе отуд на друга врата...

Ове последње речи изговорио је некако развучено. Не би човек могао погодити, да ли је то било из поштовања или је то била извесна врста подсмеха.

После дугог ходања по ходнику, најпосле седнем у сам кутић онога мрачног предсобља. Кад човек тамо с поља уђе, он види само

црне сенке ; али чим му се око навикне на ону полу-таму, он после види све — и који долазе и који одлазе.

За ова три дана правио сам студије. Ове су у неку руку и занимљиве. Скраћивале су ми оно досадно ишчекивање.

Сви који ма каквим послом долазе г. министру, могу се слободно поделити у три класе. Прва класа улази готово и непријављена. Она не чека реда. Седи код г. министра докле јој је воља. О свачему поведе реч, а с ногу каже оно ради чега је дошла, и то — у две три речи. Док се она овако разговара, г. министар не гледа у сахат ; али се обрадује кад момак отвори врата и рекне:

„Дошао је гардиет. Зову вас у двор.“

Друга се класа пушта чим се пријави. И она сме дуго остати и причати приче од „Кулина бана“, али бар њој сме г. министар рећи:

Сад одлази!... Имам ја и другог народа сем вас.

Трећа класа може подуже и очекувати, но свакојакo и она се не заборавља. Али

кад г. министар и по други пут погледа у сахат, — она већ и сама види колико је сахати. Скрати у пола оно што је мислила да каже, кад се од куће на овако дуг пут кренула, па онда и она одлази прилично задовољена.

Ја и онај натмурени господин што сам га први дан у оном другом углу застао, све ми се чини, да не спадамо ни у једну од ових класа. Нема сумње да су момци г. министрови знали за још коју класу. Они су мене и оног мог друга, бити не може, већ уврстили где треба. То се могло опазити још другог дана кад нам онај што пријављује рече :

— Видите, господо, већ је један и по по подне!... Сигурно г. министар вас ни данас неће моћи примити.... Шта ћете. Сад пред изборе и они су претрпани пословима... Мора ћете доћи другом којом приликом.

Мени се учини да овај разлог има свога места. Па ипак, оно што сам имао да саопштим г. министру, чинило ми се, да је тако важно, да баш он о свему томе треба да је први извештен. С тога, сутра дан,

дођох — пре девет. Кад, јес, онај натму-
рени господин беше још раније дошао.
Седео је на истом месту где и јуче. Сад је
изгледао још туробнији. Овај ме човек већ
поче занимати. Нема сумње и њега је не-
каква голема мука пекла. Није то ласно
дреждати пред министарским вратима. Ту
човек постане, ни крив ни дужан, предмет
подмигивања одацијама и служитељима. Ја
га почех већ и сажаљевати. То беше за ме
нека врста утехе. Чудо је, да човек све
лакше сноси у друштву. Да га нешто у па-
као баце, учини му се, да ће му бити лакше,
ако се с њим још ко стропошта. Ружна
нарав! — — — — —

Г. министар још не беше дошао. Наравно
— тек је девет. Ја се повучем у сам кут.
Отуд ми беше згода посматрати оног мог
друга. Слаба светлост из ходника беше му
лепо осветлила сваку црту на лицу. Био се
мало устуррио и — замислио. То је човек
од својих 50 година. Имао је дуго — овално
— лице. И беше лепо избријано. Све је на
њему било на своме месту. Мора да је неки
стари мераклија. По целом лицу виделе су

се плаве пеге, баш као да је негде опаљен барутом. Коса мрко-риђа; бркови дуги и густе, а при крају, сами од себе, скрвчени. То се познаје. Били су много плављи но коса. Доњи крајци беху чисто црвени — од дувана. И сад је био сав у диму. Очи су му мрко-смеђе, али оштре и необично живе. У њима је било нечега што подсећа на горског хајдука. А цео израз његова лица беше веома суморан; а оно натруштено чело допуњавало је његову мрачну туробност. Ја сам га однекуд заволео.

Равно у једанаест часова дође г. министар; али дотле беше већ дупком пуно оно мрачно предсобље, а да и не помињем две депутације што су чекале у ходнику. Ја и мој друг предамо своје карте. Момак их истина прими; али нам некако изглед његова лица каза да се узамањ мучимо. Он је погодио.

Сви се изређаше, а нас још не зову. Изби и један по подне, а на нас још ред не дође.

— Ама, господине, окренем се момку, јесте ли ви предали наше карте?

— Господине!... Ја моју дужност савесно вршим. Каквог бих ја могао имати интереса да ваше карте не предам?! одговори ми он таком озбиљношћу, да ме је просто застидео.

— Молим, молим; ја вам потпуно верујем.. Али ово је већ трећи дан!... Толики се свет изређа....

Момак се осмехну и слеже раменима. У овоме осмеху, у овоме слегању рамена — беше неког подругљивог сажаљења.

У том звркну електрично звоно — чини ми се мало жешће но обично. Момак оде. Не би га мало.... Боже помози! помислим. Сад ће нас сигурно звати.

Момак се врати. Он оде право мом другу.

— Мораћете, господине, другом којом приликом доћи. Ни данас вас г. министар не може примити.

Ономе севнуше очи неким необичним жаром. Он устаде. Стаде к'о солдат. Онда ће рећи с усиљеном мирноћом.

— Ја ћу доћи сутра. Ја ништа не тражим за себе; ја не тражим.... И, рек'о бих, реч му застаде у грлу.

Момак опет слеже раменима.

— Залуду ћете чекати. Сутра имају седницу.

— Ја ћу доћи преко-сутра.

Момак му на то ништа не рече. Он се окрете мени :

— Ни вас, господине, г. министар не може данас примити. Ако што имате да га замолите, рекао ми је, да вам кажем, да се обратите г. начелнику.

Осетио сам лепо да ми уз образе пође неки пламен. Било ме је стид и овога момка. Не знам, како сам одатле отишао.... Свратим, од неке муке, у — Касину. Седнем за један сто — сам.

— Једно пиво ! повичем, и ако у читавој години попијем једну ја ни једну чашу.

— Седи ли ко на овој столици? упитаће ме неко и дотаче се руком до оне столице што је спрођу мене.

Ја погледам. То беше онај мој весели друг.

— Не седи нико, одговорим му неким недољивим саучешћем.... Извол'те сести, господине!... Ми смо, чини ми се, ово дана, једне талије?!

— И мени се тако чини, одговори он и осмехну се. Ама је тај осмех био горак. Он седе.

Мени би нешто лакше. Лепо сам осетио.

* * *

После неколико тренутака он ће тек окренути:

— Сад видим да овај свет има право што је на ову нашу вајну господу дигао читаву ајку. Чим заседне за онај пусти зелени сто — не мо'ш је више познати. Исти је таки и Ракарац. С њим сам појео више соли и леба но и с ким другим, па сам и пред његовим вратима једном дреждао читава два дана. И он је онда мислио, да сам му дошао да ми мало службице да — к'о своме добром познавику. Јадник!... Тако и овај. Бог с тобом, ово је данас осми дан!... И баш ме не хте примити. То знам. Знам и за што....

— А за што? — ако вас питати смем.

Он ме погледа. Поглед тај беше дубок, али и пун неке збиље, помешане с детињом безазленошћу.

— Прођи се, бога ти ачења, окрете ме од једном тикати.... Што к'о не смеш да ме питаш? Шта ће нам та притворна туђинштина?!... Питај ме, човече, што год хоћеш; а ја ћу ти казати све што знам. У мене је, брате мој, што на уму то на друму.... Није ме хтео примити што сам либерал; а можда се и бојао да нисам дошао да ми да где год за латова.... Бога ти — које си ти вере? Напредњак — већ видим да ниси. Иначе, не би те, ваљда, пустио да пред његовим вратима чепаш три пуна дана.

— Нисте погодили, одговорим му; напротив, ја сам баш напредњак.

Он ме сумњиво погледа, па ће као шалећи се рећи:

— Е, онда би ваљало распитати, којој странци он припада.... Јадна нам мајка наша! Шака људи — па и ми хоћемо и америчке швајцарске слободе, уставе; хоћемо све редом партије — и либералне и напредне и — ко ће их живи поређати; довољно је само, да смо, тако терајући, догнали, да један другом

вадимо очи живе, да један другом претимо — Карабурмом! Кукавни народе, колико ли ти је још суђено да патиш!... Исечен си на комаде као гујин реп; а сваки ти се део грчевито вије — тражи своју главу.... А главе? — Онеједна на другу искезите зубе!... И ти велиш да си напредњак? —

— И ви рекосте да сте либерал?...

— Шта — и „ви рекосте?!..“ Реци ми, брате Србине, „ти“. Слободно. Нећеш ваљда језик уганути. Видиш, како се ја тебе не бојим. Ја јесам либерал и то не кријем; али ја сам те партије пре са свим другогаче замишљао. Ја сам на првом месту Србин, син овог измученог али и мукама очеличеног народа... Партије се за то и склапају да се међу собом утркују, која ће више добра земљи учинити. Тако је свуда у срећним земљама. У нас само није. Ми се сви, што нас је год, утркујемо, како ће мо овај народ развратити, поцепати у тачоре међусобне мржње и вечитог трвења, које нас баца у некакву грозничаву вртоглавицу. Као да нас, Бог с нама био, за то

неко плаћа. Ја сам се преп'о. Ми болујемо од једне страховите болести. Она ће нас онеспособити за сваки даљи политички рад. У нас се са свим утрла клица за братски договор, за братско споразумевање; у нас почиње да изумире међусобно поштовање; у нас се губе ауторитети, не за то што их наш народ није кадар више да рађа и подиже, већ што се у нама мало по мало отупљује способност за поштовање и уважавање тих народних ауторитета. Питам те, брате мој, шта нас је данас кадро одушевити за велику народну мисао?... А она је једина била која је наш народ у данима најгрознијих искушења, мука и беда — крепила, соколила, да до краја истраје.... Та је мисао изоштрила народног ђенија, те је могао да провиди у будућност, и да српској слободи предскаже васкрсење, кад је оно пророчанским гласом објавио :

„Минаре ће попасти' паучина;

„Неће имати' ко језан учити.

.

„Из клинаца понићи ће трава,

„Друмови ће пожељети' Турака,

„Ал' Турака није бити неће...“

Тако је то, брате мој. У оно класичко доба и српски су слепци даље видели но данас ми окати ... Кад само погледам ове моје жалосне либерале — кожа ми се најсжи. Они, који нешто даље и могу да виде, не казују оно што виде, већ са свим нешто друго; а оне, који не виде даље од носа, не може човек сносити, кад стану причати, како они далеко виде.... У ситницама су велики; а у крупницама се изгубе као гмизе у трави... Ја сам моје начелне пријатеље проучавао хладно и — без милосрђа.... Ово је резултат моје оцене.... Казуј, како ти стојиш с твојим пријатељима? Немој ми врдати, не шали се! Ја ћу познати док за длаку шенеш у страну. Не замери мојој отворености! Такав сам ти ја, па шта ћу. Ја волим истину, и то себи, а не другом, за хатар. Милијун је прохујало година, а мене није било на овоме свету. Милијун ће прохујати векова, а мене бити неће. Ја само сад живим, и зар за овај трен живота свога, да ништа друго не изберем већ да будем лукеж, подлац, лашчина —

нигде и нико? То нећу, брате, па ма ме светска обест, па ма ме свију редова недаће, којих је пун овај свет, кроз иглене уши протурале.... Кажи, имам ли право?

У гласу, у погледу овога загонетног човека беше нечега што осваја, што улева поштовање, али што и — прети.... Ко је он? — питао сам сâм себе. И неколико пута хтедох да заустим да га бар за име упитам, па ме неки унутрашњи глас задржа.... „А како он не пита за твоје име? Зар не видиш да је његова душа завирила у твоје срце, у твоју душу? Зашто он тебе не пита ко си ти?.. Он се теби поверава, он се с тобом тика.... А шта ти хоћеш?“ — питао сам сам себе.

— Пријатељу, пружи ми руку! рекнем му с преданим поверењем. И он ми пружи руку. То беше топла рука. Осетио сам како јој сваки дамар бије.

— Нећу да те питам шта те је нагнало да осам дана чекаш пред министровим вратима; јер ја верујем, да обојицу нас једнаке муке тиште, да смо ми оба дошли да

једној и истој ствари служимо. Ја сам разумео твоју бољку, — онако исто као и ти моју.... Ето за то ти и рекох да смо једнаког бата. Г. министар немаде кад да чује тебе — као либерала; али он немаде кад да прими мене — као напредњака. Па и опет он, сиромах, није крив....

— Већ онај рој што од јутра до мрака цупри пред његовим вратима....

— Што му не да у јутру попити с миром ни кафу код куће, ни по подне одбити један сан. Ја сам тамо једном отишао у два и по, рачунећи да је тад ручао, кад јес, момак ми рече:

— Г. министар је сад баш легао да спава.

Одем. Вратим се у три и по. Уђем у оно предсобље. Оно проклето звоно зврјало је да је сва кућа јечала. Онај момак не беше на вратима. Изађе једно девојче.

— Ви желите г. министру, упита ме са свим учтиво.

— Желим, само на две речи... Да није господин већ изашао?

— Не, господине. Он је овог часа легао, да мало отпочине.

„Ала се то лаже!“ помислим у себи. Чисто мене би стид. Одем. Више му нигда кући ишао нисам. У министарству ми бар нису смели рећи :

„Господин је легао да спава...“

— Јест, право велиш... Мука је то. И њима је тешко. Али, опет, мајковићу, осам су дана... Мене би заголицало да видим, да дознам — шта хоће тај човек који се не даде одагнати за толико време од врата.

— То имаш право; али ти заборављаш да они немају кад ни да буду радознали. С нама, који се пријављујемо да изађемо због каквог посла коме било министру, бива као и с чиновничким листама за авансовање.

Мој ме друг погледа.

— Који чиновник буде батли да у години две два пут авансује, тај ће авансовати, сигуран је, и трећи па и четврти пут. А кога омаше два и три указа, две и три године, тога после и Бог заборави.

— Он сиромах мисли да га је неко опао а није. Њега су само заборавили. Министри се мењају. Сваки изда бар по један указ. Иначе не би се знало да је министровао ; али онај јадник вечно остаје у „талону“.

— То је, бог ме, ружно, рећи ће мој друг. То показује да су министри обични људи; а то је већ штетно по саме државне интересе.... Ја чисто не верујем.

— Веруј, слободно.

— Ама па министри су дужни да мотре да се свуд бар приближна правичност очува....

— То је истина, па и опет се и код све добре воље каквог праведног министра овака омашка учини.... Он узме листу чиновника, и кад наиђе на кога, који је градио велике скокове, прва му је мисао:

— Охо, овај мора да је вредан, да је способан.... Држава треба такве људе. Вредноћу и способност и треба претпостављати „годинама службе“....

— А кад наиђе на онога бедника, што је предат забраву? упита ме мој друг.

— Прелази преко њега, па, ја ће рећи ја неће :

„Ево још једног канцеларијског инвалида!“

— То је, брате мој, зло ! викну мој друг.

— Исто тако бива и с нама који обијамо министарске прагове. Први нас дан одиста не могне примити. Други дан се опет тако исто догоди, али се већ долази на мисао да смо дошли да га што за се молимо ; а ако не баш за се, а оно за кога свога. Трећи се дан више и не сумња. Онда и они на вратима већ од прилике нагађају :

„Мора да му је зор, кад оволико дана овуда чена. Он то за другог, бели, не чиви, а ако је и за другог, онда је то за добре паре“. — — — — —

— Овај свет, драги пријатељу, пати још од једне тешке болести, рекнем ја моме другу после мале почивке. Ми обично онда, кад нас сваки посао изневери, кад свуд на сваком покушају рада пропаднемо, — по-

летимо држави и станемо јој описивати своје врлине, своју вредноћу, своје поштење, а за сва та одлична својства потражи-мо јој једну маленкост — мало службе. Ове врсте факултет лиферовао је нашој држави највећи део органа. Ето, за ова три дана, мене су њих петорица молила да коју за њих г. министру рекнем, правећи ми „аконто тога“ комплименте: Како они већ знаду да ја стојим добро код г. министра Г... и како ће ме он одмах послушати, само ако се ја мало мало за њих заузмем.... Сиромаси! Како их жалим. Ова навала у државну службу много нам штоди. Један пример па је доста — да се тој бољци отровно дејство опази....

Али у тај мах приђе нам столу уредник „Видела“. Он ме упита:

— Може ли ти бар данас изаћи? —

— Не, одговорим му.

— Е то је брука!... Знам шта је. Сад ни они не знају ни где им је глава. Да ти причам, шта се овог часа са мном десило. Одем му сад у једанаест и по — као оби-

чно, да га упитам о једном чланку што је намењен за сутра. Управо понео сам га да га прочита. Он је већ о томе нешто знао. Дам момку карту. Момак се мало задржа. За тим се врати. Знаш шта ми је г. министар поручио? — Де чик погоди !... Немош ни за годину.

— Г. министар вас не може данас примити. Ако што имате, рекао ми је, да вам кажем, да се обратите г. начелнику.

Таку ми испоруку каза онај што пријављује.

Ја се и онај мој друг згледасмо, г. уредник се готово трже. Он погледа у мога друга. Нису се познавали. Видело се. Како да их један другом преставим? — Мом другу ни имена не знам. Али се опет добро извукох.

— Ово је г. К.... уредник „Видела“.... И онда к'о мало застанем. Мој ме је друг разумео. Он рече:

— Тома Брдарица...

Ја се готово тргох. Погледам га.

— То ли је Тома Брдарица?! помислим у себи. И одиста ми би мило, што сам се

е овим човеком на овај начин познао.... О њему сам много слушао. О њему ми је пуно којешта наказивао и Јоле кочијаш. Он га је толико пута возио. Возио га је и у Л... и у В... С њим ћеретао целим путем. О свачем му је причао — где је био и шта је видео.... Нико није познавао Русе као он; а нико их више мрзио није но он. Једном је приликом рекао :

— Нека су велики и силни ; њихово оружје нека је победоносно и на далеко чувено ; али само — потамо им лепа кућа од Балкана и балканских народа!... Ја сам Русији веома признателан. Да ње није било може бити да не би било данашње наше државе; али њена је политика по нас — грозна. Кад она овлада Цариградом, овладаће и Бугарском и Грчком, и Србијом и Црном Гором и Херцеговином и Босном, и Сремом и Бачком и Банатом.... То јој треба као полеђина Цариграду. И — после сто година не само што неће бити Србије као српске државе, већ неће бити ни српског народа.... Ко то жели проклето му српско млеко; а ко помаг'о да то буде — српско га млеко разгубало — да Бог да!...

Ми оба испричасмо уреднику наше муке и наше чекање. Он нас ублажи.

— Сутра — само рано, рече он.

Ми одемо.

Прво позваше Тому Брдарицу. Задржа се читав сахат. Чим он изађе, позваше мене.

— Зар висте могли свршити посла код г. начелника? — упита ме г. министар смећећи се. Се'те!...

Враг овај уредник! Зар му је морао и то казати? Бога ми, останем и ја — до један и три четврти по подне.

После мене није могао никог примити; а ни по подне. Била је министарска седница....

* * *

Кад сам дошао кући нађем на столу једно писмо. На њему беше поштански жиг варошице В.... Знао сам од кога је. Почнем га отварати. Руке су ми дрктале.... Красан је оно доктор! У свему тачан — као добар сахат!

Он ми писаше:

мој кочијаш

„Криза још траје. Иста ваша бољка. Бунца. Помиње вас. Сирото дете!... Чини се све. Јоле не одмиче од њене постеље — као оно она од ваше. Не би га сад могао познати. Много се променио. Дobar човек! А шта да вам кажем за несрећног оца и мајку?... Нека их Бог обрадује!... Сви вас погледамо. Примите и овом приликом знаке мога особитог поштовања!...

Др. М.... Х.... Лекар среза Б....

XIII

Још само два дана па да осване седми септембар. Избори повереника извршени су у свој земљи. „Видело“ је доносило белешке за белешкама, како је притисак „оздо“ био нечувен; а „Самоуправа“, „Срп. Независност“, па чак и „Глас Православља“ — дизали су лелек до неба, да је опет притисак „озго“ Превазишао сваку меру....

„Напредњаци мисле да тим начином заплаше бираче да своју свету дужност не врше онако како то интереси земље захтевају, узвикује један „Самоуправин“ дописник из Грљана.... „Пробуђена народна свест не да се више напредњачким марифетлуцима помести!... На биралишта, браћо!“ узвикује други испод развалина старог Гамзиграда...

„....Полицијске власти пустише у народ своје сејмене као гладне вуке.... Ови чине

зла и насиља, каква овај народ није упамтио ни за страховито доба крвожедних Јаничара.... Живана Прикова испребијаше сејмени у по бела дана, а на видуку целог света, а после?... Стидно је да кажем. Али мрам. Ухватише његово чељаде па се на њему сви као пашчад изређаше!... писаше један из Пореча....

„Самоуправа“ је овоме грозном насиљу посветила и један уводни чланак. Он се завршује :

„Јадни народе, шта си дочекао! Ти од стида не змеш свету у очи погледати. Твој је образ окаљан, твоје име понижено. И ти још ћутиш?!.. Кад ћеш се пренути из тога твога немара? — Хоће ли се чути твој громовити глас:

-- „Дотле а не даље!“

„Сад ти се дала прилика. Седми је септембар ту. То је твој дан. Не хтенеш ли — онда си ти тако хтео. Онда си ти крив, ти одговоран — пред потомством и пред историјом!....“

„Српска Независност“ беше поново изнела „тачан“ рачун целокупнога државног дуга, који су напредњаци, од кад су на владу дошли, натоварили на овај „јадни српски народ“, који и онако једва намиче лику на опуту. Рачун је износио на „седам стотина милијуна динара.

„Ако народ“, вељаше „Српска Независност“, „ове државне распикуће што пре не збаци, онда? — Нека никог другог не криви. Онда ће дати сам о себи сведочанство, да бољу владу и не заслужује!...“

У „Гласу Православља“ беше опет један телеграм из Кијева. Он је наговештавао, да се с поуздане стране дознаје, да су се у цариградској патријаршији већ одлучили, да из свога материнског крила одлуче српску цркву и српски народ, ако се обоје не врну на прави хришћански пут, и ако не врате на архијерејску столицу свога законитога поглавара цркве.

„Глас Православља“ је похитао да и српску цркву и народ српски оправда пред светим цариградским патријаром.... „Цело српско свештенство и сав српски народ“,

вели он, „стоје уз свете каноне и уз свога законитог архипастира митрополита Михаила.... Оно неколико отпадника — нису ни српска црква ни српски народ. Они су заклето душмани и српске цркве и српског народа. На њих нека се анатема баца! На њих ће се и сам српски народ бацати дрвљем и камењем... На њих ће и наша света црква излити заслужено проклетство... Она их је већ из свога крила одбацила...

„Брка“ већ беше донео и слику, како се ови „расколници“ прогоне из земље. Народ — људи, жене, деца, бабе, старци — узели метле, мотке, преслице, лопате, виле — на их прево Саве прогоне. А на другој се страни види како цео народ с литијом дочекује „врачарског мученика“....

И „Ђоса“ је седмоне септембру посветио две слике.

Прва је престављала „велики народни суд“, а пред њим на оптуженичкој клупи седе седам људи. Мало даље, у далекој перспективи, тече велека река, а на једној њеној окуци виде се некакве урвине и више њих табла. Кад се човек добро загледа у

ову таблу онда тек спази лепо изравиране ове три речи:

„Пресуда: — На Карабурму!“ —

Друга се слика губи у некаквој маглуштини. Ваља дуго гледати па да се опазе три распренуте бомбе, а далеко горе, по ваздуху, лете парчад од некакве столице с ројтама.

Испод ове две слике стоји овај кратак и јасан натпис:

„Бирај које ти је јевтиније!“

* * *

Г. М... С... који ми је дао онај фатални аманет од 36 дуката да га предам г-ђи М... у В... стајао је врло близу владајућих кругова. У очи самог седмог септембра сретнем га на Теразијама. Он је ишао некуд журно.

— Лакше, лакше; стани мало!... Имам нешто да те упитам.

— Немам кад, човече! Знам шта ћеш да ме питам. Писала ми је све. Дуда жена — ко и свака жена! Опрости!... Сажаљевам те!...

— Море није то, човече...

— Ја шта? — Де питај!... Брже само! Хитим г. Г... Звао ме је да се нешто договоримо. Имам драгоцену идеју!... Али о томе кад будемо на тенани.

— Како стојимо с изборима?

— Не може бити красније.

— Озбиље?

— У најгорем случају, опозиција овом приликом може изаћи нешто мало јача но што је до сад.

— Мислиш?

— Не мислим, већ знам насигурно.

Ево ти и списка изборних места. Црвено подвучена — то су наша, сигурна као град; плава — то су њихна; а остала су сумњива. Као што видиш, ми имамо огромну већину. Можемо им и дати читаву десетину, па да смо опет на коњу.

Ја летимично разгледам списак. Нарочито сам хтео да видим где је увршћен срез капетана Неше. Наравно да сам га тражио међу плавим. Нема га. Потражим га међу сумњивим. Неша га ни тамо. Погледам на црвене. Био је забележен под бројем 3.

— Како ти мислиш за овај срез? упитам га и метнем прст на број три.

— А, са свим сигуран. Да су нам и они други к'о тај, онда не би требали ни брком да мрднемо. Хе, али ту је капетан Нешо. Кремен човек! Он је и срцем и душом наш. Он је и акционар наше штампарије. Не бринем ја за њега!... Него ти ме много задржа! Знаш куда морам!... Опрости. Сутра ћу ти први донети муштулук о нашој победи.

* * *

И извршише се избори *седмог септембра* 1883. Ја погледах и погледах г. М.... С.... да ми јави шта је. Он не дође, нити ми каквог год абера посла. Могао сам мислити колико јесахати. Да је добро — долетео би он. Знам ја њега.

После два дана „Самоуправа“ је донела свој познати чланак:

„Народ је проговорио!“

У том баш броју изашле су многе депеше — како су радикалски кандидати продрли на изборима. Пета на реду беше ова:

„В.... 7 септембра.

„На данашњој изборној скупштини изабрат је за народног посланика за срез б.. готово једно-гласно много уважени газда Радојица Смиљанин земљорадин из Суводола, кандидат радикалске странке, преседник општине суводолске и члан радикалског подбора.... живела народна свест!...

„Феђо“.

И „Српска независност“ донела је списак либералских кандидата који су избрати за народне посланике.

Девети на реду био је и Радојица Смиљанин земљорадин из Суводола.

* * *

„Видело“ је после неколико дана једва проговорило са ове две цигле врете :

„Овога пута ми смо остали у мањини. Влада је дала оставку....“

Тога баш дана некако пред сами мрак нађем се с г. М.... С....

— А, шта сад велите? упитам га.... Видосте ли шта би?....

— Море, махни се! Ја сам ово, ако ћеш веровати, давно и давно предвиђао. Кад

неће људи да слушају — тако им и треба!... Издадоше нас, брате, власти — па ето!... Кад нас је изневерио и капетан Нешо — онда шта је за друге остало?!.. Јеси ли читао како се сад отимају око посланика? Хоће један другом очи да поваде. Нека. Шта велиш, верети? — Како мислиш ти?... На што ће ово најпосле изаћи? Моја памет не може излаза да нађе.... Ја ћу ти крекнути — као нико мој. Немам, бољан, десет година службе. Још ми вале само четири месеца!... Од куд та несрећа баш сад да ме снађе?!.. Они наши дадоше оставке?... Чисто ме мрзи да тамо одем.... Не знаш, је су ли им уважене?

— Не знам.

— Уважиће им се нема сумње.... Него ја се задржах. Ти ме увек задржиш. Збогом!...

— Збогом. Јави ми, вере ти, ако што дознаш!

— Сад ћу баш тамо — знаш. Шта буде за јављање — ти ћеш први сазнати.

И он оде. И сад је неког врага хитао.

* * *

Некако на дан на два пре но што ће се отворити седнице народној скупштини, сазваној за 1883 годину, Београд је веома оживео. Није то баш због посланика. Две ста три ста људи у Београду — а више а мање — то се њему не познаје. Тада је Београд имао и других гостију. Могао си лепо опазити како улицама иду све на гомиле и гомиле — различне и по ношиву и по физиономији. Највише су падали у очи они с кусавим чакширама и шиљастим шубарама, а с малим јанџицима оздо испод гуњчета без рукава. Врло се често виђала и једна друга сорта гостију. То беше нека врста мелеза између чаршинлија и сељака.... Одма видиш да нису сељаци, али још мање варошани. Сад или су били сеоске терзије или абаџије, или калаузи или — тако што ту око општинских ћатица — тек по нечему видиш, да нису ратари, да, нису трговци... Најпосле, могла се видети и она, свима позната, „вела“ народњака у гаџама и кошуљи, што доле носи тозлуке од црна сукна, подвезане клечаним подвезицама, којих кићанке

бију чак по доњим листовима; што умеју лепо да обују опанке грађенике, а горе чисто јордане с малим ферменима, с округлим и белим шиком везеним колчацима, опточеним плавим вуненим гајтаном, — а већ не треба ни помињати велике црне шешире, са грдним ободима, који сами собом казују и боју политичких убеђења, која ова господа у опанцима исповедају. Ову већ сорту ретко си могао видети без крастава штапа и то или с ђулом доле или с ђулом горе — само нека се види и зна, да и ова врста политичара не трпи у процесу „народних слобода“ велике скокове.... После пређашњих „буџа и наџака“ — није се смело од једном изаћи на политичко поље с голим трбухом и голим шакама.... Међу тим, није било ни једне гомиле коју није прошарао по један поп, или два.

Казаше ми, да су ово изасланици радикалских пододбора из унутрашњости Србије. Дошли су у Београд да с главним одбором утврде правац којег се има држати народна скупштина.

Овога баш вечера упутим се с једним другом у башту спровођу скупштинке зграде. Седнемо за онај мали сточић — одма с десна „грбавог“ огледала. И имали су право што су га тако прозвали. Што то огледало човека нагрди — то ниси видио.... Кад се човек из близа огледа — лепо. Не можеш ништа опазити. Али чим се почне измицати оно стане од њега градити сто чуда. О тек видиш, како се јадни човек отеже — као каква дугачка притка, а за тим оде у некакво вијугање — као кад видиш цијавицу кад по води, доле горе, плива. Одмакнеш ли се даље, онда те од једном збије у једногдно грбаво клупче, коме дођу ноге као две ступе.

Од овога огледала па на горе беху постављена три велика астала.

Кад смо ми ушли, за овим столом не беше ни једне столице празне. И још су непрестано нови гости долазили. И они су се први одмах размицали те овим другим места градили, док се, мало по мало, не начинише два, а негде и три реда. Дружина је ова била и по ношиву и по изгледу разнолика — баш да не речемо „шарена“, али свако-

јако живописна. Чак си могао, овде онде, опазити и по који цилиндар; а њима је овога вечера био веома незгодан положај. Бити у друштву с тако различитим капама — почињући од поповске чите и астраханске шубаре, па до шешира с малим и шешира с великим ободом; од феса с кићанком и феса без кићанке, па до шешира од панамске лике и шешира од већ увелико жутнуде сламе, — то се зове заборавити на свој високи положај. — — — — —

— Мора да су вечерас већ једном пре-
кршили — лево или десно, рећи ће мој
друг.

— И ја тако мислим.

— Ово је два дана како се ломе.

— Па и није баш лака ствар.

— Они се још надају.

— То им још једино остаје.

— Највише их једи наименовањем краљевих
посланика.

— А за што? — Они ће опет бити у
већини.

— Знам, али они виде, нису ваљда слепи,
да им је тим баш потписан пасош.

— Они су то требали да предвиде много пре. Знакова је било пуно. Ко није политички слеп, тај их је морао учити.

— Како то мислиш? —

— У Србији су два фактора с којима сваки, па и политичке странке, морају да рачунају, ако озбиље мисле да заузму оно место, одакле се једино могу, у границама закона, изводити у земљи реформе и политички програми.

— Тако је.

— А како су они радили? —

— Једну су страну обмањивали, а другој су бацили чак и рукавицу.

— Ја мислим да је то њихова највећа политичка погрешка.

— То је са свим тако. Ја још даље идем. Политички положај Србије, велики задаци које она има да изврши у тренутцима кад се стане коначно решавати источно питање, — већ сами.собом обележавају путове којим се Србија кретати мора. У тим тренутцима народ српски и његова држава треба да се нађу нерастројени, моћни, те да би с у-

пехом могли дејствовати у корист велике народне ствари. А та се снага може јавити једино у јединству она два фактора, која ти мало пре поменух. Сваки син Србије дужан је служити овоме јединству и то свом преданошћу, свом љубављу својом. И на ту службу треба да нас покреће сам принцип, сама вера, да је јединство тих фактора једино кадро да развије сву снагу, сву моћ и државну и народну, кад то заисту интереси политичкога опстанка нашег, — а не да нас покрећу моментани захтеви, данас једне а сутра друге, политичке странке... А ова господа овде — као да су се заверила, да то јединство растроје, да та два фактора један против другог дигну, рече мој друг тако гласно, да се један од њих живо окрете и оштро нас стаде мерити. Мене нешто штрепну. Не знам шта ми би. Бог са мном био, као да сам се престравио! Од како ми се она несрећа у Б... догодила, просто не могу да дођем к себи. Ја бацим поглед на онога господина. Познадох га. То је био главом Феђо књижар. Прелетим очима и оне око њега. Све то беху моји познаници из оне злосрећне мој кочишаш

ноћи. Ту ти беху и Јевто Белобрк и Томо Брицо и Ђакон Млађо, и један онако домаћински обучен сељак, и један вижљаст, а мало и прићос, попа. Онога што је забад'о нож у астал у кафани газда Вуловој, не могах погледати. Тражио сам га свуд унаоколо. Нема га. Горе у врху стола погледим још једног познаника. То беше г. Среја, мој друг у колима и изасланик главног радикалског одбора. Он беше нешто оборио главу. Чело му беше натупштено, рек'о бих, сад ће се свнути муње....

Сви су дошли, само мога Јола нема. Има већ три дана од како ни од доктора писмо добио нисам. То су били злослутни знаци. Једна ми мисао сину кроз главу. Ја сам ту мисао послушао. Још тога вечера погодим кола. Хоћу да је још једном видим — мртву ја живу.

Тако сам и урадио.

* * *

— А шта ћеш ти овде, оклепана напредњачино? упита ће подругљиво мога друга једна порадикаљена либералуша у доста

поабаном цилиндару. С њим беху још три друга. Један у гаћама и кошуљи с некакком великом дреновачом, други у чакширама и копорану и шеширу од куване лесковине. Трећи је био некакав поп с дугом, готово црвеном, брадом и косом до пола леђа рашчешљаном.

— Ама зар ви још смете изаћи међу људе?! окрете он као бојаги шале ради.... У мишје се рупе кријте! Но и оне ће вам бити, како сви знаци казују, и олвише простране.... Вере ти, кажи ми, шта ћеш ти овде? — Де, де поручи коју!... И ви баш победисте — а?... Ала славно пропадосте! Тако — шта је то скомрачити?!... Ево, браћо, — ево ово су они што хоће против воље народне да по овој земљи пале и жаре, а да за то ником не одговарају!... Збиља, и ви се још врзете овуда?! Него мени је опет тебе жао. Оно су тек лупежи! Ја ћу теби нешто да кажем: гледај, те за рана хватај какав чамац! Сутра ће већ бити доцкан!... Јеси ли читао јучерашњег „Босу“? А, шта велиш? — Што вас тај мала, то нема више! Јуче је био просто — да га човек пољуби. Шта, зар вам се не

допада? Види ти оно боље! Јеси видео онај ред руна, а поред сваке по један колац?... Онде има — да се човек замисли! Знашли ти оно место?... Онде ће вам народ дићи споменик. Нека се и други угледају на вас — нека пођу вашим трагом. Слободно!... Оно ће им бити плаћа.

Мој се друг није могао, шале, наљутити. Он се и сад осмешкивао и кад и кад би онога јадника некако чудно одмерио — од главе до пете. Ја сам већ почео да стрепим, јер кад он плане, онда га је страшно и погледати.

И ономе не даде ђаво да уђути. Он се окрете ономе у копорану :

— Ево, ово су они, брате, што су нас продали шваби; ово су они што су довели оног проклетог Бонтуа да нам продаје и наше бакраче из кућа.... Ево, види, овога овде! рече он и подругљиво пружи прст на мога друга; гледај га — као да га је куја избљувала!... Но он је још цвеће и ковиље; оне ти да видиш што овога плаћају — да овако мало озлушне шта се о њима говори... Види га, види!...

Ја лепо опазих како мој друг кипи. Удари му нека румен у образе, те дође у лицу црвен — к'о обарен рак. Ја управ и не опазих шта би. У мом животу нисам славније Ђушке видео. Онај веселник посрну право на Јевту Белобрка.

Сав се онај народ забезекну. Ни десети није опазео шта је било. Мој друг седе — ама као да ништа ни било није. Запали цигару, наслони се на столицу на стаде одбијати густе котурове дима... Ама сам опазео, да му доња усна, мало-мало, на заигра.... Сад да неко затури кавгу? — Несрећа би била.

Онај црвени пои и онај с оном дренавачом штучкоше некуд — као у земљу да пропадоше. А онај у копорану ће тек рећи :

— Да Бог да ти се, јуначе, посветила.

Ономе једва нађоше цилиндар... И док га је лактом брисао, г. Среја му је нешто говорио, а с часа је на час погледао вамо на нас. Ту беше стао на слуша и Феђо књи-жар. Он је дао уво г. Среји, ама очију није с мене скидао! Познао ме је. Нема сумње. — — — — —

Сутра дан „Самоуправа“ је донела о томе једну белешку. Она је завршена овим речима :

„....Вампир се обелоданио. Он своје жртве напада у по бела дана. Кад плаћене душе овако у сред престонице, у очи саме скупштине, пред лицем толиких народних посланика, на јавном месту нападају на мирне и поштене грађане, — онда се већ по себи зна, шта наш јадни народ по унутрашњости пати од ових напредњачких цустихија!...“

Али то све ништа није помогло. Она су два Краљева указа опет један за другим прочитана. И после два дана ниси могао у целом Београду видети ни једне шиљате шубаре, ни једних кусавих чакшира, ни једног краставог штапа. Изгледало је, као да су за сад своју мисију — одложили до згоднијих прилика.

* * *

Кочијаш већ беше дошао. Добра су и кола и коњи. Можемо рано стићи, само ако иоле устера. Ја сам се окретао по соби — не знам ни сам за што. Бог зна где ми је

била памет. Изађем. Кочијаш је још нешто завиривао око коња и кола.

— Па да пођемо, рекнем му.

— Само да мало пократим леву штрангу у дешњака.... Седајте ви, господине! Ево ја сам за час готов!...

У тај мах ето ти оног што разноси депеше. Иде право мени.

— Одакле је? — упитам га, а срце ми поче да луца.

— Не знам, господине, одговори момак.

Отворим је. Била је из Б.... Осетих како ме оздо, чакод ногу, поче подузимати зима. Пођем да читам. Не могу — не смем. Станем мало. Погледам у потпис. Докторов. Али једна ме реч обасја као сунчани зрак. То беше реч:

„Твој....“

Ова ми реч каза све. Њу је написала радост. Јест. У радости људи забораве реч „ви“. Њима је онда цео свет — „ти“. Славан је човек онај доктор! Ево шта ми телеграфише:

„Криза је прошла. Прошла свака опасност. Отац и мати — заборавили на све друге

несреће. Они се топе у радости... А Јоле?
— Он игра. Ово није човек, ово је дете.
Од сивоћ је почео и да лаже. Изнео је г-ђци
Мари депешу... Каже, да си већ пошао. А
лепо се с оним његовим оком искраде, те
једном два кресну на ме... „Златно срце!...“

— — — — —
Седнем у кола и викнем кочијашу :

— Имаш дукат више, ако за вида, или
бар у прве вечере, стигнемо у Б...!

Никад нисам имао радоснијег пута ни —
дужег путовања. Свеће су биле попаљене
кад уђосмо у авлију гостионице „Без све-
дока.“

Ја искочих из кола. Преда мном је већ
био Јоле. Дигао фењер, па ми завирује у
очи. Био је сав блажен.

— Чим звркнуше кола, одмах сам по-
мислио ти си, рече он, а оно му око кресну
колико игда може.

Угурсуз један! Обезобразио!... И он се
почео са мном тикати!...

XIV

И све се примирило.

Политичко пијанство — било на и прошло. И само је остао мамур. Али и он ће ишчезнути, и његово ће место заузети ведро присебност непомученога патриотизма. И она ће, по сад, бити хладна и мудра водиља свакоме послу народном!

* * *

Јесен је. Рана јесен. Први су дани месеца септембра. Како пролази време! Већ година дана прохуја! Она ми се учини трен. У срећи пролазе дани као сати, а месеци као дани!...

Вече је. Али то беше дивно вече! Тихо је, на благо је, на свеже је — као планински источник. Ваздух је, просто миром мирисао.

Ниси могао да га се сит надишеш. Сава и Дунаво, рекао бих, горијаху у неком чаролском огњу. А они густи зелени врбади аде Циганлије, на онај дуги ред топола што онако дивно оперважавају тоучидерске окосине — све је то треперило у бајној вечерњој румени; а озго, с Врачара, тек погледаш, прозори се чисто растапају у некој крвавој жеравици!

То беше одблесак пурпурнога неба на западу што га је мало пре оставио цар дана, хитећи да што пре избуди и онај свет што је тамо иза тихога атланског окејана. За тим се поче на земљу спуштати тијан, провидан, а овде онде треперав вео вечерњега сумрачја. У тај се мах, за два копча горе, на западном хоризонту, заблиста једна звезда као алам камен у коси Венериној, а за тим се стаде, мало по мало, све у једну неразговетну целину стапати, док најпосле не дође на онај тајнени карар, кад човек и све види и ништа не види...

Вечери имају нечега што немају ни дан ни ноћи. Оне су супарнице зоре, а посе-стриме јутра. Зора нас буди, а јутро уводи

у живот новог дана; али нас вече опомиње да размишљамо о себи, о свету — о ономе што је било у минулој и о ономе што ће бити у будућој вечности!..

Ја и моја Мара дуго смо се дивиди овој величанственој раскоши творчевој. Она беше насловила своју лепу главу на моје раме. Погледа ме оним великим плавим очима, па ће ме упитати:

— Ама, како ти нађе оно вече кућу докторову? То ми ниси још причао.

— Од куд ти сад то паде на ум да ме питаш, анђеле мој? упитам је и станем је миловати по оној свиној коси што је беше немарно просула по њеним гипким плећима.

Она ме пољуби. Ја јој погледам у очи. У њима беше један читав свет. И тај свет био је мој рај.

— Истина, кажи ми!... Ти у Б...., велиш, ниси до тада нигда долазио. Онда беше тамна ноћ. Црни облаци беху покрили небо. Јест; оно је одиста била страшна ноћ.

— Добро се опомињеш, чедо моје. Ала су то за ме миле успомене!... И ја се сећам —

свега, свега... Јест, ноћ је била тамна. Киша је пљуштала. Олуком је јурила вода. Ја излетим на сокак. Погледам горе, пусто — нигде се нико не чује. Погледам доле. Смотрих један осветљен прозор. Полетим тамо. То беше некаква двокатница. Горе доклат, доле к'о кафана. Фењер је издисао. Горе, на горњем боју, беше један прозор осветљен. На моју вику:

„Седи ли овде доктор?“ —

Оне светлости у соби неста. Чух кад се отворише једна врата, и одмах за тим сину светлост по ономе доклату... То беше једна млада и лепа жена. Као да је сад гледам — у оној дугој белој хаљини. У руци је држала свећу. Сад би је могао познати. Оно чело, оне очи — па оно, као снег бело лице — све ми је то и сад пред очима!...

Мара ме погледа, а лагачка јој румен прелети преко лица... Прва суревњивост! Па — и она ме је усређавала.

— „Ко га тражите, господине? — упита ме, доста потресеним гласом.

— Лекара, госпођо... Несрећа се погодила,

— Ко ме?“ —

— Ђери Вула угоститеља.

— Мари?!“

Она се замисли. За тим ће ми рећи:

— Ласно га је наћи. Видите ли она два осветљена прозора? Погледајте горе!...

— Видим.

— Оно је среска канцеларија. Од ње, мало више уз брдо, трећа кућа. Има велику капију. Кућа је мало унета у авлију... Одавде лево, уђите у прво сокаче. Оно ће вас одвести на једну раскреницу; ту окрените десно, и овда ћете право на осветљене прозоре, а отлен, ласно вам је. Трећа кућа“....

— И, злато моје, ја нађох лекарев стан — као да сам сто пута његовој кући долазио. Наш славни кум!...

Мара ми паде око врата. Обасу же пољупцима; измаче се мало, погледа ме, па ми притиште још један ватрен пољубац; али сад у уста.

— А знаш ли, злато моје, која је оно жена била? —

— Не знам.

— То је била Сара....

— Која Сара? —

— Она што си је сад у прошлу недељу одвео у град... Да види... несрећног Феђу.

— — — — —

Другог једног дана, једно после подне, седимо опет ја и моја Мара. Сад смо се препирали. Она је доказивала да сам ја спасније лежао, а ја њој да је она. Никако се нисмо могли погодити, док ће она срдито дупити ногом:

— Шта ти знаш?!... Ја сам поред твоје постеље седела — док год ти није било боље....

Ја се застидех. Ја поред њене постеље нисам ни једну ноћ одседео. Она је имала право.

У тај мах заклапараше некаква кола у нашој авлији. Преко Мариног лица прну зрак радости. Она скочи. Ослушну мало, па ће покликнути:

— Ово је чика Јоле! Познајем ја лупу његових кола.

Полетимо обоје. Чиноша и Булаша прво опазисмо, па онда, наравно, и Јола. Мара му се обеси о врату, па га стаде цмакати....

— Е, е; доста, доста! удавићеш ме! и очи му се напунише суза.

— А шта ради моја мамица?

— Здрава је, весела је... Поздрвила вас је.

— Остави то!... Стани... Нека, ја ћу. Не умеш ти то! Шта се пачаш у оно што ти занат није?! окрете се он мени, кад пођох да испрежем коње....

— А мој татица? —

— И мој татица?... Није само твој! осечем се ја.

— Ваш татица суши шљиве, одговори нам Јоле.... Да видите, какве је сад начинио пушнице! Сад има дванаест леса више. Оне су лањске према овим — ништа....

И Јолово се чело од једном намршти, а преко лица му прође тужна сета.

— А знате ли ко је умр'о? —

Мара га погледа; погледа и у ме, као да ме је упитати хтела — знаш ли ти? —

— Наш добри отац Остоја. Сад баш у петак. У суботу смо га саранили.... Било му је на погребу пола среза.... Сиромах! Баш га оно уби. Проклете им душе!... Ама је и њих Бог убио.

Мара се окрете мени. Очи јој беху пуне суза. Она ми паде око врата, и поче јецати. И ја сам заплакао. — — — — —

Јоле испреже коње. Одведе их у ар. Поскида пуно ствари с кола. Два ћупа пекмеза. Једно сандуче сувих шљива. Крупне као смокве! Једно ћупче млада кајмака; аковче старог суводолског вина; једну кутију колача и једну патишњању.... Што ти је своја мајка!...

* * *

— А знате ли кога сам опет довез'о?... ушита ће Јоле, и кресну оним ђавољим оком. Чик погодите!...

Ја се и Мара почесмо згледати — ко ће од нас двога пре погодити? Не можемо.

— Де, Бога ти, казуј, чико!... Да ниси....

— Знате кога?... Сару! Луда жена! Морао сам.... Она је опет добра. Сирота! Знате ли шта хоће?... Хоће да моли за Феђу — не би ли га помиловали.... Сутра ће опет да моли да га види. Она ми рече:

— „Јест; хоћу још једном да га онде видим. Нека зна! Тако се ја светим!

— А, лаже, бога ми. Она полуди за њим.... који?... Сутра да га пусте, ако се њих двоје не узму, у што хоћте?!.. Сирома Зега!.... Теци, теци, па ето! Оста му она механа недовршена.... Ама знаш ли с ким сам се отоич опет срео? упитаће ме од једном Јоле.

— С ким? —

— С капетан Нешом. Да га видиш, не би га познао. Од кад га турише у кондуктере, од онда лепо човек да излуди. И још му одредили да пролази кроз Б.... Да је сад оно време!... Ала би било звизге! Јест! — ама сад писе!... Дођи ће, рече ми, и до тебе. Хоће да те моли, да одеш до г. Г.... Само нека га ове мукe курталише, нека га премести где било. Да си га слушао, како се правда. Лисац један! А знам га — како дише. Он ми се пожали:

— „Опадоше ме, брате, Јоле, па ето! Они и не знаду ко им је прави пријатељ. Ја не умем, брате, да лажем. Нисам научио. А данас видиш.... Без тога си проп'о!...“

— А лаже док зине: ономад сам га видео где оди с г. Ракарцем и Ђаконом Млађом. Оп-

кладио бих се да су рачунали, кад ће ови
ваши љоснути...

— Бога ти, чико, шта ради сад јадна
Злата? —

— Шта ради; не питај. Ономад јој се
све продало?... Знаш ли, кога бих ја метнуо
у кондуктере, да сам нешто у каквој било
власти? упитаће ме од једном Јоле.

— Кога? —

— Мију, старатељског судију.

— Е, то не иде, мој Јоле.

— А што к'о не иде? — Утрапио бих ја
њему трубу у шаке, па нека дува после!
Он је, човече, сто пута гори од капетан
Неше. Он је крив што данас сирота Злата
капље над туђим коритом. Боже, да сад
устане Павле Бошњак!... Море људи, озбиље,
шта се ово ради у овој земљи?...
Нити је вајде тећи ни не тећи. Тешко не-
јакој деци! Ако им ништа не оставиш, онда
се пребијају од немила до недрага. Туђа
мајка, туђа рука — ладни су као лед ле-
дени!... А оставиш ли им коју скрамицу, онда
је, чини ми се, још горе — по њих. Онда
се над овом јадном заоставштином искупе

којекакве изелице, као црни гавранови над каквом стрвином, и отлен се неће одмаћи док све оно не раскључају. Ето, Злату су просто продали. Бацише је ономе несрећнику, као кад ко баца јагње пред гладна вука... Него јој је бар оно детешце — к'о златна јабука!... Бог нека јој га поживи!

— Па да јој ми помогнемо, што год што год, шануће ми Мара и наслони своју лепу главу на моје груди... И — ко да је не послуша?!..

Ја сам један срећан човек!...

* * *

Томо Брицо, још оне ноћи, мирнуо је некуд. Тражили су га на све стране. Али је оној зверци мучно било у траг ући. Кажу, да су га у Руми виђали у некаквом тамбурашком друштву. Добро удара у тамбуру. Још се карта. Али се, причали су ми, још занима једним послом: живо ради на томе, да се у Срему што више рашири назаренство. Он је нашао, да та вера стоји у складу с радикалским начелима. На Србију диже дрвље

и камење, и обично јој прети — руским
Козацима.

Жену и децу прихватила је Сара Зегина.
А и право је било. Јеца јој се нашла у по-
моћи кад је оно Зега већ са свим пао у
постељу. Она му је и очи склонила... Сад
она држи кафану у капетан Васином конаку ...

* * *

Зачудио сам се једнога дана кад добих
једно писмо, покривено жиговима. Из Аме-
рике је, и то из Чикага. Отворим га. Сри-
ска слова, српске речи, српски дах:

„Ево ме с ове стране окејана. Око мене се
искупили Далматинци, Ерцеговци, Бошњаци
и друга браћа Срби. Не кољемо се као тамо.
Ми смо готови да овде један за другог из-
гинемо. У нас вамо нема партија. Ми смо сви
к'о браћа рођена. Наше мисли често одавде
одлећу преко сињег мора, промилују и из-
љубе та лепа брда српска, те реке српске,
та цветна поља српска, те миле дубраве
српске — ту драгу отаџбину Србинову!...
А кад се пренемо, а ми у туђини, далеко
далеко од свога завичаја! Онда нам буде

тешко. Врло тешко.... То ви тамо не можете знати.

Сад једну молбу. Сви вамо имају своје заставе.... Ми смо ти само сиротани. Пошљи нам једну! Али знаш какву? — Душанову!... Да ми је да је видим, да се пред нама залепрша, не бих жалио одмах умрети... Учини то! Братско ти поздравље од брата Србина

Томе Брдарице.“

Јадно српско срце!... Где је прнуло, колика ли је мора пребродило да само своме идејалу одушке нађе!...

* * *

Има једна страшна бољка. Она своје порекло доводи од своје сестре, која се зове куга људска. Заболи то — на здраво, колико кад би иглом убо. И тај се мали убод зарије доле чак до костију, па отуд стане да штреца као из какве страховите дубине. Загледаш. Ништа. Нешто модро — колико овршак од чиоде, преко кога се превукло некакво зеленкасто влакно; али ту баш —

као да су се стекли сви ковци твога живота, и к'о да их неко усијаним шилом чупа и раскида. Страшно! Кога ова зла бољка снађе, тај не своди око на око — ни дању ни ноћу. Тој је бољци народ много имена дао, па је ово зло опет остало без правог имена свог. Једни га зову: „непоменуо се“; други би рекли: „онај слени“; а зову га и: „онај црни“.

Ето, то је „црни пришт“.

Он се најрадије гнезди где год на прету, а душа му је, да се под сам нокат завуче. Али ма где се ухватио, он око себе стане рити, Бог с нама био, као да је нешто живо. Од њега човеку нокти отпадају; а ако му је кост на путу, он и њу разрије и на поље избаци. Он врло често убија своју жртву; али и кад прође, он своју цестељу оставља. Њу човек собом односи у гроб.

Од такe бољке боловао је и политички живот српскога народа. Догађаји који су у овој причи оцртани — само су поједини моменти изнети из злосрећне 1883 године. Ми њену ерунџију муком прелазимо...

Доста је да, с болом у души, уздахнемо:
„Поменуло се, а не повратило се!“

